

KUML 2021

KUML 2021

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Anmeldelser

Knut Ivar Austvoll, Marianne Hem Eriksen, Per Ditlef Frederiksen, Lene Melheim, Lisbeth Prøsch-Danielsen & Lisbeth Skogstrand: *Contrasts of the Nordic Bronze Age. Essays in Honour of Christopher Prescott.* The Archaeology of Northern Europe, vol. 1. Brepols Publishers. Turnhout 2020. 284 sider. ISBN 978-2-503-58877-3. Pris: 820 DKK

Publikationen *Contrasts of the Nordic Bronze Age* er en samling af conferencebidrag fra det 14. nordiske bronzealderssymposium afholdt i Oslo i 2017, der er omhyggeligt redigeret af Knut Ivar Austvoll, Marianne Hem Eriksen, Per Ditlef Frederiksen, Lene Melheim, Lisbeth Prøsch-Danielsen og Lisbeth Skogstrand. Tilfældigvis faldt 40-årsdagen for det første nordiske bronzealderssymposium og 60-årsdagen for en af de førende forskere i europæisk bronzealderarkæologi, Christoffer Prescott, på samme dag, og for at ære denne begivenhed dedikerede forfatterne bogen til Prescott. Dette skridt inspirerede til at uddybe emnet *kontraster* ud fra nogle af Prescotts vigtigste forskningsområder: Transformation, tid, det rituelle perspektiv, mobilitet, kulturelle møder samt kontrasten mellem det lokale og det interregionale generelt. Resultatet er en samling forskningsartikler, der af denne anmelder vurderes til at have høj relevans for forskere og studerende inden for neolitikum og bronzealder.

Bogen er inddelt i tre hoveddele, der hver især tager udgangspunkt i Prescotts arbejde. I publikationens indledende kapitel, "Contrasts of the Bronze Age", skrevet af Knut Austvoll og redaktørerne introduceres læseren til den nordiske bronzealder og de aktuelle forskningsområder,

der knytter sig til perioden. Her får man et velbalanceret overblik over indholdet i bogens kapitler og de hovedresultater, som hver forfatter præsenterer. En læser under tidspress vil sætte pris på denne introduktion, da den åbner muligheden for at skimme bogens indhold og udvælge relevante kapitler til videre læsning. Derfor vil denne anmelder ikke resumere indholdet af hver artikel, da dette arbejde er udført på den bedst tænkelige måde af redaktørerne. I stedet vil jeg trække nogle højdepunkter frem fra min læsning af publikationen.

Ser man på bogen som helhed, skal den detaljerede introduktion og baggrundsundersøgelse, der ledsager hver artikel, først og fremmest roses. For en kyndig læser kan denne kontinuerlige gentagelse virke trættende, men en læser, der ikke er bekendt med Skandinaviens udvikling før metalalderen, får et grundigt overblik over det kulturelle landskab og forskningens baggrund. Desuden gør bogens korte præsentation af *long-durée* fra mesolitikum til bronzealderen og delvis op til germansk jernalder (se kap. 4) dette bind værdifuldt til undervisnings- og uddannelsesformål.

Nogle af artiklerne skiller sig ud i kraft af deres potentiale til at blive essentielt undervisningsmateriale. I Johannes Müllers og Helle Vandkildes artikel "The Nordic Bronze Age Rose from Copper Diversity" får læseren en omfattende indføring i den nordiske bronzealders begyndelse i Danmark baseret på den seneste forskning. Materielle levn diskuteres teoretisk og understøttes af et fremragende kortmateriale, der gør det let at følge teksten. Astrid Nylands bidrag "Lithic Production in Bronze Age Norway"

bør også nævnes inden for denne gruppe ligesom artiklen "Together or Apart" af Jacob Kveiborg. Nylands artikel undersøger, i hvilket omfang valget af råmateriale i flintproduktion var kulturelt eller teknologisk begrundet. Artiklen kommer frem til det forbløffende resultat, at udvælgelsen af råmaterialer i det neolitiske Norge var kulturelt påvirket, mens der i bronzealderen ikke kan identificeres lignende tendenser, da spørgsmålet om råmaterialernes tilgængelighed var afgørende i den periode. Artiklens styrke ligger desuden i dens veldokumenterede overblik og sammenligningen mellem Norge og det sydlige Skandinavien, der gør det muligt for læseren hurtigt at forstå de regionale forskelle. Jacob Kveiborgs artikel handler om forholdet mellem menneske og hest i bronze- og jernalder. Forholdet er belyst med fokus på samfundets forandring gennem perioderne. Kveiborg bruger eksempler, som dateres i klart definerede overgangstider inden for bronze- og jernalder i Nordeuropa for at fremhæve udviklingen. Særligt værdifuldt i denne artikel er den dybtgående introduktion til det såkaldte ontologiske koncept med en bred diskussion af bronze- og jernaldrens kosmologier.

Artiklen af Camilla Nordby og Kristine Orestad Sørgaard "Ritual or Mundane? Scandinavian Tar Loaves from the Bronze Age" introducerer et emne, der først er kommet i fokus i bronzealderforskningen i løbet af de seneste år, men som stadig er underrepræsenteret. Deres fortolkning af 'tjærebrød' vil helt sikkert føre til videre diskussion. Forfatterne ser på de få kendte fund af tjærebrød ud fra et mytologisk og rituelt perspektiv, der opfordrer de mere praktisk indstillede mennesker til at tænke kreativt og bevæge sig uden for deres komfortzoner. I modsætning til denne ensidige tilgang diskuterer Marianne Hem Eriksen og Knut Ivar Austvoll i "Briding Perspectives" to fundamentalt

forskellige metoder, top down og bottom up, til at analysere huse og husholdningers sociale dynamik. Den arkæologiske introduktion til udviklingen, der førte til de velkendte langhuse i bronzealderen, og perspektiverne i de præsenterede teoretiske tilgange er værd at læse for både forskere og studerende. Præsentationen af de forskellige modeller, som anvendes i litteraturen for at forklare samfund og bebyggelseskikke i den nordiske bronzealder, er af interesse for et bredt spektrum af læsere. Desuden skal artiklen af Lisbeth Skogstrand "The Contrasts Within" fremhæves. Artiklen giver en detaljeret beskrivelse af den velkendte høj Lusehøj fra sen bronzealder på det sydvestlige Fyn. Derudover diskuterer Skogstrand den begravedes identitet og de forskellige former for identitet, som gravgaverne og monumentet understøtter. Den enkle opsætning i korte afsnit og Skogstrands inddragelse af førende teoretiske koncepter i fortolkningen gør emnet let tilgængeligt. Kristin Armstrong Oma berører et lignende emne i sin artikel "Contrasting the Women in the Rege and Molkhaug Mounds". Her bruger Oma begrebet intersektionalitet til at undersøge manifestationen af forskellige verdener omkring den afdøde. For at fremhæve kontrasten mellem et lokalt og et internationalt perspektiv vælger hun at sammenligne to samtidige begravelser fra tidlig bronzealder i gravhøje i Norge og deres gravgaver. Interessant nok, selv i en kildekritisk undersøgelse som denne, afslører resultatet, at fremmedheden fremhæves af mængden og typen af gravgoder.

Det skal understreges, at hver artikel repræsenterer et værdifuldt bidrag til den aktuelle forskning. Tidshoppet som Arne Johan Nærøy foretager i artiklen "On the Periphery of an Agricultural Society" fascinerer i den forlængelse. For at forstå den sociale og kulturelle transformation, der fulgte skiftet fra jægersamler- til landbrugsamfund i Norge,

sammenligner Nærøy to forskellige steder på to forskellige tidspunkter. Resultatet fremhæver, hvor vigtige mindre undersøgelser er for at kunne afdække det store billede. Selv om samfundet i Norge var landbrugsbaseret fra yngre stenalder og frem, er eksistensen og betydningen af udmarksressourcer synlige op til romersk jernalder udtrykt gennem den stort set samme materielle kultur. I Bernt Rundbergets og Hilde Rigmor Amundsens artikel "The Contrasting Region of Hedemark, South-East Norway" undersøger forfatterne, hvordan menneske og landskab påvirkede hinanden i et lille område med betydelige naturlige kontraster.

Deres tilgang – at se på den samme region over en lang periode fra mesolitikum til middelalderen – giver dem mulighed for at undersøge indflydelsen af naturbestemte grænser med hensyn til mulighederne for at acceptere kulturelle innovationer. Med udgangspunkt i en udgravning omkring Louhivesi-søen i Finland diskuterer Jarkko Saipio i sin artikel "Knapped Quartz in Finish Bronze Age Cairns" et område, der kan betragtes som uden for den nordiske bronzealder. Imidlertid viser den præsenterede forskning dog, at en undersøgelse af brugen af specifikke materialer såsom kvarts i produktion af værktøj, på tværs af regionerne kan vise sig at være et lovende forskningsområde for fremtidige studier. Kvartsbearbejdning kunne i den tidlige bronzealder i Finland identificeres som en rituel aktivitet. Et sammenlignende studie med de sydsandinaviske regioner i den nordiske bronzealder kunne skabe et helt nyt billede af forholdet mellem materiale og håndværk og fremhæve regionale måder at behandle og integrere kvarts på.

Tre artikler koncentrerer sig om fortolkningen af helleristninger i Skandinavien: Frederik Fahlanders "The Stacked, the Partial, and the Large", James Dodds "Identifying and Investigating Diversity"

og Arne Anderson Stammes og Heidrun Stebergløkkens artikel "Patterns or Contrast". Interessant nok behandler de tre artikler hver især aspekter af, hvordan man ser og opfatter helleristninger: Det forsættelige valg af størrelse og indtryksdybde ved fremstilling af billederne (kap. 9), valget af placeringen af de forskellige helleristninger (kap. 11) og virkningen af placeringen af billedet (kap. 12). Denne kombination af forskellige teoretiske og dokumentariske tilgange giver læseren mulighed for at anskue fænomenet helleristninger fra forskellige vinkler. Derfor anbefaler jeg stærkt enhver interesseret læser at kaste et blik på de tre undersøgelser.

Hårvard Kilhavns undersøgelse "A Safe Harbour, Identifying and Theorising Harbours in Late Neolithic and Bronze Age Norway" viser, hvordan samfundsinstitutioner såsom forhistoriske havne, der arkæologisk ikke kan spores på grund af moderne indgreb eller nedbrydelse af byggemateriale, alligevel kan påvises ved omhyggelig analyse af den relaterede materielle kultur. Kilhavn behandler i sin undersøgelse et velkendt problem inden for arkæologi: Det faktum, at når vi ikke finder en havn, betyder det ikke, at den ikke eksisterer. Baseret på et gennemtænkt teoretisk koncept lykkedes det Kilhavn at identificere rester af materiel kultur såsom skibsbygningsværktøjer og bosættelser, som kan relateres til forhistoriske havne. Tilsvarende vendt mod den materielle kultur og dens udtrykfulde kraft for vores forståelse af sociale forhold i bronzealderen undersøger Lukas Wiggering fremmede objekter i bronzealderens Centraleuropa og Skandinavien i sin artikel "What can Artefacts Tell Us About Societies?" Udover den detaljerede beskrivelse af Kyhna-fundet skal denne artikel fremhæves, da forfatteren beskriver de fysiske egenskaber ved genstande, der gør det muligt at tolke en genstand som import, efterligning eller kopi.

Serena Sabatini, Torbjörn Brorsson og Peter Skoglund går et skridt videre i undersøgelsen af bronzealderens materielle kultur ved at integrere arkæometriske analyser i deres artikel "Clay, Burial Urns, and Social Distinction in Late Bronze Age Southern Scandinavia". Specielt fascinerende i denne artikel er kombinationen af stilistiske, kemiske, petrografiske og kontekstrelaterede kildekritiske undersøgelser af urnegrave i sen bronzealder. Dette stykke arbejde viser på den bedst mulige måde, hvordan tværfaglig forskning bringer os tættere på forståelsen af forhistorien. Kristian Kristiansen, Lene Melheim, Jens-Henrik Bech, Morten Fischer Mortensen og Karin Margarita Frei præsenterer et andet eksempel på en effektiv anvendelse af tværfaglig forskning i artiklen "Thy at the Crossroads". Ved at kombinere et mikro- og makroperspektiv sætter artiklens forfattere nye standarder for fremtidig forskning i identitet og mobilitet. I dette tilfælde undersøges manden fra Jestrup grav i Sønderhå ved at inddrage parametre som miljøforandringer i regionen, de handelsmæssige og politiske forhold i samfundet, såvel som det overordnede migrationsmønster og typologiske beviser.

Artiklen "Places to Be, or Places to Live" af Maira Pilar Prieto-Martínez og det følgende kapitel "A History in Prehistory" af Per Ditlef Frederiksen og Elna Siv Kristoffersen adskiller sig fra resten af de her diskuterede bidrag. Den første artikel undersøger huse og bosættelser i yngre stenalder og bronzealder i Galicien og inkluderer korte sammenligninger med bebyggelse i Nordeuropa. Denne artikel imponerer med en detaljeret beskrivelse af de undersøgte bosættelser i de to perioder. Den fremragende visuelle præsentation af materialet skal fremhæves på grund af dens evne til at fremme forståelsen af forskningen. Bidraget fra Frederiksen og Kristoffersen undersøger også formid-

lingen og anvendelsen af forskellige keramiske teknologier i germansk jernalder i det sydvestlige Norge. Det valg ser ud til at være mere orienteret mod Prescotts forskningsinteresser end mod emnet for bronzealdersymposiet.

Samlet set berører denne bog en lang række forskningsområder og -materialer fra helikopterperspektivet til småskalaundersøgelser. Bogen er svaret på det indledende erklærede behov for, at flere bøger skal arbejde i krydsfeltet mellem forskellige videnskabelige tilgange. Et kritikpunkt er den til tider forvirrende rækkefølge, som artiklerne optræder i. Især bogens første afsnit ville have fremstået mere overskueligt med en anden rækkefølge, f.eks. hvis man havde taget hensyn til kronologien. På den anden side har formålet med bogen været at samle den forskning, der blev præsenteret på en specifik konference, og indholdet bygger på artiklernes faglige emne mindre på den flydende læsning, som kendetegner tematiske bøger. Et andet kritikpunkt er uoverensstemmelsen mellem, hvordan Prescott bliver adresseret i de forskellige artikler. Langt størstedelen af forfatterne henvender sig formelt til den hædrede person, hvilket er almindeligt i internationale publikationer, men i nogle få tilfælde anvendes en personlig adressering. Her kunne man have ønsket mere konsistens, da det primært er denne forskel, ikke selve den uformelle tone, der skaber ubalance.

Derudover savner bogen geografisk mangfoldighed. Størstedelen af artiklerne diskuterer forskning udført i Norge, men den nordiske bronzealder strækker sig fra Norge til Sverige og Danmark, og delvis til den nordlige del af Tyskland. Her har redaktørerne af dette bind været afhængige af konferencedeltagernes vilje til at forfatte artikler til dette bogprojekt. Kun få af de mange deltagere i symposiet har sendt deres bidrag, og man kan spekulere på, om manglen på bidrag skyldes

den stigende tendens til at offentliggøre værdifuld forskning i højtstående tidsskrifter. Konferencepublikationer som denne er dog vigtige bidrag til vores felt – især for den næste generation af forskere. De giver os mulighed for at danne et overblik over den aktuelle forskning og hjælper os til at identificere potentielle forskningsemner. Man kan håbe, at forskere i fremtiden vil bruge deres tid på at bidrage til bøger som denne.

Heide Wrobel Nørgaard
Moesgaard Museum

Sandie Holst & Poul Otto Nielsen

(eds.): *Excavating Nydam. Archaeology, Palaeoecology and Preservation. The National Museum's Research Project 1989-99.*

Nordiske Fortidsminder Vol. 33. The Royal Society of Northern Antiquaries. Copenhagen 2020. 374 sider. ISBN: 978-7-408-3326-3. Pris: 299 DKK.

Nydamprojektet var Nationalmuseets store satsning i perioden fra 1989-99, og i 2004-08 blev Nydamprojektet lagt til det store forskningsprojekt *Jernalderen i Nordeuropa*, som et af Nationalmuseets bidrag til dette store tværinstitutionelle projekt. Denne bog er den seneste af en lang række publikationer fra Nydam- og Jernalderprojektet, som det blev kaldt i daglig tale.

Dette nyeste skud på stammen hedder *Excavating Nydam*, og det er netop udgravningerne og deres forløb, bogen beskriver. Den består af ni kapitler skrevet af ti forfattere og redigeret af Sandie Holst og Poul Otto Nielsen. Artiklerne omhandler selve udgravningerne, udvalgte genstande af træ, naturvidenskabelige undersøgelser af træ, geologi, dendrokronologisk datering samt bevaring.

Efter et kort forord af Flemming Rieck og Peter Vang Petersen, som ledede

de nye udgravninger i Nydam Mose, følger et forskningshistorisk kapitel af redaktørerne Sandie Holst og Poul Otto Nielsen samt museumsinspektør Peter Vang Petersen (kapitel 1, s. 11-32). Forskningshistorien indrammer de tidlige udgravninger i midten af 1800-tallet både museologisk og historisk. Der er ikke meget nyt her; det er beskrevet andetsteds (også af forfatterne), men selvfølgelig skal det med i en bog om udgravningerne i Nydam Mose. Det betyder, at vi har den brogede forskningshistorik present, når der senere refereres til de mange forskellige ældre og moderne, tyske, danske og fælles udgravningskampanjer, som har fundet sted i perioden 1859 til 2011.

Forskningshistorien inkluderer også fortællingen om, hvordan Nydambåden kom til Nationalmuseet i 2003 i forbindelse med særudstillingen *Sejrens Triumf – Norden i skyggen af det romerske imperium*. Denne udstilling markerede startskuddet på Jernalderprojektet, og kataloget fra 2003 (på dansk, engelsk og tysk) indeholder da også flere artikler om Nydam. *Sejrens Triumf* indledte dermed det tværinstitutionelle samarbejde mellem *Jernalderen i Nordeuropa* og *Zwischen Thorsberg und Bornstein*, dvs. mellem Moesgaard Museum, Nationalmuseet og Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Schloss Gottorf. Målet med projekterne var "i princippet [at analysere] alle kendte hærudstyrsofringer med henblik på publikation", som Claus von Carnap-Bornheim og Jørgen Ilkjær skrev i Danske Museer 2006/1, dvs. afslutte igangværende projekter som Illerup- og Nydamprojekterne, men også fremlægge ukendt eller delvist ukendt materiale. Projekterne resulterede i en håndfuld ph.d.-afhandlinger, men også specialestuderende og projektforskere fik adgang til f.eks. træ og læder fra Torsbjerg, Nydam og Vimose. *Excavating Nydam* nævner kun de færdig-

publicerede monografier, og det ville da også være voldsomt at opliste den lange række artikler på dansk, engelsk, tysk og fransk, som projektdeltagerne fik udgivet, men beretningen fra det fælles symposium på Schloss Gottorp *Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräber im Barbaricum* fortjener en plads på listen. Man kunne også med fordel have valgt at inddrage (eller i de mindste nævne) de artikler, der specifikt omhandlede Nydam – Florian Westphals træbestemmelser og omtolkning af “kogeret” fra Nydam ville f.eks. være særdeles relevante, selvom de kun foreligger som artikler.

Et kort afsnit om tolkninger af mosefundene midt i kapitlet illustrerer tre af bogens største svagheder: Den inkluderer ikke de seneste 20 års arkæologisk forskning, der mangler definitioner af centrale begreber, og der er en eklatant mangel på henvisninger. Man har tilsyneladende ikke fulgt med i de resultater, som bl.a. udsprang af *Jernalderen i Nordeuropa* – et projekt, man selv var en del af. Kun Andreas Raus fremragende tobinds værk om *Nydam Mose: Die personengebundenen Gegenstände* fra 2010 anvendes gennemgående i *Excavating Nydam*. Men de nyere tolkninger af f.eks. Nationalmuseets egen Lars Jørgensen og forskere fra Jernalderprojektet er fuldstændig fraværende. Der mangler opdatering af mosernes antal deponeringer og deres dateringer. Værre er det, at forfatterne mener, at Güde og Jan Bemmans nybearbejdning af Nydams ældste udgravninger (Nydam I og II) fra 1998 baserer sig på Jørgen Ilkjærs våbentypologi og -kronologi fra 1990. Det gør den ikke. De anvender deres egen kronologi fra 1994 udarbejdet på grundlag af norske våbengrave. Da denne typologi bruger samme betegnelser som Ilkjærs, men med andre definerende kriterier, er det essentielt at angive, hvilken typologi man anvender. Den slags unøjagtigheder og fejl er der alt for mange af.

Problemet udkrystalliseres i kortet, fig. 1.6 over våbendeponeringer fra førromersk, romersk og ældre germansk jernalder. Det angives, at det baserer sig på kort fra 1991 og 2003 med tilføjelser. I praksis betyder det, at der kun er angivet et arbitrært udvalg af våbenoffermoser og af “horse sacrifices” – man må formode, at forfatterne mener “horse equipment sacrifices”, for der er ikke fundet hestetknogler i de nævnte deponeringer. Man kan undre sig over, at de mest spektakulære ofringer af hesteudstyr som Sösdala, Fulltofta og Vennebo ikke er med på kortet. Men hvorfor overhovedet markere enkelte ofringer af hesteudstyr på kortet? Hesteudstyr er jo ikke bearbejdet i bogen. Mere problematisk er, at man tilsyneladende ikke er klar over, at materialet fra Gudingsåkrarna på Gotland med al sandsynlighed stammer fra ødelagte grav- og bopladser fra 700-1000-tallet. De mange nordpolske pladser er heller ikke med på kortet, selvom flere ligger indenfor kortudsnittet. Måske er det grunden til, at forfatteren i kapitel 7, hvor samme kort med næsten identisk billedtekst anvendes, ikke er klar over, at disse polske offerfund overhovedet eksisterer. At Villestofte på Fyn er placeret forkert, er en ubetydelig (men irriterende) fejl i den sammenhæng. Der er sådan set intet i vejen for kun at markere et udvalg af lokaliteter på et udbredelseskort, men dels er det ikke nævnt i billedteksten, at der er tale om et udvalg, dels er det ikke til at gennemskue hvilke kriterier, som er lagt til grund for udvalget – altså andet end at det baserer sig på 20-30 år gamle udbredelseskort. Der findes nyere udbredelseskort i publikationer fra Jernalderprojektet, som med fordel kunne have været anvendt.

Netop i et oversigtskapitel om mosefund ville man forvente definitioner af de centrale begreber som f.eks. “war-booty offerings” (krigsbytteofre), der er en ret klart afgrænset type af våbenofringer defineret af Ørsnes og Ilkjær i 1993, men

her anvendt som overordnet begreb, og hvad forstås ved "minor offerings" i billedteksten til ovennævnte fig. 1.6 og 7.2? Er det antallet af genstande eller antallet af genstandstyper? Og i så fald hvor mange kræver en "mindre ofring"? Offertraditioner og -variationer er diskuteret bredt i Jernalderprojektets regi, så det burde have været let at finde brugbare henvisninger og definitioner.

Kapitel 2. "Excavations at Nydam 1989-99" (s. 33-90) af museumsinspektør Peter Vang Petersen, som ledede hovedparten af de nye udgravningskampagner, er en rapport over udgravningernes forløb og metode. Kapitlet begynder passende med at fastslå målet med udgravningerne, nemlig 1) at lokalisere Engelhardts udgravninger, 2) at bestemme dateringen, udbredelsen og stratigrafien af våbendeponeringerne, 3) at bestemme antal, konstruktion og den relative alder af fartøjerne, 4) at afdække mosens stratigrafi og dens udvikling over tid samt 5) at bestemme tilstanden og bevaringen af våbnene i deponeringerne. Selvom der ikke samles op på målene senere i teksten, er det tydeligt, at målet i det store og hele bliver nået.

Med inspiration i de nye udgravninger i 70'erne og 80'erne i Illerup Ådal begyndte man allerede i 1980 med magnetometerundersøgelser, der blev fulgt op af yderligere undersøgelser i forbindelse med udgravningen i 1989. Et forsøg med protonmagnetometer (PPM) gav et dårligt resultat, ligesom den gammelkendte teknik med at skubbe en tynd stang ned i mosen også viste sig at være usikker.

Det meste af kapitlet har karakter af en udgravningsberetning, hvor hvert prøvehul og -gravning bliver gennemgået en ad gangen. Her skal man læse grundigt med for ikke at gå glip af resultaterne – ikke alle bliver opsummeret til sidst. Men gør man det, så får man en fornemmelse af, hvordan flere og flere erkendelser og resultater kommer frem i lyset efterhånden,

som udgraverne får mere og mere føling med mosen. F.eks. dukker der beviser op for en ældre ikke-militær horisont fra førromersk eller ældre romersk jernalder (dette er ikke usædvanligt og kendes fra stort set alle andre våbenmoser). Det viser sig også, at der har været udbredt tørvegravning, før disse ikke-militære ofre, og at de tidligste våbenofre tilsyneladende blev deponeret i den sø, som denne tørvegravning havde skabt.

Kapitlet slutter med en oversigt over antallet og dateringen af deponeringer i Nydam, og her støtter man sig fornuftigt nok til Andreas Raus resultater af analyserne af det personlige udstyr. Raus benævnelser kunne dog med fordel være bibeholdt eller i det mindste videreført i resten af bogen, så man f.eks. ikke kun brugte betegnelser som "Fyrrebåd SØ" og "Fyrrebåd SV" for Raus ofring 2 og 3. Ved gennemgangen af de 10 deponeringer kommer en række tolkninger frem. Bl.a. tolker forfatteren den ikke-militære deponering fra ældre jernalder som muligvis børn, som kaster "missiles" (er det stenene, der tænkes på eller også lerkarrene?) i vandet, uden dette anses som deciderede "votive activities" (s. 73). Her kunne forfatteren med fordel have inddraget den efterhånden omfattende litteratur om de mange (lyse) sten i andre ikke-militære deponeringer i våbenmoserne, den betydelige forskning i rituelt stenkast i forbindelse med træidoler i ind- og udland, for slet ikke at tale om stenkast i historisk og moderne tid.

En bedre underbygget konklusion er, at våbnene i Fyrrebåd SØ-ofringen (Raus ofring 2) sandsynligvis er transporteret til Nydam ombord på Fyrrebåden og derpå er smidt over bord som del af offerritualerne – her går forfatteren mod Engelhardts oprindelige teori. Interessant er det også, at Nydambåden tilsyneladende har fungeret som platform for ofringen af Nydambåd-ofringen (Raus ofring 4). Nu

får vi et kort glimt af selve offerceremonierne og udviklingen af disse.

Figur 2.67 viser en kronologisk oversigt over deponeringerne, der altså strækker sig fra yngre romersk jernalders periode C2 indtil ældre germansk jernalder periode D2, dvs. fra 3.-5. årh. e.Kr. – hertil kommer den ikke-militære nedlægning, som dateres til slutningen af førromersk jernalder i skemaet. Selve inddelingen af kronologiskemaet er usædvanlig. For det første: Kan vi ikke snart få aflivet brugen af år 0, det burde slet ikke være nødvendigt at nævne det. For det andet: Hvor har forfatteren sine dateringer af faseinddelingerne fra? De stemmer i hvert fald hverken overens med Ulla Lund Hansens arbejder fra 1987/88, Ilkjærs korrektion fra 1990, Per Ethelbergs sønderjyske kronologi fra 1990/95 eller den, som Rau benytter i sin Nydam-bog fra 2010. Det bør fremgå, hvilket system forfatteren anvender. For det tredje: Det er ikke kutyme i dansk arkæologi at bruge faseinddelingen “A2” for den sene førromerske jernalder – i hvert fald ikke uden at definere, hvad man mener. Netop førromersk jernalders faseinddeling har været på noget af en rejse fra et 3-fase- til forskellige 2-fasesystemer. Dette helt basale burde have været i orden i en videnskabelig publikation.

Alt i alt fremstår kapitel 2 som en mellemtning mellem en decideret udgravningsberetning og et kapitel i en bog. På den ene side får vi en systematisk gennemgang af udgravningen med nævnelse af x-numre, på den anden side er der ingen liste over x-numre, og kun et fåtal nævnes specifikt. Forfatteren fortæller om udgravningsmetoderne og om ændringerne af samme, men kunne med fordel have redegjort for, hvorfor man ændrede metode. Nydam er en af vores få moderne våbenmosegravninger, og det ville have været oplagt at evaluere netop udgravnings- og dokumentationsmetoderne. For det er ikke det samme at udgrave på

tørt land som i en mose. Hvordan løste man f.eks. problemet ved, at mosen arbejder, når man vil bruge samme målesystem over længere tid? Er det grunden til, at man ikke konsekvent og systematisk fotograferede med henblik på stereo-fotogrammetri? Hvordan adskiller Nydam-udgravningen sig fra Illerup Ådal og de nye udgravninger i Ejsbøl Mose? Det ville bestemt også være velkomment med en bemærkning om, hvordan de 10 deponeringer forholder sig til andre våbendeponeringer, men kapitlet (og bogen i øvrigt) lever op til sit navn, *Excavating Nydam*, for det er udgravningen af Nydam, som er i fokus. Netop af den grund kunne man have ønsket sig, at der var bedre formidling af de mange udgravningskampagner og deres forskellige udgravningsfelter. Oversigtskortet er ikke helt nok, og jeg manglede en tabel over udgravningsår, navne på grøfter og prøvehuller samt vigtigste karakteristika inkl. datering. I det mindste ville det have været klogt at sørge for, at de fundgrupper, som gennemgås i denne publikation, blev nævnt under de relevante nedlægningshorisonter på oversigten s. 73. Ligesom det ville have været naturligt at nævne den i kapitel 4 omtalte “pigment trench” her. Det fremgår, at udgravningerne har været ovenud komplekse, og at udgraverne har haft udfordringer med at udskille de forskellige lag og faser. Netop derfor har læseren brug for det kølige, stringente overblik, og resten af bogen kunne med fordel have henvist til en oversigt i kapitel 2.

I kapitel 3 (s. 91-139) fortæller Claus Malmros, tidligere Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser, om “The use of wood from weapons and tools: Wooden artefacts from the excavations at Nydam 1984-99.” Kapitlet er en engelsksproget version af hans artikel fra 2012 i Nationalmuseets Arbejdsmark. Der er ikke stor forskel på de to artikler, f.eks. er billedmaterialet identisk, men de

engelske indeholder også et velkomment vue over træanalyser fra andre offermoser (Vimose, Illerup, Kragehul og Tranbærmoser) og enkelte gravfund, ligesom oversigtstabeller over det analyserede materialet er vedlagt.

Malmros pointerer, at udvælgelsen af træ til analyse ikke var systematisk, men en kombination af årets bedst bevarede genstande og særlige genstande, som blev identificeret under konserveringsprocessen. Udvælgelsen er således præget af, at vedbestemmelsen i høj grad er udført samtidig med konserveringen af de mange tusind stykker træ. Det betyder, at nogle typer som håndtag fra knive og ildstål er velrepræsenteret, mens f.eks. pilskafter og skjolddele ikke er vedbestemt i så høj grad.

Malmros forklarer nøje forskellen på hårdt og blødt træ, løvtræ og nåletræ, men også hvordan kernetræ og splintved har forskellige egenskaber. Denne gennemgang er vigtig for at forstå de praktiske årsager til anvendelsen af forskellige træarter til forskellige redskabs- og våbentyper. De hårde træarter blev nemlig primært anvendt til skafter og håndtag til våben, knive, ildstål og andre redskabstyper, som er udsat for kraftige og ofte pludselige belastninger. Asketræ er særlig egnet til at modstå denne type belastninger, hvilket hænger perfekt sammen med den udprægede brug af asketræ til lanse- og spydskafter. Tilsvarende er bløde træarter valgt til genstandstyper som sværdskeider, skjolde og træbeholdere.

Inddragelsen af andre våbenofferfund og enkelte gravfund er interessant. Her finder man både logiske ligheder og bemærkelsesværdige forskelle i materialet, hvoraf ikke alt kan forklares med manglende repræsentativitet. Til tider ligger løsningen dog lige for. F.eks. er brugen af den hårde træsort ask til sværdskeider i Vimose påfaldende, men kan dels forklares ved, at der her er tale om sværdskeider fra

1.-2. årh. e.Kr., dvs. noget ældre end de andre, klassiske våbenofferfund. Derudover er asketræsskeiderne i Vimose klart knyttet til enæggede og ikke tvæggede sværd. Til gengæld er lanse- og spydskafter også i andre våbenofferfund overvejende fremstillet af asketræ.

Nogle formuleringer kunne dog have været skarpere: F.eks. er der ikke fundet 10 buer i Vimose, men 10 brudstykker af buer. Her er det svært at sammenligne med den primære publikation, da inventarnumrene ikke fremgår af hverken tekst eller tabeller i slutningen. Samtidig henvises ikke til den specifikke publikation på det relevante sted, hvilket gør det vanskeligt at søge yderligere oplysninger. I arkæologiske publikationer er det kutyme at henvise til kilderne, når de nævnes i teksten. Her nævnes kilderne først på én gang uden sidehenvisninger, og derpå følger gennemgangen. Det betyder, at læseren skal bladre flere hundreder sider igennem for at finde den relevante oplysning i primærkilden. Netop derfor forventer man nu om dage, at forfatteren henviser direkte og med sidetal – det kunne redaktørerne med fordel have forlangt her.

Kapitel 3 afsluttes med en konklusion med opsummering af de vigtigste resultater og med sammenlignende tabeller over det analyserede materiale. Det er et grundigt og vellykket kapitel, og selvom vi har læst det meste før, er det et velkomment bidrag til bogen – et bidrag, der som et af de eneste inddrager relevant, komparativt materiale.

I kapitel 4 (s. 141-196) behandler Peter Vang Petersen de mange bemalede skjolde, som stammer fra de nye udgravninger. Fra starten nævnes ligheder med romerske skjolde fra Ægypten og fra ørkenfæstningen Dura Europos, som blev ødelagt 255-56 e.Kr., dvs. ca. 100 år før de bemalede skjolde fra Nydam. Der sammenlignes med dekoration kendt fra manuskriptet *Notitia Dignitatum* (mere om

Notitia nedenfor). Petersen mener, at de germanske skjoldes dekoration “på samme måde manifesterede krigerens religiøse og militære habitus” (min oversættelse). Dette kunne have været spændende at få uddybet.

De fleste af de bemalede skjolde er fundet sammen i, hvad udgraverne kalder “the pigment trench”, som her nævnes for første gang. Alle skjoldene fra “the pigment trench” er cirkulære og fremstillet af flade brædder – oftest af elletræ. De har været limet sammen, før midterhullet til hånden blev skåret ud. Desværre er det kun en lille del af skjoldene, hvis farver står lige så tydeligt som ved selve udgravningen. Det betyder, at konservatorernes tegninger i 1:1 nu er den mest nøjagtige primærkilde. På skjoldene er fundet spor af især rødt, men også gult, sort, orange, grønt og gråligt pigment. Den røde farve viser sig at stamme fra cinnober, hvilket svarer til andre jernalderfund i Nordeuropa samt Romerriget. På Nydamskjoldene kan motiverne kun genskabes i ganske få tilfælde, og her er tilsyneladende primært tale om geometriske mønstre i koncentriske cirkler – undtagen måske skjold 1, hvor forfatteren mener at kunne genkende to grupper af firbenede dyr samt skjold 21, men det er meget vanskeligt at erkende med sikkerhed.

Der bruges en del plads på at sammenligne og afbilde de velpublicerede, smukke ovale romerske skjolde fra Dura Europos og de tre læderovertræk fra cirkulære skjolde fra en i øvrigt ukendt lokalitet, der normalt henføres til Ægypten. Disse er de bedst bevarede bemalede skjolde fra 3.-5. årh., og her ses både geometriske og figurative motiver. I det hele taget understreges ligheden og påvirkningen fra de romerske skjolde gennem hele kapitlet, og det bliver for ensidigt. At påstå, at vi skal til Ægypten for at finde de nærmeste paralleller til skjoldene fra Nydam, er at sætte sagen på spidsen (s. 165); ikke

mindst i betragtning af, at både fund og ikonografi peger på, at de senromerske skjolde generelt var ovale. Afbildninger i *Notitia Dignitatum* skyldes muligvis, at kopisten brugte en passer til at tegne de utallige ensartede cirkler – måske har der ikke engang været illustrationer i originaludgaven af *Notitia Dignitatum*. Det ville være passende at nævne den (nord)germanske rundskjoldstradition, som starter tidligt i romersk jernalder og fortsætter helt op igennem vikingetiden og ind i middelalderen. De romerske rundskjolde opfattes normalt som inspiration fra germanske skjolde. Alternativt kunne man have henvist til relevant ældre og nyere forskning om emnet – men der findes ikke en eneste henvisning.

Det nævnes flere gange, at alle skjoldene fra Nydam var dækket med læder (hvor der ikke skelnes mellem garvet og ugarvet læder og råhud), men det forklares ikke, hvordan forfatteren ved det. Til tider nævnes rester af læder, men også syhullerne langs kanterne tyder på et skinddække. Petersen mener ikke, at bagsiden af skjoldet har været dækket af læder, men dette kan dog dokumenteres fra andre fund både germanske, angel-saksiske og de i teksten ofte nævnte ovale skjolde fra Dura Europos. Det kunne være interessant at høre argumentet for, at netop Nydamskjoldene ikke skulle være beklædt med læder på bagsiden.

Kapitlet afsluttes med et katalog med beskrivelser af skjold 1-28 i mindre skrifttype.

Generelt er det forvirrende at kapitel 4 er så usystematisk opbygget, og at koblingen til kapitel 2 ikke er stringent. I kapitel 4.2 er det første gang, vi hører om “the pigment trench”. Er der mon tale om det lag, som er gennemgået under kapitel 2.4.10.2 fra 1994-udgravningen (s. 59), hvor der specifikt nævnes mange bemalede skjoldbrædder? Det er ikke helt tydeligt, eftersom kapitel 4 ikke hele tiden

bruger samme betegnelser af udgravningen som kapitel 2. Ydermere nævnes bemalede skjolde i oversigten s. 73 under Fyrrebåd SV-ofringen (Raus ofring 3), som dateres til sen yngre romersk jernalder periode C3, men det nævnes specifikt, at tre af skjoldene fra “the pigment trench” adskiller sig fra tidligere beskrevne skjolde fra germansk jernalder, dvs. periode D (s. 151). Først i kapitel 4.5 (s. 159) fastslås, at de tilhører Fyrrebåd SØ-ofringen (Raus ofring 2), som også dateres til periode C3. Dette kunne absolut have været gjort mere elegant f.eks. ved at samle oplysningerne, således at kapitel 4.2 (The finds and their context) indeholdt alle dateringerne, og man ikke skal vente til kapitel 4.5 (The relationship of the shields to the Pine Boat). I det hele taget er dette kapitel noget rodet, og der hoppes lystigt mellem emnerne i stedet for at holde Nydamkontekst for sig, skjoldopbygning for sig, farver for sig og de (få) komparative fund for sig. Der er også gået noget galt i selve nummereringen af underkapitlerne. På positivsiden tæller den grundige beskrivelse af hvert af de bemalede skjolde i slutningen af kapitlet med Lars Foged Thomsen og Karin Göbels illustrative tegninger og *in situ* planer.

I kapitel 5 (s. 197-267: “The carved scabbards from Nydam”) lægger Peter Vang Petersen ud med at placere sværd som markører for krigerens sociale og militære status og introducere en symbolsk og magisk verden fyldt med amazoner, konger og ånder, der fører krigerens sjæl til efterlivet.

Derpå følger en gennemgang af opbygningen og delelementerne af jernalderens sværdskeuder med illustration og terminologi, som dog ikke anvendes konsekvent i det følgende og i nogle tilfælde er helt nye: Anmelderen har aldrig før hørt om “metal throats”, som anvendes konsekvent i teksten (men ikke i illustrationen fig. 5.1 eller overskriften 5.2.3). Normalt ville

man også kalde remsøjlen for “scabbard runner”, men “strap bridge” giver da bestemt mening. Kapitlerne 5.2.1-5.2.4 er korte oversigter over henholdsvis remsøjler, dupsko og kantbeslag, mundblik og sværdskeuder. Her har man forsøgt sig med et vue over typer fra romersk jernalder. Kun nogle typer fremhæves, f.eks. remsøjler med fuglehovedproton og romerske dupsko af novesiumtypen, som ikke kendes fra Nydam. Det er sandsynligvis, fordi disse tages op til sidst i kapitlet. Man savner i det hele taget at få præsenteret viden om den brede vifte af forskellige typer fra yngre romersk jernalder. Bedre er det ikke, når vi kommer til kronologien (fase C1-C2 dækker ikke 3. og 4. årh., eller 4. årh. alene, hvis det er sådan, det skal læses på s. 199). Det ville klæde et oversigtsafsnit at indeholde litteraturhenvisninger til de få komparative fund, der nævnes, eller simpelthen at anvende og henviser til oversigter, hvor disse genstandstyper behandles.

Kapitel 5.4 (The carved scabbards from the Nydam Boat offering) behandler alle de udskårne skeder (og ikke kun fra Nydambådsofringen). I modsætning til det forrige kapitel, hvor skjoldene var nummererede 1-28 og beskrivelsen lagt i et katalog, har skederne navne som “the bird’s head scabbard”, “the serpent scabbard” og “the omega-serpent scabbard,” og beskrivelserne fremstår som fuldtekst. Beskrivelserne og illustrationer er klart kapitlets styrke, og teksten er stort set rent beskrivende. Det bemærkes dog, at skederne er ornamenteret i en stil, der, ifølge Andreas Rau, lægger sig tæt op ad bæltespænder af såkaldt Tierkopfschnalle-type. Det kunne være spændende, hvis denne oplysning var fulgt op.

Derpå beskrives skeder og skedebeslag fra tidlig germansk jernalder (kapitel 5.5), fra Nydam IV (kapitel 5.6), og fra de øverste deponeringer fra “the connection trench” (kapitel 5.6). Igen er der tale om

beskrivende navne snarere end numre på skederne, og igen bruges fuldtekst til beskrivelse. De grundige beskrivelser bringer spændende iagttagelser, f.eks. er der iagttaget flere reparationer af den smukt udskårne skede med niellodekorerede sølvbeslag fra periode D1 (“the magnificent silverfurnished scabbard”). To sammenslyngede dyr på dette helt fantastiske stykke håndværk sammenlignes med figurer på det lange guldhorn fra Gallehus. De mange fine detailbilleder kommer virkelig til sin ret her. Derimod er det svært at se de omtalte kraftige brugsspor på billedet af “the cut-through scabbard”. Det er ærgerligt, for Petersen mener, at dette betyder, at skeden var båret på højre side, og at den var slidt pga. “contact with protruding elements of the terrain during the warrior’s travels” (s. 240). Et nærbillede af sliddet i kombination med forfatterens tolkning af sliddets opståen kunne bidrage til den aktuelle diskussion om yngre romertids sværdophæng. Diskussionen om ophængning på højre og venstre side har kørt både indenfor og udenfor Jernalderprojektets regi, og det ville have været oplagt at adressere denne diskussion både i tekst og billede (med henvisning).

Der er kun ganske få udskårne sværdskeder bevaret ud over Nydamfundets, men et fund fra Hammerøy, Norge, inspirerer Petersen til at tage *Notitia Dignitatum* op igen. Han ser nemlig en forbindelse mellem de peltaformede afslutninger, som kendes fra afbildningerne af skjoldene i *Notitia*. I den forbindelse nævnes “Anglevarii”, som forfatteren mener er den tidligste historiske indikation af, at krigere fra Angeln, og dermed området omkring Nydam, var del af den romerske hær. Petersen nævner ganske rigtigt i billedteksten, at det originale manuskript *Notitia Dignitatum* er gået tabt, og de udgaver, vi kender i dag, stammer fra afskrifter fra unøjagtige kopier fra 15.

og 16. årh. Det er også det eneste forbehold, som tages. *Notitia Dignitatum* er et dokument, der viser de militære og civile embeder i det Vest- og Østromerske rige i 4. og tidlig 5. årh. e.Kr. Anglevarii nævnes ganske rigtigt i *Notitia Dignitatum* (i hvert fald i Otto Seecks udgave fra 1876, som ligger frit tilgængeligt på nettet). Her står Anglevarii nævnt i listen over østromerske enheder under *magister militum praesentalis*, som en del af gruppen benævnt *Auxilia palatina*. Det drejer sig således angiveligt om en mobil hær eller rettere en enhed, som følger kejseren på hans rejser. Eftersom der er almindelig konsensus om, at den østlige del af *Notitia* færdiggøres omkring 395, skal oprindelsen altså findes før dette tidspunkt. Man kunne her med fordel have inddraget de forskere, som argumenterer for, at romerske enheder med barbariske navne bruger disse navne som en slags maskotnavne (man taler om “germanisering”). Man kunne have taget det forbehold, at andre forskere mener, at navnet er en sammenblanding af anglii og varini, som nævnes efter hinanden af Tacitus (fra omkring 100 e.Kr.). Det kunne være virkelig spændende at høre, hvordan forfatteren forestiller sig, at Nydamfundet passer ind. Har en enhed fra området omkring Nydam rejst rundt med den østromerske kejser før 395 e.Kr.? Er der andre fund, som peger i den retning? Man kunne også have nævnt, at flere forskere har sået tvivl om, hvorvidt den originale udgave af *Notitia* overhovedet har været illustreret. Hvad betyder det for tolkningen af de peltaformede udskæringer fra Nydam? Hvad med de lokale paralleller af peltaformede vedhæng og afslutninger på beslag? Hvordan passer de ind?

I slutningen af kapitlet samles op på indledningens løfte om tolkninger af billeder og deres symbolværdi. Først tolker forfatteren det trekantede felt på de indskårne remløbere og remløberen fra den sølvbeslagte sværdskede med de to

udtrukne kanter som stiliserede cikader eller græshopper. Her sammenlignes med centraleuropæiske fibler fra 5. årh. e.Kr. Petersen samler også op på sin tidligere publicerede tolkning af fuglehovedornamentik, som han opfatter som ravne og kobler til Odin. Delfinen på læderbandoleret fra Vimose og de romerske remløbere med stiliseret delfin kobles sammen med romersk mytologi, hvor Petersen fremhæver deres rolle som hjælpere for sjælenes sidste rejse til dødsriget. Der er dog ikke fundet delfin og ravnensymbolik i Nydam, da de tilhører en tidligere fase af yngre romersk jernalder. Forfatteren mener dog, at den samme sjælehjælper-symbolik kan genfindes på de senere skeder fra Nydam. Det er en virkelig spændende tanke, som havde fortjent inddragelse af religionshistorisk forskning eller i det mindste en stringent og uddybende diskussion. Men vi hører blot, at delfinerne kan genfindes på *“a couple of the scabbards from the Nydam Boat offering; from the same offering horizon are scabbards with other carved forms of twisted intertwined animal/bird/snake ornaments around the strap bridge”* (s. 266). Der er ingen argumentation og ingen henvisninger hverken til hvilke sværdske der er tale om, eller til relevant arkæologisk, kunsthistorisk eller religionshistorisk forskning. Det burde ellers være kendt stof, idet germanske billedfremstillinger og deres symbolik er bearbejdet af andre af Jernalderprojektets forskere.

Overordnet set er det ikke det mest læsevenlige kapitel. Man mangler overblikket over antallet af skeder, deres fundsted og datering. En tabel eller en punktopstilling i starten ville hjælpe. At de enkelte skeder har beskrivende navne kunne fungere, hvis der var få sværdske der. Men nu kommer forfatteren ud i *“scabbard from high up in trench C”* og *“A bronze-shod scabbard”* samtidig med, at man skal skelne mellem *“The magnificent silverfurnis-*

hed scabbard” og *“The silver-furnished scabbard”* for slet ikke at tale om *“Cut scabbard”* og *“The cut-through scabbard”*. Det er ikke ideelt.

Kapitel 6 (s. 269-302) handler om de enestående entrelac-ornamenterede skafter fra lanser, spyd, pile og knivhåndtag. Peter Vang Petersen introducerer kapitlet med et hurtigt vue over udskårne genstande fra Tybrind Vigs padleårer fra Ertebøllekulturen til jernalderens brede udvalg af træskærerarbejder. Han mener, at todimensionelle motiver, hvor ridserne er fremhævet med farvet materiale, først ses fra ældre germansk jernalder, og at entrelac-dekorationen på skafter fra Kragehul Mose og Nydam derfor ikke har paralleller tidligere i jernalderen. De ornamenterede skafter dukker først op i ofringerne fra ældre germansk jernalder fra Nydam III (udgravet i 1984) og Kragehul Mose. Tilsyneladende var alle lanse- og spydskafter dekorerede i ældre germansk jernalder, og Petersen ser en tydelig kronologisk udvikling fra brede, sammenflettede mønstre i Nydam III til smallere, kædemønstre på de senere skafter fra Nydam IV. Også pileskafter er ornamenterede, og her ses ligeledes en tilknytning til ældre germansk jernalder.

Også de ornamenterede knivskafter er dateret til germansk jernalder, hvilket er en interessant forskel fra f.eks. Vimose. På Nydamknivene er dog et andet mønstervalg, som lægger sig tæt op ad lanse-, spyd- og pileskafternes entrelac-bånd. Efter et katalogafsnit med anden skrifttype afsluttes kapitlet med en konklusion. Her stiller forfatteren det spørgsmål, om det er tilfældigt, at der altid anvendes asketræ, om det er teknisk betinget, eller om det skal associeres med den særlige kosmologiske betydning af asketræ i tidens skandinavisk ase-religion. Her kunne man have inddraget Vimoses ornamenterede knivskafter, som alle er af tak, og to ornamenterede knivskafter fra Illerup

henholdsvis af tak og af træ. Sidstnævnte stammer fra plads D, dvs. 5. årh. e.Kr. og bærer også entrelac-ornamentik, men den er desværre ikke vedbestemt.

Petersen mener, at tilstedeværelsen af tilsyneladende meningsløse runeindskrifter på skafterne styrker tolkningen af et magisk motiv bag udsmykningen (s. 300). Et andet sted er der tale om forstærkende eller styrkende magi (s. 272). At flere forskere har tolket indskriften på et af lanseskafterne som "Jeg gjorde (skaftet)" er ikke nævnt.

Til tider er nittehullerne efterbearbejdet således, at de ligner et øje. Her sammenlignes med de lidt yngre hjelme fra Vendel og Valsgärde, men man kunne også have fremhævet de samtidige lanser fra Polen og Tyskland. Det ville være relevant, idet nogle forskere fremhæver kontinuiteten af øjemotiver fra førromersk jernalder og frem og ser klar keltisk inspiration på motivet på lanserne med øjemotiv om nittehullerne fra Przeworsk-kulturen. De foreslår en tolkning som beskyttelse mod "onde øjne" eller den irske mytologiske historie om Balors giftige/onde øje. Det kunne have været interessant at se Nydamlanserne i den kontekst. Det ville også have været spændende at udfolde forfatterens tolkning af entrelac-ornamentikken som Halsbånd symboliserende overnaturlig kontrol med de zoomorfe slange-våben, som de kaldes på s. 301. Men tolkningen nævnes blot uden henvisning eller nærmere diskussion.

Kapitlet afsluttes med et underkapitel om begrundelsen for fragmenteringen af våben. Her afvises rent praktiske transport hensyn, mens hensynet til plyndring af moserne kunne være motivet for nedlæggelserne i germansk jernalder, hvor våbnene i den tilgroede mose var mere tilgængelige. Der åbnes også for muligheden for, at der er tale om en rituel henrettelse af våbnene. Der henvises til slut til Charlotte Fabech og Andreas Rau, men det

havde været relevant at inddrage denne og den i øvrigt efterhånden ret omfattende litteratur. Her kradses kun i overfladen, og man savner en kvalificeret diskussion af dette omfattende emne.

Bogens sidste tre kapitler omhandler naturvidenskabelige undersøgelser. I kapitel 7 ("Geological and palaeoecological investigations at Nydam", s. 303-336) uddyber Charlie Christensen de oplysninger, som blev nævnt i kapitel 2. Udgraveren, Conrad Engelhardt, mente, at mosen oprindeligt havde direkte adgang til havet ved Alssund, og at bådene dermed kunne sejle ind til deres endelige hvilested. Christensens analyser viser, at dette ikke er tilfældet. Tværtimod er Nydam et søbasin, som begrænses af en tærskel på + 2,6 m nær den moderne vej (Nydamvej) over mosen. Christensen konkluderer derfor, at bådene blev transporteret over land til offerstedet. På ofringstidspunktet var søen kun ca. 1 m dyb, hvilket betyder, at fartøjerne sank ned i de bløde aflejringer til et punkt, hvor kun stævne og måske rælingen stak op.

Undersøgelserne baseres på ca. 300 boreprøver, tre pollenserier af pollenanalyser i kombination med C14-dateringer og udmunder i en stratigrafi med 14 hovedlag. De viser dannelsen af elletørv med en pause eller et hul i aflejringerne fra omkring 6000 f.Kr. til vor tidsregnings begyndelse, hvorefter den tilgroede mose igen bliver til en sø. De manglende aflejringer må være fjernet i forbindelse med dannelsen af søen i jernalderen, og nu bliver det rigtig spændende, for hvorfor dannes søen? Christensen diskuterer, om der er tale om 1) bygningen af en dæmning nær eller på tærsklen ved Nydamvej, 2) havstigninger og en deraf følgende stigning i grundvandet, 3) om lokale beboere har ændret i vegetationen i det lokale afvandingsområde, eller 4) om der er tale om en klimaændring. Konklusionen bliver, at den vigtigste faktor er

et skift mod et koldere og vådere klima dokumenteret i talrige europæiske moser omkring vor tidsregnings begyndelse. Derudover mulig menneskeskabte ændringer i afvandsingsområdet.

Else Kolstrup har i en tidligere publikation fra Jernalderprojektet behandlet vegetationshistorien omkring Nydam, og her er Christensen ikke helt enig i konklusionerne. Landskabet omkring Nydam var åbent med spredt skovvækst, græsning og marker. Nydamområdet tilhører dermed gruppen af landbrugsbygder og ligger midt i et befolket landbrugsland – ikke i et marginalområde.

Kapitlet er logisk opbygget, og i diskussionen inddrager forfatteren undersøgelser fra andre våbenmoser (Ejsbøl og Illerup Ådal), diverse pollendiagrammer samt resultater fra lignende undersøgelser i Sydsandinavien og Nordtyskland. Det indeholder, som det eneste, et vue over andre våbenoffermoser – desværre med en række fejl eller unøjagtigheder og en uheldig mangel på henvisninger. F.eks. findes våbenofferne ikke kun i Danmark, Nordtyskland og Sydsverige, men også i det polske område. Det nævnes, at Engelhardt ikke havde naturvidenskabelige eksperter med ved udgravninger af de fire klassiske våbenmoser (Thorsbjerg, Nydam, Kragehul og Vimose), men ved C.J. Herbsts udgravning af Vimose i 1859 deltog den berømte geolog Japetus Steenstrup de første par uger. Det var hans undersøgelser, som viste, at Vimosen havde været en ferskvandssø i jernalderen. Det påstås, at alle søer og moser tilsyneladende var hellige, og at det ikke var vigtigt hvilken sø, der blev brugt. Men bagefter nævnes, at søen jo kunne have ligget nær en vigtig boplads, og Charlotte Fabechs tolkning, at søerne har ligget i grænseområdet mellem to bosættelser, trækkes frem. Hvis den tolkning holder, så har det jo netop været vigtigt hvilken sø, som blev brugt. At Fabechs tolkning i øvrigt er både nuan-

ceret og decideret modbevist i flere tilfælde nævnes ikke. At forfatteren anvender et udbredelseskort over en arbitrær samling af mosefund (se tidligere), er heller ikke ideelt. Det er ærgerligt, at der kommer to underkapitler, som er så dårligt opdaterede på de sidste 20 års arkæologisk forskning, for kapitel 7 er et af bogens bedste og mest stringent diskuterende.

Der er kun udtaget få dendrokronologiske prøver til datering i Nydam. Derfor er Niels Bondes kapitel 8 ("Tree-ring dates from Nydam", s. 337-343) da også bogens korteste kapitel, men både velskrevet og stringent. Der er bevaret store mængder træ i Nydam, men eftersom dendrokronologi primært udføres på egetræ, snævrer det materialet meget ind. Der er simpelthen ikke fundet særlig meget egetræ i Nydam, og kun en lille del er egnet til analyse. I alt analyseres 14 stykker egetræ fra Nydambåden, den sønderhuggede egebåd, to skjolde og en spand eller tønde. Resultaterne af analyserne af Nydambåden er allerede fremlagt i en artikel i *Offa* i 1991, og de øvrige resultater har også været tilgængelige før, men samles altså her.

Bonde forklarer pædagogisk, hvorfor det er vigtigt at have flere prøver fra samme genstand. Man kan nemlig ikke vide, om man tilfældigvis får fat i et stykke træ, der har udgjort en senere tilføjelse eller reparation. Det forklares også, at det er fældningstidspunktet, som dateres, og ikke tidspunktet for hverken produktion eller ofring. Dog er det normalt muligt at afgøre, hvorvidt træet var friskt ved tilvirkning. Før industrialiseringen var det almindeligt, at træ blev bearbejdet og brugt kort efter fældning, dvs. med 1-2 års forsinkelse. Alle analyser af både og andre fartøjer før år 1500 tyder i øvrigt på, at de blev bygget på det sted, hvor træerne blev fældet.

Bondes analyser viser, at Nydambåden er bygget af tømmer fra træer, som blev

fældet i årtierne efter 300 e.Kr. – sandsynligvis omkring 320 e.Kr. Dette er sandsynligvis også dateringen af konstruktionen. Den noget mindre, sønderhuggede egebåd er ældre og er bygget af træ fældet omkring 190 e.Kr. Af de mange skjoldbrædder er 78 vedbestemt. Malmros har vist, at størstedelen er fremstillet af elletræ, og kun to af de vedbestemte skjoldbrædder stammer fra to – i øvrigt forskellige – egetræer fældet omkring 300 e.Kr. Bonde går ikke ind i diskussionen om hvilken ofringshorisont, skjoldene tilhører. Det kunne ellers være interessant at høre hans mening om Andreas Raus tolkninger fra 2010 (som der henvises til). Her argumenterer Rau for, at der er tale om sekundært anvendte skjoldbrædder (hvilket rent faktisk illustrerer Bondes forbehold i starten af kapitlet). Placeringen i mosen over en lansespids af Ilkjær type 11 Mollestad og en spydspids af type 11 Sättra tyder på en datering af de ofrede skjolde til 2. halvdel af 4. årh. e.Kr. En spand eller lille tønne med en diameter på ca. 23 cm er fremstillet af træ fra to forskellige træer fældet i slutningen af det 4. årh. e.Kr. Kurverne korresponderer med den danske kronologi for Jylland, hvilket indikerer en lokal oprindelse.

Kapitlet afsluttes med at konstatere, at det ikke er muligt præcist at afgøre proveniensens af de analyserede genstande på nuværende tidspunkt. Dog passer alle de daterede prøver med kronologierne for Jylland og Niedersachsen, dvs. det nordvestlige Tyskland. Bonde mener derfor, at træerne stammer fra området syd for Nydam ned mod Elben, og ikke fra Norge, Sverige og sandsynligvis heller ikke fra Polen.

Bogens sidste kapitel (kapitel 9. "Preservation of the Nydam site and finds – *in situ* and at the Museum", s. 345-371) er skrevet i et samarbejde mellem Henning Matthiesen, David Gregory og Poul Jensen fra Naturvidenskabelig Afdeling

og konservator Kristiane Strætkvern fra Nationalmuseet. Her kommer vi bag om udgravningen og konserveringsprocessen. Der blev udgravet mere end 16.000 fund, og konserveringen har taget mere end 10 år – rent faktisk er en lille del stadig under behandling. Der har naturligvis været kapacitetsproblemer, hvilket betyder, at nogle genstande blev nedprioriteret i udgravningssituationen. Selvom de blev pakket i lufttætte plastikposer, er flere desværre gået til.

Den sidste del af kapitlet handler om *in situ* bevaring i mosen. Overordnet er mossens kemiske forhold fornuftigt i forhold til *in situ* bevarelse af metal og træ, så længe vandspejlet ikke sænkes. Et problem er dog kærpadderok, som har været ødelæggende for trægenstandene. I perioden 2002-2007 har et pilotprojekt undersøgt effekten af henholdsvis brugen af geotextil og slåning af padderok. Det viste sig, at geotextil var ret effektivt, mens slåning hver 3-4 uger kun havde mindre effekt. I 2008 valgte man derfor at lægge to lag nyt, tykkere og mere lysresistent geotextil ud, men dette viste sig desværre at være mindre effektivt, da denne type geotextil var løsere i vævningen. Konklusionen er, at man skal lægge den rigtige type geotextil ud ca. hvert 10. år for effektivt at hindre padderok i at vokse. Således slutter kapitlet med forsikringen om, at bevaringen af Nydam Mose og dens ofringer fortsætter i fremtiden.

Overordnet set er *Excavating Nydam* en bog, der fokuserer på Nydamfundet, og som følgelig snarere peger indad end giver overblik. En af denne anmelders generelle anker er, at terminologien i bogen ofte er fejlagtig. Det fremhæves ellers i kapitel 1 (s. 11), at man finder det passende at tilgodese engelsktalende læsere. Netop derfor er det besynderligt, at man har så lidt styr på våbenterminologien. Der er mange eksempler, men vigtigst er, at alle kapitler konsekvent anvender termen

“lance” som oversættelse af det danske “lanse”, mens spyd oversættes som spear. Det er ikke korrekt. Denne grundlæggende terminologi blev netop diskuteret på det første fælles symposium i Jernalderprojektet i 2006 og fandt også vej til den endelige konferencepublikation. I engelsksproget terminologi er “lance” et langskafet våben anvendt af kavaleriet til at støde mod modstanderen, og “lance” i den antikke verden var et specialiseret tohåndsvåben til brug for ryttere. I stedet bruger englænderne termen “spear” for det, vi i skandinavisk jernalder benævner som lanse (til nærkamp), mens termen “javelin” anvendes om kastespyd. For en engelsksproget læser vil brugen af termene lance/spear som lanse/spyd være særdeles misvisende. Et andet eksempel er brugen af betegnelsen “bronze”. Det har snart længe været standard i engelske publikationer at anvende betegnelsen “copper-alloy” og ikke “bronze”. Det skyldes, at det er tydeligt, at “bronzen” varierer meget i sammensætning og ofte snarere er “messing” pga. et højt zinkindhold. Hvis man ikke kender den præcise sammensætning, er det neutrale “copper-alloy” derfor at foretrække. Som engelsksproget læser kunne man også forvente, at den gennemgående betegnelse “Germanic Iron Age” blev forklaret; det er ikke en gængs engelsk term, og når man netop vil tækkes et engelsktalende publikum, burde begrebet være forklaret.

Det er ærgerligt, at de mange tolkninger i kapitel 5.4-5.6 ikke bliver foldet ud og diskuteret, og at der ikke inddrages viden udefra. Det virker tilfældigt, hvilke (få) komparative fund som inddrages, og nyere forskning er ikke til stede (med ganske få undtagelser som nævnt tidligere). Desuden anvendes talrige begreber og tolkninger, som aldrig forklares eller defineres, og der er en udpræget mangel på litteraturhenvisninger og henvisninger til andre kapitler i bogen. Kildekritik

anvendes ikke, og der er ingen diskussion eller uddybning af de mange tolkninger, som fremsættes. Som konsekvens heraf, fremstår tolkningerne som løse påstande og visse afsnit som ren storytelling. Det er utilfredsstillende og lever slet ikke op til, hvad man forventer af en fagfællebedømt, videnskabelig publikation.

Et par eksempler: “The fact that the carved decoration expresses image magic associated with the weapons’ potency and snake-like appearance is underlined by the slender, stylized snake’s heads and the rivet heads being formed as stylized (snake’s) eyes” (s. 270, kapitel 6). Anmelderen vil mene, at det er at gå for langt at kalde det et faktum/en kendsgerning, at decorationen udtrykker billedmagi (hvad dækker begrebet billedmagi egentlig over?). Det kan være en tolkning – muligvis også sandsynlig tolkning – men et faktum/en kendsgerning ligefrem?

På side 272 kaster forfatteren sig ud i en tolkning om hvem, der har båret hvilken lanse, og kort efter følger en længere historiefortælling om Odin “This spear perhaps played an important role in the final conflict [...]. His spear throw (sic!) appears not to have ended well, and this was perhaps the beginning of the end for the chieftain, who then found himself with Odin. The favours of the god of war were never to be taken for granted”. Det eneste forbehold er et “perhaps”, og der er ingen henvisninger til hvilken saga, hvilken udgave af sagaen, hvornår den er nedskrevet, om den kan anvendes på et jernaldermateriale, og i så fald hvorfor eller hvorfor ikke. Den grundlæggende antagelse, at det er den overvundne hærleders våben, diskuteres heller ikke. Dette må man forvente af en fagfællebedømt, videnskabelig publikation.

Claus Malmros dokumenterer i kapitel 3 den udprægede brug af asketræ til lanse- og spydskafter, og træets fysiske karakteristika, som gør asketræ så vel-

egnet til dette formål. I kapitel 6.2 lyder det: "In the Iron Age, lances and spears (sic!) always had shafts made of ash wood, and in Nordic mythology the ash was considered the most sacred of all trees" (s. 269). En inddragelse af religionshistorisk forskning eller den sidste 20 års arkæologiske forskning, som viser, at man f.eks. nøje har udvalgt træsorter til ligbål, ville have været relevant her. En henvisning til bogens kapitel 3 ville være forventeligt. En litteraturhenvisning til den anvendte primærkilde for nordisk mytologi ville være minimum, og hvad menes egentlig med begrebet "sacred"? Men der er hverken kildekritik, henvisninger eller uddybninger, så påstanden fremstår løsevet og irrelevant.

Redaktionsprocessen burde bestemt også være strammet op. Der er særdeles mange småfejl og mangler, og jeg vil ikke bruge plads på at liste dem alle. Der er rigtig mange fejl i kronologien, hvor ældre og yngre romersk jernalder forveksles, og romersk jernalders periodeinddelinger dateres forkert (se f.eks. s. 199, hvor der er bonus flere gange). Til tider er der også usikkerhed om, hvornår hvilke våbentyper introduceres (se f.eks. s. 272). Spyd og lansetyper nævnes uden angivelse af, hvilket system man anvender, og de få henvisninger refererer ikke til originalpublikationerne. Man kan også undre sig over den meget forskellige anvendelse af katalog/genstandsbeskrivelser: Kapitel 3 har tabeller som bilag, mens kapitel 4 afsluttes af et katalog med beskrivelser af skjold 1-18 i mindre skrift. I kapitel 5 er genstandsbeskrivelserne integreret som fuldtekst med beskrivende navne på skederne og genstandsnummer i parentes, mens de i kapitel 6 er placeret som næstsidste kapitel i mindre skrift ordnet efter genstandsnummer. Sproget er ofte upræcist og fabulerende, ikke kun pga. den føromtalte mangel på definitioner, men mangler simpelthen indre logik.

Det er med andre ord en bog, som kræver læserens fulde opmærksomhed og koncentration.

På positivsiden skal fremhæves den fine opsætning og de fine illustrationer. Det gør ikke noget, at vi har set mange af billederne før. De står klart og skarpt, og kombineret med Lars Foged Thomsens tegninger og Karin Göbels tredimensionelle modeller af udgravningsplanerne giver det tilsammen en meget smuk bog. Også de grundige beskrivelser og resultaterne af de naturvidenskabelige undersøgelser skal positivt fremhæves. Det er for materialefremleggelsen og illustrationerne, at denne bog skal erhverves.

Xenia Pauli Jensen
Moesgaard Museum

Mogens Høegsberg, Dorte Haahr Kristiansen, Lars Krants Larsen, Jette Linaa, Hans Skov & Michael Vinter: *Bebyggelse på Samsø i vikingetid og middelalder*. Moesgaard Museum.

Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 110. Højbjerg 2020. 121 sider. ISBN 978-87-93423-46-6. Pris: 248 DKK.

I *Bebyggelse på Samsø i vikingetid og middelalder* fremlægges resultater fra et forskningsprojekt, der blev skudt i gang i 2008 som et samarbejde mellem de senere fusionerede museer Økomuseum Samsø og Moesgaard Museum. Udover personale fra de involverede institutioner har også forskere fra Center for Navneforskning på Københavns Universitet og Universitetet i Bergen deltaget i projektet, ligesom detektorførere fra Samsø og Østjylland har været aktive deltagere i feltarbejdet. Det er dog kun arkæologer fra Moesgaard Museum, der optræder på forfatterlisten.

Bogen er i hård indbinding og A4-format, og dens omfang er 121 sider, der er fordelt på seks kapitler; hertil kommer

forord, noter, litteratur og kildeliste samt stedregister.

Indledningskapitlet er skrevet af middelalderarkæologerne Jette Linaa og Lars Krantz Larsen; sidstnævnte står også for forordet og har vel som leder af Moesgaard's arkæologiske afdeling været ansvarlig for projektet. Kapitlet indledes med konstateringen af Samsøs strategiske betydning i vikingetiden, der antydes af mange og stedfæstede (men ikke daterede) snekkenavne, der er overleveret på øen. Hertil kommer Kanhavekanalen, hvis konstruktion ganske vist er årringsdateret til år 726, men som forfatterne antager fortsat var i brug i vikingetid. Denne antagelse møder vi i øvrigt flere gange i bogen, uden at det dog på noget tidspunkt underbygges af arkæologiske eller naturvidenskabelige dateringer.

Samsøs centrale placering i vikingetidens maritime kulturlandskab forsøges understreget med udsagnet om, at ringborgene Nonnebakken og Trelleborg kunne nås ved to timers sejlads. Ingen af disse anlæg har imidlertid kunnet besejles med vikingetidens eller den tidlige middelalders langskibe, men det fratager naturligvis ikke øen en central placering. At Samsø fortsat havde strategisk betydning i middelalderen, konkluderes på baggrund af de i forhold til øens størrelse mange middelalderborge – fem i alt. Disse to fakta udgør – sammen med øens centrale placering i forhold til kendte sejlruiter i vikingetiden, nærheden til vikingebyen Aarhus og omtalen af Samsø i skriftlige kilder og sagaer fra middelalderen – udgangspunktet for forskningsprojektets problemstillinger.

Projektets præcise problemformulering står ikke helt klart, men i indledningen anføres det, at spørgsmål om bebyggelsens placering i forhold til landskabet og især kysten og dens karakter gennem vikingetid og middelalder har været centrale i projektet. Hertil kommer spørgsmål om

borgenes og snekkelokaliteters placering – og en afklaring af, om det var havet eller landet, der betød mest – antagelig forstået som grundlaget for bebyggelsen. Metoderne til at nå frem til en afklaring af disse spørgsmål angives at være analyser af stednavne og historiske kort, data fra arkæologiske udgravninger og fund fra detektorafsøgninger. Det er klart projektets force, at disse tre metodiske tilgange er anvendt ved analysen af det samme, velafgrænsede og topografisk overskuelige landskab.

Man har valgt at begrænse projektets kronologiske ramme til vikingetid og middelalder, hvilket forekommer påfaldende af to årsager. Den dendrokronologiske datering af Kanhavekanalen dokumenterer jo netop, at øens centrale maritime rolle i det mindste må have rødder tilbage til yngre germansk jernalder, og alene af den årsag havde det været naturligt at inddrage også denne periode i projektet. Dernæst er det efterhånden slået fast med syvtommersøm, at indgangen til yngre germansk jernalder på mange områder omfatter strukturelle ændringer i bebyggelsen mv., mens der ved overgangen til vikingetid snarere kan iagttages kontinuitet end brud. Der kan tillige være vanskeligheder med overhovedet at separere arkæologiske levn fra de to perioder, og agrare bebyggelser såvel som specialiserede bebyggelser, f.eks. anløbspladser, har da også ofte været anvendt kontinuerligt fra yngre germansk jernalder til vikingetid.

En summarisk gennemgang af øens bebyggelseshistorie viser, at landskabet kontinuerligt har tiltrukket mennesker siden slutningen af mesolitikum, men bebyggelsessporenes karakter bruges også som argument for, at søfarten har haft betydning for bebyggelsen forud for vikingetiden. Desværre fremlægges der ikke yderligere dokumentation for denne interessante påstand, ej heller i senere afsnit.

Det kan dog antages, at det er sejlspærringer fra romersk jernalder i Stavns Fjord, der giver grund til denne antagelse.

I kap. 2 behandler middelalderarkæolog Dorthe Haahr Kristiansen et udvalg af Samsøs stednavne ud fra ønsket om at “kunne anskueliggøre facetter af det samfund, som eksisterede på øen i vikingetiden og middelalderen.” Der er ingen tvivl om, at stednavnematerialet rummer et stort potentiale til at belyse de formulerede spørgsmål, men derimod er det en metodisk misforståelse, når det efterfølgende anføres, at det arkæologiske materiale inddrages i analysen for at kunne bidrage til at “belyse dateringen af stednavnene”. Arkæologiske fund og stednavne er to meget forskelligartede kildegrupper, der i bedste fald kan datere sig selv, men ikke hinanden. Derimod kan de i heldige tilfælde supplere og perspektivere hinanden, og artiklen bidrager med eksempler på, at dette også er muligt på Samsø. Det gælder bl.a. stednavne som Gammeltoft og Gammelby, der henviser til nedlagte bebyggelser, som er påvist med arkæologiske metoder. Af disse kendes fire på Samsø, og det kan godt undre, at man i projektet kun har forsøgt at lokalisere en enkelt af disse ved detektorafsøgning – og i øvrigt uden held. Her synes ellers at være en oplagt mulighed for metodeudvikling i regi af et forskningsprojekt. I forbindelse med gammelby-/gammeltoftlokaliteter nævnes det, at der også kun er undersøgt få af disse med arkæologiske metoder i landets øvrige egne, hvilket ikke er korrekt. Som refereret i artiklen har lokaliteter med disse navnetyper tidligere indgået i forskningsprojekter i Østjylland, på Fyn og Falster, men tillige på Østsjælland. Der foreligger således publicerede data, som med fordel kunne være inddraget i en perspektivering af analyserne fra Samsø.

Det er velkendt, at stednavne, hvori navneleddet snekke indgår, forekommer påfaldende hyppigt på Samsø. Da disse

sættes i forbindelse med ældre middelalders – og måske vikingetidens – ledingsvæsen og administrative inddeling af landskabet, fortjener de naturligvis særlig opmærksomhed, da de måske kan være med til at belyse en eller flere af de problemstillinger, som er defineret i projektet. Det må derfor igen undre, at ingen af disse områder tilsyneladende har været mål for detektorafsøgninger eller andre former for arkæologiske undersøgelser i projektet. Særligt relevant kunne det være at afprøve artiklens udsagn om, at Snekebak ved Langemark og Snekebakke ved Alstrup kunne være naturhavne i forbindelse med sejlbare vandløb på en tid, hvor skibene ikke krævede meget vand under kølen. Nu fremstår udsagnene som uunderbyggede teser, der er forankret i lokale traditioner og ikke ligefrem videnskabeligt underbyggede data. Selv ved meget begrænsede feltundersøgelser ville man utvivlsomt kunne afvise de lokale traditioner; ja, for førstnævnte lokalitets vedkommende kunne detaljerede kortstudier såmænd havde været tilstrækkeligt, eftersom “Snekebakken” er så lille, at den ikke engang ses på det lave målebordsblad. Langt mere fagligt velfunderet og dermed interessant er diskussionen om snekkenavnenes relation til den administrative inddeling af landskabet i middelalderen og måske forud herfor – ikke bare på Samsø, men også i et større geografisk perspektiv. Her er virkelig noget at arbejde videre med.

Artiklen efterfølges af et overskueligt og temaopdelt katalog over de udvalgte stednavnegrupper, som har været mål for dybere analyser. Da der i projektet har været stort fokus på militære og administrative aspekter, er det påfaldende, at der ikke er foretaget en kartering af stednavne, der kan afspejle overvågning og varsel – f.eks. bavnnavne. Man skal ikke skue meget mere end en halv snes sømil syd for Samsø for at finde publicerede resulta-

ter fra forskningsprojekter, hvor kartering af disse stednavne har givet betydelig indsigt i kommunikationssystemer, som har været altafgørende for at få vikingetidens og middelalderens sømilitære forsvar til at fungere. Det er faktisk uforståeligt, at resultaterne fra disse projekter slet ikke inddrages i analyserne af stednavnematerialet på Samsø.

Der er ingen tvivl om, at kapitlet er et meget væsentligt bidrag til udforskningen af Samsøs kulturhistorie i middelalderen såvel som vikingetiden og måske tillige den sene del af jernalderen. Som anført mangler analyserne nogle elementer og perspektiveringer, som kunne have øget betydningen betydeligt. Måske skyldes dette, at projektet, som anført i indledningen, ændrede karakter og blev udvidet undervejs, og det blev så på bekostning af muligheden for at gå i dybden med helt centrale problemstillinger? Det må også bemærkes, at det ikke forekommer helt klart, hvem der har været betragtet som målgruppen for dette bidrag, idet teksten veksler mellem forklaring af begreber og problemstillinger, som er alment kendte blandt fagfolk, og diskussion af spørgsmål, som kræver betydelig forhåndsviden hos læseren. Afspejler det mon, at der også er sket en ændring af publikationens målgruppe undervejs i projektet?

Bogens kap. 3 er skrevet af middelalderarkæolog Mogens Høegsberg, og det behandler Samsøs arkæologiske levn fra vikingetid og middelalder. Kapitlet indledes med en grundig oversigt over forskningshistorikken og kildematerialet, som giver læseren en god introduktion til selve teksten. Kapitlet afsluttes af et sogneinddelt katalog, som både omfatter stedfæstede og ikke præcist stedfæstede fund. Hertil kan føjes middelalderkirker og enkelte stednavne, men også en del udaterede fund og fænomener, der burde have været frasorteret, så datagrundlaget for analyserne havde fremstået mere

stringent. Det fornemmes, som det også skrives i et metodeafsnit, at dataindsamling ikke mindst er baseret på oplysninger i Slots- og Kulturstyrelsens database Fund & Fortidsminder. Datagrundlaget her er imidlertid så heterogent og grundlaget for de angivne dateringer ofte så usikkert, at en konsultation af bagvedliggende dokumentation eller ligefrem af genstandsmateriale vil være en forudsætning for at inddrage data i et katalog, der skal kunne danne basis for videnskabelige analyser. Som det også oplyses i afsnittet, har der ikke altid været tid til uddybende arkiv- og magasinstudier, og derfor er der også medtaget lokaliteter som nr. 58, der angives at være jordfæstegrav(e) fra vikingetid, uden at dateringsgrundlaget er anført. Da det pågældende fund ikke har kunnet dateres med en sikkerhed, så det blev fundet værdigt til optagelse i Brøndsteds katalog over vikingetidens jordfæstegrave fra 1936, burde det også være udeladt her – og det samme gælder utvivlsomt en række andre fund.

Det er uforståeligt, at bl.a. Trap Danmark og internetdatabasen Danmarks stednavne angives som kilder til information om Samsøs stednavne, når projektet omfatter et selvstændigt bidrag om – ganske vist et uddrag – af øens stednavnemateriale. Er det mangel på koordinering af det tværfaglige samarbejde, der er baggrunden for, at man ikke har udnyttet hinandens forskellige fagligheder i projektet?

Det er en mild underdrivelse, når Kanhavekanalen betegnes som “nok det mest spektakulære anlæg på øen”! Kanalen er helt centralt for forståelsen af Samsøs rolle i sen germansk jernalder og måske også vikingetid, hvis anlægget virkelig fortsat var i brug i denne periode. I betragtning af Kanhavekanalens utvivlsomt overregionale betydning kan det godt undre, at den – på trods af at den nævnes mange gange i bogen – kun dedikeres et afsnit på

19 linjer. Her anføres det, at der er udført adskillige arkæologiske undersøgelser i kanalen, og en sammenfatning af disse ville have været på sin plads her eller i en selvstændig artikel, også selv om det ville være i form af en sammenskrivning af allerede publicerede resultater. Vi savner simpelthen et samlet overblik over kanalen og de heri foretagne undersøgelser som et grundlag for at foretage en kvalificeret vurdering af anlæggets brug og ikke mindst dens brugstid. Som allerede nævnt ville det især være relevant, hvis man i denne publikation havde præsenteret dokumentationen for, at kanalen fortsat var i anvendelse i vikingetid. Hvis man ikke skal finde et bidrag om Kanhavekanalen i en bog om Samsøs vikingetid, hvor skal man så lede?

Kanhavekanalens omfang og betydning taget i betragtning kan det forekomme som et paradoks, når det anføres, at få fund fra Samsø kan dateres til germansk jernalder (s. 41). Det er som bekendt ikke usædvanligt, at det kan være vanskeligt at lokalisere bebyggelser fra især yngre germansk jernalder med mindre, der er tale om metalrige lokaliteter. Mere påfaldende er det, at udsagnet står i modsætning til oplysningen i indledningskapitlet (s. 10) om, at germansk jernalder er "ganske velrepræsenteret" på Samsø – men mere i overensstemmelse med oplysningen (s. 112) om, at "at fund fra ældre germansk jernalder er særdeles sjældne på øen". Som læser må man konkludere, at alt er relativt! Modsætningsforholdet dækker antagelig over, at forfatterne eller redaktørerne ikke har afstemt udsagnene – og ikke mindst at der kan være generelle problemer med findatering af en række af de oplistede enkeltfund og lokaliteter. Hvis man går til kataloget, fremgår det således ikke altid klart, hvad der er grundlaget for, at lokaliteter er dateret til vikingetiden (se f.eks. katalog nr. 64). Man fornemmer dog i en række tilfælde, at fund af gru-

behuse og især skår af halvkuglekar per automatik er dateret til vikingetid, selv om det er velkendt, at begge fænomener har rødder tilbage til yngre germansk jernalder. Eftersom der ikke nævnes snævert daterbare genstandsfund eller naturvidenskabelige dateringer fra grubehusene, kan denne antagelse danne basis for en formodning om, at en række af de påviste bebyggelser med grubehuse sagtens kan være fra Kanhavekanalens tid og dermed afspejle en øget aktivitet på øen i dette tidsrum snarere end i vikingetid. Det ville i øvrigt passe særdeles godt med det arkæologiske fundstof fra den øvrige del af landet.

Det er en fornuftig prioritering, når Samsøs middelalderlige kirker og voldsteder behandles i et kort og koncist afsnit med referencer til grundige og nylige fremlæggelser andetsteds – for voldstederne vedkommende endog i et af bogens andre kapitler. Et afsnit om den middelalderlige bebyggelsesudvikling gentager diskussioner fra kap. 2 om stednavnene, men omhandler også de nedlagte middelalderbebyggelser, der er påvist ved – ganske vist begrænsede – arkæologiske undersøgelser. Med lokaliseringen af flere nedlagte bebyggelser må der virkelig være et potentiale for fremtidige, målrettede undersøgelser, hvor flere af projektets centrale spørgsmål måske vil kunne belyses nærmere.

I forhold til de begrænsede flader, der er afdækket ved arkæologiske undersøgelser på Samsø, er det påfaldende, hvor mange lokaliteter der rummer grubehuse. Netop de begrænsede fladeafdækninger vanskeliggør en afklaring af, om der er tale om specialiserede og evt. sæsonbenyttede pladser – eller om grubehusene hører til permanente, agrare bebyggelser. En perspektivering i forhold til andre danske landskaber kunne have været relevant; således forekommer grubehuse ret sparsomt på Fyn, men i meget stort antal i Lim-

fjordsregionen, hvilket utvivlsomt afspejler regionale forskelle i brugen af denne konstruktion. Her må være mere viden at hente, men læseren kunne være hjulpet betydeligt til selv at kunne drage sine konklusioner, hvis man i kataloget var oplyst om, hvad Samsøs grubehuse overhovedet indeholdt, eller hvordan de var konstrueret. Det muliggør de sparsomme oplysninger i kataloget desværre ikke.

I diskussionen af bebyggelsernes forskellige udtryk tages der fornuftige forbehold for de meget begrænsede udgravninger, der har været foretaget på øen. Samtidig understreges det, at lokaliteter, der kun er påvist ved afsøgning (med eller uden detektor) i pløjelaget ikke nødvendigvis afspejler bebyggelser. Man kan kun give forfatteren ret i dette udsagn, da det er grundlæggende, at den løse kulturarv nu engang skal forstås i sin egen kontekst, og at det er problematisk at anvende den til detaljerede tolkningsmodeller uden analyser af de vertikale relationer, som fordrer en arkæologisk udgravning. På trods af forfatterens berettigede kildekritiske reservationer anføres det alligevel, at fundene fra vikingetiden både synes at afspejle, at man boede ved kysten og inde i landet. En sådan konklusion kan næppe foretages på baggrund af de foreliggende data, og i det hele taget giver materialet ikke grundlag for at sige meget om vikingetidens bebyggelsesmønster på øen i det hele taget. Med middelalderbebyggelsen er man derimod på langt mere sikker grund, og den ligger borte fra kysten.

Som helhed må man sige, at præsensation af mere detaljerede modeller for bebyggelsens udvikling og karakter på Samsø kræver nøjere analyser af det foreliggende arkæologiske fundstof, end det har været muligt inden for dette projekts rammer. Det kræver især primærbearbejdning af det arkæologiske fundstof, men også systematiske naturvidenskabelige dateringer og analyser af bebyggel-

sernes økonomiske grundlag. Ydermere vil det være helt afgørende tillige at have fokus på tiden umiddelbart forud for vikingetiden, da det som tidligere omtalt synes at være i denne periode, at de store strukturændringer sker – og Kanhavekanalen konstrueres!

Kap. 4 er skrevet af forhistorisk arkæolog Michael Vinter, der fremlægger resultaterne af en række detektortræf, som han har koordineret med deltagelse af erfarne detektorførere. Det er et fremragende eksempel på, at data, der er indsamlet i forbindelse med velstrukturerede *citizen science*-projekter, kan være særdeles værdifulde i forskningssammenhæng.

Kapitlet består af en indledning, der giver en fin introduktion til detektorafsøgningens historik på Samsø samt metodik i det sidste årtis projekter. Herefter følger et kommenteret katalog, og dette afrundes med en sammenfatning og konklusion. Det ville dog have været mere overskueligt, hvis kapitlet havde været struktureret som kap. 2 og 3, således at empiriske data og fortolkning havde været adskilt. Måske kunne projektets tværfaglighed ligefrem være fremhævet, hvis man havde samlet alle data i ét katalog.

Det er en misforståelse, når kap. 4 indledes med udsagnet om, at “Metal-detektorafsøgning er en ikke-destruktiv undersøgelsesmetode”, for det er ikke tilfældet, især hvis afsøgningen foretages af urutinerede, ureflekterede eller usystematiske detektorførere. Imidlertid har man i dette projekt været ret systematisk med ikke blot at indmåle fundene, men også at kortlægge søgesporene (såkaldte sporlog). Det er efterhånden velkendt, at disse metadata er særdeles væsentlige, når man skal analysere den rumlige spredning af detektorfund og dermed forøge muligheden for at kunne konkludere noget om det afsøgte område.

De systematiske detektorafsøgninger har strakt sig over en længere årrække

og omfattet ca. 400 ha, der er fordelt ud over det meste af øen. Der er således tale om et ret omfattende og metodisk særdeles værdifuldt studie, der har resulteret i knap 400 genstandsfund. I tid er disse spredt fra bronzealder og frem til efterreformatorisk tid. Set i forhold til en række metalrige fundområder i resten af landet har dette materiale faktisk et forbavsende begrænset omfang. Dette kunne med fordel være perspektiveret yderligere, end tilfældet er, ved mere udførlige sammenligninger med nogle af de andre områder i landet, hvor der i de sidste årtier er foretaget kortlægning af detektorfund fra større arealer. Her kan ikke mindst nævnes publicerede projekter fra Nordøstfyn, Limfjordsområdet og Vestsjælland.

Det anføres, at der på hovedparten af de 30 (s. 112 nævnes 39) afsøgte lokaliteter (*ikke* detektorpladser eller detektorlokaliteter, som de med en misvisende betegnelse benævnes mange steder i bogen!) er kontinuitet fra yngre germanertid over vikingetid til middelalder. Denne kronologiske kontinuitet er også reglen snarere end undtagelsen i andre danske landskaber, hvilket gør projektets kronologiske afgrænsning bagud i tid uforståelig. Det fremgår af teksten, at mængden af metalfund øges betydeligt fra yngre germansk jernalder til vikingetid – et forhold, som er i modsætning til, hvad der bl.a. er påvist på Nordøstfyn. Spørgsmålet er da også, om væksten er så betydelig, som det angives; en nærlæsning af katalogteksten viser nemlig, at en række genstande, f.eks. vægtlodder, nøgler, urnesfibler og småfibler, er henført til vikingetid, selv om der er tale om typer, der lige så vel kan høre til i ældre middelalder. Man kan således sagtens argumentere for, at det er i denne periode, at metalfundene afspejler en øget aktivitet. Imidlertid hindres læseren i selv at drage disse konklusioner, fordi kun en mindre del af genstandsmaterialet er afbildet eller beskrevet så

præcist, at man kan bestemme og datere genstandstyperne præcist.

Går man i dybden med den kronologiske profil i materialet fra Samsø i forhold til f.eks. det mere end 10 gange så store metalmateriale fra Nordøstfyn, er der endnu en tankevækkende forskel. Mens de metalrige pladser i sidstnævnte område i de fleste tilfælde omfatter genstandstyper, der viser kontinuitet tilbage til den tidligste del af yngre germansk jernalder (især små, ligearmede fibler og næbfibler), indeholder lokaliteterne på Samsø genstande fra en mere fremskreden del af perioden (f.eks. pladefibler og fuglefibler). Det *kan* indikere, at aktiviteterne på disse lokaliteter først er begyndt lidt senere, end det er tilfældet på fastlandet og de større øer. Selv om denne vigtige iagttagelse i det arkæologiske materiale falder lidt uden for projektets kronologiske ramme, burde den have været draget frem, idet den måske netop kan knyttes til tiden og begivenhederne omkring Kanhavekanalens etablering.

I betragtning af projektbeskrivelsens fremhævelse af Samsøs militærstrategiske betydning i vikingetid (og vel tidligere og dermed forud for projektperioden) er det tankevækkende, at dette tilsyneladende nærmest ikke kan aflæses i det arkæologiske materiale, herunder detektorfundene. Markører for militære aktiviteter, f.eks. våbenbeslag, men også beslag, der kan knyttes til rytteri, er sparsomme i materialet. Set i relation til forskningsprojektets spørgsmål burde dette åbenlyse modsætningsforhold have indgået i diskussionen af detektorfundene.

Det er problematisk at foretage vidtgående fortolkninger af de formationsprocesser, der har skabt koncentrationer af metalfund, uden at der også kan inddrages data fra udgravninger. Kun disse kan underbygge antagelser om fundenes vertikale relationer – altså om genstandene er pløjet op fra underliggende anlæg

– f.eks. grave, som det påstås flere steder. Det er dristigt, når Vinter konkluderer, at de detektorfund, der dateres til vikingetid, generelt er pløjet op fra bopladslag og grave, mens fundene fra middelalderen (og senere) er et resultat af gødskning af landsbyernes agre. Det er en metodisk fejlkonklusion, når det et par steder anføres, at mangel på metalfund er lig med mangel på bebyggelse. Det er som bekendt slet ikke alle bebyggelser, der afgiver metalfund.

Kap. 4 illustreres af en række herlige situationsfotos og genstandsfotos fra detektorafsøgningerne og dertil overskuelige oversigtskort over de detektorafsøgte områder. Disse er en virkelig god støtte for læseren, når denne selv skal drage sine konklusioner. Og i hvert fald anmelderen tillader sig at konkludere, at på trods af at metalfundene er veldokumenterede, har materialet ikke et omfang eller en karakter, så det kan anvendes til at besvare nogle af forskningsprojektets centrale spørgsmål.

Kapitlet efterfølges af et appendiks på to sider med opstilling af detektorfund fra vikingetid. Dette er udfærdiget af forhistorisk arkæolog Jens Jeppesen. Appendikset virker besynderligt vedhæftet teksten uden yderligere forklaring – måske som et resultat af en sen indskydelse, for det nævnes ikke i bogens indholdsfortegnelse. Genstandsbeskrivelserne i appendikset er imidlertid også så upræcise, at det ikke er særligt anvendeligt; havde det været forsynet med illustrationer af alle genstande – eller mere specifikke typereferencer (for de treffigede fiblers vedkommende f.eks. til Birgit Maixners typologi), havde det øget appendiksets brugsværdi. Man kan så også spørge, hvorfor genstande fra middelalderen ikke er tildelt et tilsvarende appendiks?

I kap. 5 behandler middelalderarkæolog Hans Skov Samsøs borge. Skovs bidrag er tydeligvis det, der bringer mest ny viden

for dagen, da det er baseret på grundig bearbejdning af nyere empiri – også selv om der er tale om et resumé af viden, som undervejs i projektet er publiceret i mere udførlig form i en bog med flere bidragsydere. Her får man virkelig ny viden fra et projekt, som har omfattet udgravninger på øens borganlæg. Bidraget giver et velunderbygget indtryk af Samsøs strategiske og politiske betydning i middelalderen, hvor der synes at kunne iagttages tre borgbygningsfaser. Til den ældste hører Gl. Brattingsborg fra 1100-tallet, og den overlejrer en bebyggelse med kirke, men tilsyneladende ikke en befæstning fra denne tid. Det er jo også tankevækkende!

Beskrivelserne af de enkelte borganlæg suppleres af illustrative rekonstruktionsstegninger, lavet af Kristian Bay Kirk. Illustrationen af Vesborg (s. 108) har dog underligt urealistiske voldanlæg og angivelse af et tilhørende sejlbart vådområde, Lusehavn. Dette beskrives i teksten som en vig, der havde opankringsmulighed for skibe i middelalderen, men denne påstand savner enhver dokumentation. Selv overfladiske kortstudier viser, at området er afsnøret af strandvolde, der utvivlsomt havde eksisteret i årtusinder, da borgen blev anlagt. Det er ærgerligt, når fagfolk fristes til at bringe sejlvede, lokale traditioner ind i forskningsprojekter uden at forsøge at undersøge dem nærmere. Når først de er endt i en fagpublikation som denne, kan det være vanskeligt at "aflive" dem igen.

Bogens kap. 6 er en kun tre sider lang konklusion, der er skrevet af Jette Linaa og Lars Krants Larsen, der jo også var forfatterne bag indledningsafsnittet. Nærlæser man teksten, har den mest karakter af et resumé af de konklusioner, som de enkelte bidragsydere i de foregående kapitler har draget. I en konklusion ville man have forventet, at man evaluerede, om projektets spørgsmål var besvaret

fyldstgørende, men det indtryk får man ikke. Man leder således forgæves efter diskussion af, om det var havet eller landet, der var det vigtigste grundlag for bebyggelsen. Spørgsmålet om bebyggelsens relation til landskabet mener forfatterne, at projektet har besvaret, men som nævnt ovenfor er anmelderen uenig i grundlaget for denne konklusion.

Det konkluderes i afsnittet, at Samsø “fra før vikingetiden til langt ind i middelalderen (havde) en betydning, der rækker langt ud over det lokale”. Er det ikke en antagelse, man havde allerede inden projektets opstart – og er denne hypotese virkelig blevet bekræftet af de undersøgelser, der præsenteres i kapitlerne 2-5? Anmelderen mener det ikke.

Det konkluderes, at Kanhavekanalens oprindelige formål var at kontrollere den nord-syd- såvel som den øst-vestgående sejlads i farvandene omkring Samsø, men at den også var betingelsen for, at Aarhus kunne vokse frem på en eksponeret kyst omtrent et århundrede senere. Det er jo interessante tanker, som projektets analyser imidlertid ikke har kunnet underbygge, og man kan vist også med rette problematisere disse ret forenkede tolkningsmodeller. Det fratager dog på ingen måde Samsø dens formodede centrale rolle i det maritime landskab fra starten af 700-tallet – og måske også forud herfor – og et godt stykke ind i middelalderen. Når vi ser bort fra Kanhavekanalen og ældre spærringer i Stavns Fjord, må vi dog konkludere, at der ikke er mange arkæologiske vidnesbyrd at hænge konklusionerne op på, når vi er i århundrederne før ældre middelalder. Eftersom projektets undersøgelser ikke har ført til resultater, der kan underbygge snekkelokaliteternes datering og/eller funktion, kan disse i hvert fald ikke bruges til at belyse øens militærstrategiske betydning i vikingetiden.

En interessant konklusion i kapitlet er konstateringen af modsætningsforholdet mellem stednavnematerialet, der ikke afspejler bebyggelse før vikingetid, og de arkæologiske data, der peger på kontinuerlig aktivitet gennem hele jernalderen. Forfatterne spørger retorisk, om “øens erindring slukkes” før vikingetiden. Det kan man jo tænke lidt over, mens man forholder sig kildekritisk til, om bestemte stednavnegrupperes tilstedeværelse eller fravær i et givet landskab afspejler lokale eller regionale traditioner for fastholdelse af gamle navne mere end noget andet.

Det er således ikke svært at give forfatterne medhold i, at der stadig udestår mange ubesvarede spørgsmål om Samsø bebyggelse og betydning i vikingetid og middelalder. Anmelderen vil faktisk gå så langt som at konstatere, at projektet har rejst flere spørgsmål, end det har besvaret. Det er ikke nødvendigvis ment som en kritik; derimod afdækker det et stort potentiale for fremtidige forskningsprojekter, hvor man kan sætte målet ind med undersøgelser og analyser, som det ikke har været muligt at udføre i nærværende projekt.

Som allerede nævnt synes anmelderen, at det er problematisk, at projektets kronologiske afgrænsning udelukker yngre germansk jernalder og dermed muligheden for at belyse Kanhavekanalens kontekst som en af de centrale konstruktioner i det maritime landskab forud for vikingetiden. Ligeledes savnes et kapitel, som kunne give en mere detaljeret oversigt over Samsø utroligt varierede landskab. Vi må nøjes med en konstatering af, at der er stor forskel på nord- og sydøens landskabsformer, men ville meget hellere have set mere detaljerede analyser af især kystlandskabet som en forudsætning for at kunne vurdere tilstedeværelsen eller fravær af anløbspladser mv. Det ville være helt i tråd med et af projektets hovedspørgsmål.

At udvikle, afvikle og afrapportere tværfaglige forskningsprojekter er ikke nogen let opgave, og slet ikke når projektet strækker sig over adskillige år og med udskiftning i staben undervejs. Det ender derfor let med, at de delprojekter, der skulle støtte og udvikle hinanden, bliver afviklet parallelt således, at man ikke udnytter den synergi, der netop er et væsentligt argument for at udføre tværfaglige projekter. Man fornemmer, at dette har været en udfordring i Samsø-projektet, og at det er årsagen til, at man ikke har ud-friet materialets fulde potentiale.

Jysk Arkæologisk Selskabs publikationer underkastes fagfællebedømmelse, men i dette tilfælde kunne man ønske, at fagfællebedømmeren – eller gerne flere fagfællebedømmere – havde anbefalet projektdeltagerne at give diskussionerne det sidste nøk, der skulle løfte publikationen til det niveau, som projektet havde fortjent. Derfor sidder man efter læsningen af bogen desværre tilbage med en række oplevelser, hvor man må forholde sig kritisk til teksten, ligesom man sidder med flere spørgsmål end svar. Det kan skyldes, at projektets forskningsspørgsmål simpelthen var for upræcist formulerede fra starten, eller at projektdeltagerne ikke blev fastholdt i spørgsmålene som udgangspunkt for deres bidrag.

Afslutningsvis skal det bemærkes, at den grafiske tilrettelæggelse og korrekturlæsningen af *Bebyggelse på Samsø i vikingetid og middelalder* har den sædvanlige høje kvalitet, der er et adelsmærke for Jysk Arkæologisk Selskabs publikationer. Selv om man kunne have ønsket langt flere afbildninger af genstande, er de anvendte illustrationer velvalgte og skarpe; især er det herligt, at hvert kapitel indledes af forskellige kort over øen.

Mogens Bo Henriksen
Odense Bys Museer

Lutz Klassen (ed.): *The Pitted Ware Culture on Djursland. Supra-regional significance and contacts in the Middle Neolithic of southern Scandinavia.* East Jutland Museum Publications vol. 5. Aarhus 2020. 489 sider. ISBN 978-87-7184-782-6. Pris: 500 DKK.

En af de mest interessante og mindst udforskede perioder i skandinavisk neolitikum er den grubekeramiske kultur. Perioden kan karakteriseres som en slags renaissance for jæger-samler-livsstilen, fordi subsistensøkonomien skifter fra en overvejende agerbrugsøkonomi til et forøget fokus på jagt, fiskeri og indsamling. Det helt centrale spørgsmål i den nye bog *The Pitted Ware Culture on Djursland. Supra-regional significance and contacts in the Middle Neolithic of southern Scandinavia* kredser netop om, hvordan vi skal forstå bruddet med tragtbægerkulturens etablerede agerbrugssamfund.

De mange mellemneolitiske og grubekeramiske bopladser på Djursland, som er akkumuleret via tidligere udgravninger og surveys, er juvelerne i Museum Østjyllands stenalderssamling. I perioden 2014 til 2019 har dette omfattende materiale været genstand for det store internationale forskningsprojekt "CONTACT". Projektet blev støttet af Velux Fonden med Lutz Klassen fra Museum Østjylland som PI og tovholder. Resultaterne fra projektet bliver præsenteret i denne antologi, der består af 12 artikler fordelt på 489 sider. De forskellige bidrag er skrevet på engelsk og forfattet af i alt 15 forskere, der undersøger nye aspekter af den grubekeramiske kultur på Djursland og med perspektiverende studier, som omfatter resten af Skandinavien. Derudover er der et fokus på de maritime kontakter, som kan iagttages på tværs af Kattegat i første halvdel af det tredje årtusinde f.Kr. Det arkæologiske materiale, der ligger til grund for resultaterne, stammer blandt andet fra de kendte lokaliteter Kains-

bakke og Kirial Bro, der blev udgravet i 1980'erne af Lisbeth Wincentz og Niels Axel Boas. Udgravningerne resulterede i en række artikler, der præsenterede de præliminære resultater. Dette fantastiske arkæologiske materiale fra Kainsbakke og Kirial Bro bliver nu foldet fuldt ud med inddragelse af nye naturvidenskabelige metoder og en total gennemgang af lokaliteterne sammen med andre hidtil upublicerede bopladser på Djursland som Ginnerup, Skærvad, Neden Skiden Enge og Musefælden.

Introduktionen, forfattet af Klassen m.fl., sætter fokus på forskningshistorikken vedrørende den grubekeramiske kultur i Danmark. Derudover er der en status på de forskningsspørgsmål og hypoteser, der præger debatten. Hvordan skal vi forstå kontakten mellem den sene tragtbægerkultur i Danmark og moderlandet for den grubekeramiske kultur? Deraf navnet på forskningsprojektet: CONTACT. Moderlandet for den grubekeramiske kultur koncentrerer sig primært på østkysten i den mellemste del af Sverige, som karakteriseres af megen sælfangst i Østersøen og en subsistensøkonomi med fokus på indsamling, jagt og fiskeri suppleret med en meget mindre grad af agerbrug og husdyr. Det grubekeramiske kompleks opstår i randzonen af tragtbægerkulturen i slutningen af tidlige neolitikum fra omkring 3400 til 3300 f.Kr. Men hvordan spredes denne grubekeramiske kultur til andre dele af Syd- og Vestsverige samt Sydsandinavien over en periode på cirka 400 år? Hovedhypotesen, der præger alle artiklerne i udgivelsen, går ud på, at der i tragtbægerkulturens møde med den grubekeramiske jæger-samlers livsstil sker mange forskellige lokale transformationer, der foregår via en kreoliseringsproces i forskellige regioner af Skandinavien. Kreolisering som teoretisk ramme og koncept blev først anvendt af lingvister i forhold til at beskrive, hvordan nye udtryk bliver

fremkaldt af kontakten mellem eksisterende samfund og nyttilkomne grupper af mennesker, der har en anden kulturel baggrund. Nogle samfundsvidenskaber har efterfølgende taget kreoliseringsbegrebet til sig. Her bliver konceptet, som i dette grubekeramiske eksempel, anvendt til at beskrive det fænomen, at grupper af mennesker vælger bestemte elementer fra nyttilkomne eller nedarvede traditioner og giver dem betydninger, der adskiller sig fra dem, der oprindeligt blev praktiseret. Herved bliver det muligt at iagttage de kreative fusioner af forskellige sociale handlinger, der skaber nye traditioner og materiel kultur, som erstatter tidligere praksisser, og som dermed kan være med til at skabe nye identiteter.

I kap. 2, forfattet af Lisbeth Wincentz, bliver Kainsbakke og Kirial Bro gennemgået. Især grube A47 på Kainsbakke er interessant, da den indeholder det største fund af knogler fra den brune bjørn i Danmark. Derudover er der fundet meget specielle genstande som lerfigurer, miniaturekar, skalperler, harpuner og deponeringer af svinekæber og bjørnekranier, som vi normalt ikke har observeret på grubekeramiske bopladser i Danmark. Så der er tegn på, at der opstår nye traditioner og en anden materiel kultur, samtidig med at der også ses en kontinuerlig lokal tradition fra tragtbægerkulturen med lerskiver og tyknakkede A-økser. Det menes at være resultatet af en kreoliseringsproces mellem den lokale tragtbægerkultur og den grubekeramiske kultur. Den usædvanlige grube A47, dateret til omkring 2900 f.Kr. på Kainsbakke, gør det muligt at tolke pladsen som en rituel samlingsplads for hele Kattegatregionen, hvor folk har kunnet samles, for at udøve fælles symbolske og rituelle praksisser.

Hvis man skal følge hypotesen om kreolisering, så opblandes nyttilkomne grubekeramiske praksisser med de alle-

rede eksisterende, der har rødder tilbage i tragtbægerkulturen. Men på side 113 skriver Wincentz: "*Thick-butted flint axes and clay discs constitute an integrated part of the PWC inventory and are not an expression of TRB settlement*". Man sidder tilbage med spørgsmålet om, hvordan denne blandingsproces er foregået? Er blandingsprocessen mellem tragtbægerkulturen og de grubekeramiske elementer allerede foregået et sted i Øst- og Vestsverige? Og er der så tale om en direkte indvandring af grubekeramikere fra lokaliteter langs den svenske vestkyst, der bosætter sig i hele Kattegatregionen? Hvis det er tilfældet, er graden af kreolisering måske begrænset i forhold til den alternative forklaring, der involverer en indvandring og efterfølgende regelmæssige besøg på Djursland fra de svenske grubekeramikere. Skalaen af kreolisering er stadig uafklaret, og hvordan den rent praktisk er foregået kunne ønskes foldet mere ud i de forskellige bidrag.

I kap. 3, forfattet af Uffe Rasmussen, er der en detaljeret gennemgang af flere pladser (Musefælden, Neden Skiden Enge, Ginnerup og Skærvad) på Djursland, som på baggrund af deres materielle kultur henføres til den grubekeramiske kultur. På disse pladser er der også iagttaget elementer fra tragtbægerkulturen, hvilket tolkes som eksempler på en kreoliseringsproces. Et af de stærkeste argumenter for denne hybridproces fremføres på side 213 i forbindelse med gennemgangen af Ginnerup. Her er der konstateret aktiviteter fra den grubekeramiske periode, hvor der er foregået en genopgravning af lange grøfter fra anlæg, der oprindeligt er fra den sene tragtbægerkultur. Denne kontinuerlige anvendelse tolkes som symbolske deponeringer og praksisser, der forbinder de to kulturer, fordi de fortsætter forfædrenes traditioner. Hypotesen understøttes desuden af de grubekeramiske fund, som er gjort i jættestuerne, hvor genbegravelse

serne fortsætter som en tradition, der blev påbegyndt i tragtbægerkulturen.

Djursland har været et eftertragtet område i både tragtbæger- og den grubekeramiske kultur på grund af de rige marine ressourcer i Kolindsund samt adgangen til rigelige mængder af flint i klinterne på Djurslands nordøstlige kyst. Det kan have været nogle af *pull*-effekterne for en regelmæssig kontakt og indvandring efterfulgt af en integration mellem tragtbæger- og den grubekeramiske kultur, som det konkluderes i den regionale analyse af Rasmussen m.fl. i kap. 4. Den materielle konsekvens af den regelmæssige kontakt ses i form af mange flintøkser forarbejdet af flint fra Sydsandinavien, som forekommer i både Vest- og Øst-sverige. I den regionale analyse, der ses på side 254, er der en fortolkning af den topografiske organisering på Djursland. Kolindsund deler halvøen op i en nordlig og sydlig potentiel territorial del, med de rituelle samlingspladser som Kainsbakke og Kirial Bro som tilbagetrukne bindeled. I princippet kan man sejle rundt i dette landskab på en dag, selvom det modsatte hævdes i bogen, hvorfor det lige såvel kan have været et territorie, der dækker hele Djursland.

De efterfølgende kapitler (5-11) undersøger diverse aspekter af den materielle kultur via forskellige naturvidenskabelige metoder. I kap. 5, forfattet af Bente Philippen m.fl., undersøges det, hvornår den grubekeramiske kultur begynder i Sydsandinavien. Det sker takket være resultaterne fra 86 nye C14-dateringer fra Djursland og Vestsverige, der er foretaget i forbindelse med CONTACT-projektet. Derudover inddrages 900 andre C14-dateringer fra mere end 80 grubekeramiske lokaliteter i Skandinavien. Datasættet spænder, rent kronologisk, fra 3400 til 2200 cal BC. Det konkluderes, at den grubekeramiske kultur i Danmark ses i perioden mellem 3000 til 2700 cal BC.

Tidsperioden stemmer nogenlunde overens med, at den karakteristiske tragtbægerkeramik udskiftes med den grubekeramiske keramik efter MNA II omkring 3000 cal BC på Djursland. Resultaterne viser desuden, at fra 2700 til 2550 cal BC er der indtil videre ikke iagttaget grubekeramiske aktiviteter, hvorefter de ældste beviser på enkeltgravskulturen fra 2550 cal BC ses på Djursland. Den formodede hiatus er nok tvivlsom ifølge Philippsen m.fl., fordi der altid har været aktiviteter på Djursland, især i forbindelse med tilvejrbringelse af flint ude ved kysten. Men den sandsynlige nedgang af bosættelsesaktiviteter i perioden mellem 2700 til 2550 cal BC er interessant i forhold til fremtidige studier.

Mange af de grubekeramiske bopladser er kendetegnet ved manglen på større mængder af faunamateriale. Men på pladserne Kainsbakke og Kirial Bro er der fundet den største mængde af organisk materiale fra grubekeramisk kultur i Danmark. Kap. 6 og 7 fokuserer derfor på den økonomiske blandingssubsistens ud fra husdyrholdet, de jagede pattedyr og fugle samt det omfattende fiskeri. Cheryl B. Makarewicz og Sarah Pleuger fremhæver især det forøgede fokus på husdyr, især kvæg og grise, den kontinuerlige jagt på kronhjorte og fiskeriet i Kolindsund samt den begrænsede betydning af sæljugten. Alle disse tendenser tolkes som eksempler på den økonomiske integration af forskellige subsistensstrategier, der forekommer, når der er sociale kontakter mellem tragtbægerkulturen og den grubekeramiske kultur. I kap. 8 undersøger Marianne H. Andreasen de arkæobotaniske fund og direkte C14-dateringer af især forkullede korn af nøgen byg, emmer og muligvis brødhvede fra Kainsbakke og Kirial Bro. Det arkæobotaniske materiale diskuteres sammen med andre sydsandinaviske makrofossile fund fra den grubekeramiske kultur. Desværre er fundmængden for be-

grænset til, at man kan vurdere de enkelte kornsorters betydning i det grubekeramiske agerbrug i Skandinavien, hvorfor det anbefales, at man tager rigelige mængder af jordprøver, når der udgraves grubekeramiske bopladser i fremtiden, for herved at finde større mængder af makrofossiler.

I kap. 9 undersøger Malou Blank m.fl. proveniensen af keramikmaterialet fra Djursland og naboregionerne gennem en kombination af tyndslib og målinger af sporstoffer via pXRF samt ICP-MA/ES af forskellige potteskår fra tragtbægre og grubekeramik. Tragtbægerkeramikken ser ud til at udvise en mere homogen brug af lokale lertyper, mens den grubekeramiske viser det modsatte. Ifølge Blank m.fl. kan dette skyldes en større mobilitet og udveksling af keramik, samt at flere var involverede i keramikproduktionen i den grubekeramiske periode. Magringen af de grubekeramiske skår og de få tragtbægerskår fra Djursland består af kvarts, mens magringen i de grubekeramiske skår fra Østsvrige består af strandskaller, ben og kalcit. Men denne magring er indtil videre ikke observeret på keramikmaterialet på Djursland, hvorfor der her ses et vigtigt argument for en kontinuerlig praksis i både tragtbægerkulturen og i den grubekeramiske kultur. Det konkluderes, at Kirial Bro og Kainsbakke har haft hver deres keramikproduktion i den grubekeramiske periode, hvilket kunne ses som udtryk for, at der er tale om to sociale grupper med begrænset indbyrdes udveksling af keramik. I studierne fremhæves dog et skår fra et spidsbundet lerkar fra Kirial Bro, der ser ud til at være forarbejdet af ler udenfor Djursland, hvilket kan være beviser på overregionale kontakter. I fremtiden kunne det være interessant at foretage supplerende proveniensstudier af de små lerfigurer fra Kainsbakke samt at sammenligne teknologien og magringen af den grubekeramiske keramik med flere sene tragtbægerskår fra Sydsandinavien og det

synkrone keramikmateriale fra de vest- og østsvenske grubekeramiske lokaliteter.

Kontakten og mobiliteten i den grubekeramiske periode, især mod det vest- og østsvenske område, bliver undersøgt og diskuteret af Klassen m.fl. i kap. 10. Det sker på baggrund af strontiumisotop-studier af faunamaterialet fra 53 dyreknogler og en human knogle fra Kainsbakke og Kirial Bro. I forbindelse med disse studier er der udarbejdet en lokal baseline for både Djursland og den vestlige del af Sverige på baggrund af analyser fra nuclelevende mus. Resultaterne viser større regionale forskelle på Djursland, hvilket understreger nødvendigheden af at foretage flere regionale baseline-studier i fremtiden. Kombinationen af det fremmede faunaindsalg i form af elge og bjørne, og hvad målingerne på disse individer viser, skaber i dette bidrag mere robuste data i forhold til de efterfølgende tolkninger. Faunamaterialet består for Kainsbakkes vedkommende af flere eksotiske arter som elge og den brune bjørn, som allerede var udset til at stamme fra Sverige. Forekomsten af især den brune bjørn og den symbolske deponering i den store grube A47 i Kainsbakke tyder på, at den pågældende befolkning har været meget bevidst om at foretage symbolske handlinger med denne type af eksotiske signaturknogler. Strontiumisotop målingerne viser, at elgene og bjørnene blev bragt til Kainsbakke i form af knogler fra den vestlige del af Sverige, sandsynligvis i regionen omkring de to store grubekeramiske lokaliteter ved Ols og Jonstorp. Derudover viser analyserne fra nogle kvæg og en enkelt kronhjort, at disse kunne være udvekslet til Djursland fra enten det vestlige Sverige eller fra det nordvestlige Jylland. Den humane knogle fra Kainsbakke viser sig at stamme fra et lokalt kvindeligt individ, der ud fra en datering til omkring 3336-3024 cal BC, nok tilhører tragtbægerkulturen. De genetiske analyser af kvinden

fra Kainsbakke præsenteres i kap. 11 af Morten E. Allentoft. Han konkluderer, at individet er bærer af mitokondrie haplogruppe K1a, hvilket er observeret i tragt-bægerkulturen. De genetiske studier af grubekeramiske individer fra Sverige viser forskellige varianter af U-haplogruppen, som har deres oprindelse i palæolitikum og mesolitikum i Europa. Der er også fundet få individer, der er bærere af K1a1-varianten hos grubekeramiske individer på Öland og Gotland. I øjeblikket er der dog ikke foretaget større genetiske studier af flere individer fra hverken tragt-bægerkulturen eller den grubekeramiske kultur fra Danmark, hvorfor det er vanskeligt at komme med en mere sikker tolkning ud fra de eksisterende data. Fremtidige genetiske analyser af kerne-dna fra det humane skeletmateriale fra de danske jættestuer burde kunne afklare, hvordan den genetiske del af befolkningsdynamikken ser ud i det tredje årtusind.

I det afsluttende kap. 12, skrevet af Klassen m.fl., diskuteres de overordnede tolkninger og empiriske data fra de tidligere kapitler med en perspektiverende syntese. Der argumenteres for, at kontakten og netværk mellem forskellige sociale grupper i Skandinavien har skabt fundamentene for skabelsen af flere lokale identiteter, som bliver eksemplificeret med praksistraditionerne mellem den lokale tragt-bægerkultur og den grubekeramiske kultur, som skaber en lokal animistisk udgave af en jæger-samler-fisker-bondeidentitet på Djursland. Oprindelsen af den grubekeramiske kultur, der først opstår i den østlige del af Sverige omkring 3400 cal BC, skal sandsynligvis ifølge Klassen m.fl. findes i den nordøstlige del af den skandinaviske halvø ud fra impulser fra den kamkeramiske tradition i det femte årtusinde. De naturlige ressourcer, der kan tilvejebringes via jagt og fiskeri, har været et ekstra sikkerhedsnetværk for de samfund, der i forvejen har levet i randzonen

af tragtbægerkulturen. Dette forhold kan forklare, hvorfor den grubekeramiske kultur først opstår i det østsvenske område, og hvorfor der netop i dette område heller ikke findes megalitiske gravmonumenter. Denne blandingsøkonomi og animistiske identitet har ifølge Klassen m.fl. så vundet indpas langs kystzonerne i Østersøen og Kattegat. Langs kysterne i disse områder, hvor der findes dybe fjordarme og adgang til rigelige mængder af marine ressourcer og jagt i indlandet, har det været en ekstra fordel at kombinere jæger-samler-strategien med en begrænset mængde af husdyrhold og agerbrug.

Efter at have læst dette omfangsrige værk, sidder man tilbage med spørgsmålet: Hvorfor skiftede tragtbægerkulturens bønder subsistens og identitet i et område som Djursland? På side 479 nævnes det flere gange, at en af forklaringerne kunne være fremkomsten af en krise indenfor tragtbægerkulturen, der åbnede op for nye måder, hvorpå man kunne definere lokale identiteter via integrationen af nye eksistensformer, som resulterede i fremkomsten af den grubekeramiske kultur i Sydskandinavien. Dette kulturelle kollaps af tragtbægerkulturen og baggrundene herfor forbliver dog stadig ubesvarede. Klassen m.fl. nævner dog en ekspanderende kugleamfora-kultur, som en af grundene til de kulturelle ændringer, der iagttages i begyndelsen af det tredje årtusinde f.Kr. En anden faktor bag krisen i tragtbægerkulturen, der ikke nævnes, kunne være fremkomsten af smitsomme sygdomme som pesten, som er observeret på et individ dateret til 3000 cal BC i en jættestue i Gökhem i Vestgötaland. Er det sådanne fænomener som kulturpres, klimaforværringer eller sygdomme, der kan forklare den grubekeramiske ekspansion? Eller er det simpelthen en bedre subsistensøkonomisk strategi i kystzonerne? Og hvis det er en bedre strategi, hvorfor opstår der så et hiatus mellem 2800 til 2550 cal BC på

Djursland? Mange nye spørgsmål er opstået på baggrund af denne bog, hvilket er meget positivt.

Bogen er, på trods af enkelte ubesvarede spørgsmål, et enestående bidrag til udforskningen af den grubekeramiske kultur i Sydskandinavien, og den kommer til at stå som et monument over denne periode i mange år fremover. Værket kan varmt anbefales og bør være obligatorisk læsestof for forskere, studerende, den interesserede borger og andre stenalderaficionados. Styrken bag bogen er, at de forskellige bidrag præsenterer de empiriske data fra de bedst bevarede og største grubekeramiske bopladser i Danmark. Ud fra eksemplerne fra Djursland argumenteres der for flere selvstændige, regionale og sociale blandingsprocesser, hvori der indgår elementer fra den lokale tragtbægerkultur og den indkomne grubekeramiske kultur. At der har været kontakt på tværs af Kattegat mellem lokaliteterne på Djursland og det vestsvenske område, kan der ikke herske nogen tvivl om, men hvorfor denne proces begynder netop på dette tidspunkt forbliver stadig ubesvaret. Derudover spøger migrationshypotesen som hoveddrivkraften bag den grubekeramiske ekspansion og jæger-samler-renæssance som en alternativ forklaringsmodel til kreoliseringsprocessen. Detaljerne i denne integrations- eller kreoliseringsproces kan stadig undersøges nærmere. Med denne monografi er der nu skabt et solidt fundament for at foretage flere detaljerede undersøgelser af denne spændende periode i bonde-jæger-samler-fisker-alderen. Tillykke til alle bidragsyderne og Museum Østjylland, der nu kan nyde frugten af årtiers udgravninger og efterfølgende forskningsprojekt, der har resulteret i denne kraftpræstation af en bog.

Lasse Sørensen
Nationalmuseet

Andrzej Kokowski: *Illerup Ådal 15: Kleinfunde zivilen karakters.* Moesgaard Museum. Jutland Archaeological Society Publications XXV:15. Højbjerg 2019. 236 sider. ISBN 978-87-93423-39-8. Pris: 400 DKK.

Hele publikationsrækken om Illerup Ådal-fundet fylder efterhånden knap en meter på min bogreol. Efter lansespids-erne, sværd, pragtbælter og skjolde – for bare at nævne nogle af de allerede fremlagte fundgrupper – er turen nu kommet til ‘Kleinfunde zivilen karakters’ (smågenstande af civil karakter), det afsluttende bind 15 i publikationsrækken. Bag analysen og fremlæggelsen af materialet står Andrzej Kokowski, som har en baggrund som professor og direktør ved Institut for Arkæologi ved Maria Curie-Skłodowska Universitet i Polen.

Man kan ikke være andet end imponeret over dette langvarige publikationsprojekt, som har stået på siden 1980’erne. Moesgaard Museum og navnlig projektets tovholder Jørgen Ilkjær fortjener al respekt for deres vedholdenhed. Ikke mange igangværende arkæologiske projekter kan se tilbage på tilsvarende lang tidshorison. Illerupprojektet og dets publikationer må siges på flere måder at leve lidt i sin egen tid. Dette afspejles også af fastholdelsen af publikationen på tysk. Med min baggrund syd for grænsen burde jeg jo være glad for dette forsvar for mit modersmål som internationalt vidneskabssprog. Men som underviser på universitetet ved jeg desværre også, at kampen er forgæves. Ingen af mine studerende kommer nogensinde til at bruge denne bog. Sådan er det bare. Den konsekvente brug af tysk i Illeruppublikationen er hovedårsagen til, at bøgerne simpelthen ikke bliver læst. Og dette gælder ikke bare mine studerende, men forskningsverdenen helt generelt. Nutidens arkæologiske forskning foregår på engelsk, om man kan lide det eller ej;

og Illerupprojektets fastholden til tysk som publikationssprog har betydet, at dette enorme stykke forskningsarbejde aldrig har fået den anerkendelse og betydning, som det burde have fået i Skandinavien og i den angelsaksiske verden. Nutidens arkæologiske forskning foregår desuden ikke bare på engelsk, men også digitalt. Allerede i kraft af sit enorme omfang og sin kompleksitet ville Illerupfundet have været særlig velegnet til en digital publikationsform. Men her er der sket meget, som ikke var til at forudse, da Illeruppublikationsprojektet blev sat på skinner. I dag ville man nok have grebet det lidt anderledes an og fremlagt materialet og data i et digitalt og dermed mere tilgængeligt og dynamisk format.

Men tilbage til selve bind 15. Bogen omhandler en fascinerende del af Illerupfundet, nemlig de mange fund af glas- eller ravperler, som traditionelt regnes som del af kvindedragten, samt spandformede vedhæng og andre vedhæng og smågenstande som terninger, glasstykker og rav. I Illerup blev disse genstande for en stor dels vedkommende fundet i forbindelse med af bæltepunge, som i Illerup gav sig til kende som små fundkoncentrationer. De var altså en del af enkelte krigeres personlige udstyr.

Ovenstående fund bliver gennemgået med samme nidkære grundighed, som kendetegner hele Illeruppublikationsprojektet. De enkelte fund beskrives i tegninger og tekst og sættes bagefter i en større sammenhæng ved hjælp af typologiske analyser, spredningskort og diskussion af fundenes kulturelle baggrund. Hoveddelen bærer præg af, at forskeren har fået helt frie tøjler og al den spaltepads, han ville have. En lidt strammere redigering og fokus på det væsentlige ville have styrket bogen og gjort den mere tilgængelig.

Allerede ved et hurtigt gennemsyn af de mange (rigtig mange) spredningskort over forskellige fundtyper lægger man

mærke til, at den skandinaviske halvø (dvs. Norge og det nordlige Sverige) ikke engang er med på kortene. Stort set alle fundtyper viser sig at stamme fra de østgermanske områder syd for Østersøen eller det sydlige Skandinavien. Og gang på gang bliver man fascineret af billedet af de langstrakte forbindelser på tværs af Europa, som spejler sig i Illerupfundmaterialet; navnlig med det lille vedhæng i gennembrudt arbejde (se s. 49–61), som ifølge Kokowski stammer fra det Sarmatiske område ved Sortehavet. Men de mange spredningskort over specifikke genstandstyper vækker også lidt bekymring. For hvad er det egentlig, som vises med disse kort? Og afbilder de en historisk virkelighed eller bare den arkæologiske kildesituation? Betyder koncentrationen af visse genstandstyper ved den sydlige Østersøkyst, at de kun fandtes her? Eller viser kortet i virkeligheden kun de områder, hvor tilsvarende genstande blev lagt i grave som gravgaver og derfor er bevaret? Dette spørgsmål kommer vi tilbage til!

To genstande, som for første gang får den opmærksomhed, de fortjener, skal fremhæves i denne sammenhæng, nemlig orakelbeholderne AAHQ og ABHT. De to objekter hører til blandt de mest fascinerende objekter i hele fundet, bl.a. fordi de understreger den enorme betydning, som man tillagde oraklet, lodtrækning, og i sidste ende skæbnetroen, også i militære sammenhænge.

Det skal siges med al klarhed, at det ikke er en af de bøger, man læser fra en ende af. Den er skrevet til en meget snæver kreds af fagfolk indenfor romertidsarkæologi, og indholdet er meget fagspecifikt. Med mindre typologiske studier omkring 'eimerförmige Anhänger Untertyp IA1-A2' eller 'länglich gerippte Perlen det Gruppe T.M.XVIII' har en helt særlig plads i ens hjerte, kan mere alment interesserede læsere med fordel fokusere på de afsluttende bemærkninger. Disse er

så til gengæld spændende; i hvert fald når det kommer til diskussionen af fundenes udsagnsværdi i forhold til Illeruphæren og dens færden, inden dens udstyr blev ofret i ådalen. For det er netop det, som Kokowski bruger fundene til at rekonstruere. For ham repræsenterer de mange vedhæng og perler – dvs. klassisk kvindedragtsudstyr – ikke andet end plyndringsgods (se side 151). Krigerne havde tilranet sig genstandene under deres langvarige kampagne, som – hvis man skal tro Kokowskis analyser og fortolkning – førte dem fra Norge først gennem bælteerne og efterfølgende til Bornholm og den sydlige Østersøkyst, hvorefter de mødte deres overmænd i det østjyske (fig. 120).

Kokowskis konklusioner, sådan som de sammenfattes visuelt på kortet, fig. 120, er helt klart pirrende og kan læses som oplægget til en historisk roman, hvor vi følger den dødsdømte Illeruphærs sidste togt. Men er de også troværdige? De spredningskort, som den pirrende fortolkning baseres på, er underlagt en lang række kildekritiske variabler, ikke mindst dominansen af brandgravsskikken i det meste af Sydsandinavien i den pågældende periode. Man kan derfor ikke lade være med at spørge, om pilene på kortet, fig. 120 ikke mere er et produkt af den arkæologiske kildesituation end et billede af Illeruphærens sidste togt.

Særligt overraskende er det, at stort set alle fund, som behandles i bogen, i hvert fald ifølge forfatterens analyse, oprindeligt stammer fra ældre gravfund. Ifølge Kokowski er deres tilstedeværelse i bæltepungene hos enkelte krigere – og dermed i Illerupfundet – resultatet af gravplyndring. Man skal lige vænne sig til billedet af kampprøvede jernalderkrigere bevæbnet ikke med lanser og sværd, men med skovle og spader er på jagt efter oldemors perlehalskæde på en bornholmsk jernaldergravplads. Hele grundlaget for denne tolkning fremstår lidt uklart for

undertegnende. Men *why not?* Dog har man lyst til at spørge, om den lille kronologiske diskrepans, som får Kokowski til at identificere stort set alle perler i Illerupfundet som gamle gravgaver, ikke også kan bero på andre forhold, såsom for eksempel forskellige former for cirkulation af glasperler som henholdsvis gravgaver og i økonomiske netværk.

På baggrund af det brede fokus i tidligere bind af Illeruppublikationen undrer man sig over de noget begrænsede perspektiver i forhold til andre og lignende fundkomplekser. Også i Nydam, Ejsbøl og Vimose, bare for at nævne nogle få, er der fundet smågenstande af civil karakter sammen med hærudstyr. Disse inddrages også indenfor de enkelte delafsnit. Men et mere samlet komparativt sideblik på disse pladser ville måske have åbnet for interessante perspektiver ud over konstatering af lignende fund.

Man undrer sig også over, at forfatteren konsekvent tager udgangspunkt i Ilkjærs tese om, at Illerup A repræsenterer en hærstyrke fra Norge. Selvom man selvfølgelig ikke kan afvise Norge som oprindelsesområde af Illeruphæren, er der over de seneste år blevet åbnet for andre fortolkningsmuligheder. Ikke mindst Andreas Rau har overbevisende argumenteret for Illeruphærens oprindelse i det sydiskandinaviske, formentlig Danmark, hvilket også underbygges af strontiumanalyser. Ligeledes kan man forestille sig en mere heterogen sammensætning af hærstyrken, med kontingenter af krigere af meget forskellig herkomst. Kokowski kommer dog på intet tidspunkt ind på dette spørgsmål. Og dette kan undre, idet de mange smågenstande af civil karakter kunne have en særlig relevans i denne diskussion. I hvert fald for undertegnede underbygger Kokowskis resultater faktisk en nyfortolkning af Illeruphærens oprindelse, ikke i det fjerne Norge, men et sted i Sydiskandinavien, og dermed noget tæt-

tere på de plyndringsområder, som giver sig til kende ifølge Kokowskis analyser.

Alt i alt er 15. bind i Illeruppublikationen endnu et relevant værk i den afsluttende fremlæggelse af det fascinerende Illerupfund. Det væsentligste resultat er et indblik i Illeruphærens mulige færden. Om Kokowski's konklusioner i forhold til dette står til troende må vise sig. Blot ærgerligt at bogen – ligesom resten af bindene i Illeruppublikationsrækken – nok ikke i særlig høj grad vil blive læst udenfor Tyskland.

Andres S. Dobat
Afdelingen for Arkæologi
og Kulturarvsstudier
Aarhus Universitet

Hans Krongaard Kristensen: *Øm Kloster*. Museum Skanderborg/ Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 111. Højbjerg 2020. 386 sider. ISBN 978-87-93423-48-0. Pris: 350 DKK.

Klostre i det middelalderlige Danmark (2013), *Franciskanerklostret i Horsens* (2016), *Tivlum Kloster* (2017), *Mariager Kloster* (2018), nu *Øm Kloster* (2020) – og en bog om Asmild Kirke og Kloster er i skrivende stund på vej. Efter sin pension som universitetslektor har Danmarks ledende klosterarkæolog, Hans Krongaard Kristensen, kastet sig ud i en massiv produktion af monografier, dels et oversigtsværk over de danske klostre, dels en serie af indgående præsentationer af udvalgte klostre. Bøgerne er alle udkommet hos Jysk Arkæologisk Selskab i samarbejde med Aarhus Universitetsforlag, senest også Museum Skanderborg. Det handler om et eksklusivt boghåndværk med indbundne og rigt illustrerede bøger i stort format med tospaltet tekst.

Turen er altså kommet til cistercienserklostret Øm i Midtjylland, som blev beordret nedrevet af Frederik II i 1561. Klosters tidlige historie er relativt velkendt,

da der findes en bevaret klosterkrønike. Vi ved således, hvordan man først blev tilbudt jord i Sabro, hvilket blev afslået. Man etablerede sig i stedet i Sminge i 1165, flyttede til Veng samme år, så videre til Kalvø i Skanderborg Sø i 1168 for endelig at etablere sig på en halvø mellem Mossø og Gudensø i 1172, hvor der var mulighed for at udnytte vandkraften.

Efter Reformationen blev klostret forvandlet til kongeligt jagtslot, inden det blev beordret nedrevet for at genbruge byggematerialerne i Skanderborg Slot. Materialer blev også genanvendt i landsbyen Emborg, som bredte sig over klostertomten. I perioden 1911-41 blev der foretaget omfattende arkæologiske undersøgelser under ledelse af Nationalmuseets C.M. Smidt med Anders Andersen som opsynsmand. Dele af landsbyen blev nu opkøbt, så der kunne skabes en ruinpark, ligesom der blev bygget et museum og et billethus. Endnu i min barndom når jeg besøgte Øm, var ruinområdet opdelt i to gennemskåret af en vej.

I 1975-78 fik den daværende lærestol i middelalderarkæologi under ledelse af Olaf Olsen mulighed for at undersøge det mellemliggende område, da vejen skulle omlægges, så de to ruinområder kunne forenes. Udgravningerne pågik i fire sæsoner med Ole Schiørring og Søren Gottfred Petersen som daglige ledere og med Rikke Agnete Olsen som leder af registrering af fund. Selv deltog jeg som ung student i udgravningen af vestfløjens kælder i 1978.

Senere har der været yderligere et antal udgravninger – i 1979, 1981, 1986, 1994-96 og 2006. Krongaard Kristensen deltog i Olsens udgravning i 1975, medvirkede i 1979 og blev leder af udgravningerne i 1990'erne, som skulle markere klostrets 100-årsjubileum.

Mange vigtige forskningsprojekter og udgravninger er begyndt med fanfarer og stor opmærksomhed i medierne. Si-

den venter man på at få resultaterne fra undersøgelserne fremlagt i en afsluttende publikation, og undertiden venter man forgæves. Ved Øm Kloster kunne man forvente en publicering efter lærestolens kampagner i 1970'erne, men de kom ikke. Som så ofte har andre projekter og opgaver afledt opmærksomheden for de involverede. Dog er der udkommet en lang række studenterspecialer, antologier og artikler, men det er Krongaard Kristensen, som efterfølgende har samlet alle stumperne sammen til en helhed, hvilket han skal berømmes for.

Øm Kloster er en smukt formgivet, letlæst og velillustreret bog med mange farvefotografier taget af forfatteren selv. Den henvender sig således både til læg og lærd. Bogen indledes af et forord. Derefter følger 14 hovedkapitler samt tre ekskursioner. Og bogen afsluttes med noter, kilder og litteratur, navne- og stedregister.

Øm Kloster er en systematisk og omfattende præsentation og analyse, som hverken kan eller skal genfortælles i en anmeldelse. I stedet vil jeg fremhæve enkelte interessevækkende nedslag fra min læsning:

Krongaard Kristensen gør op med forestillingen om en såkaldt "idealplan" for cistercienserne, som har præget mange fremstillinger. Ønskemålet om at etablere sig i en "ødemark" kunne betyde, at man tvang bønder og landboer til at flytte. Man kan notere, at den første klosterkirke på stedet før teglkirken, som blev indviet i 1257, stadigvæk ikke er lokaliseret. Jeg husker, hvordan man 'hurtigt' ledte efter den i 1978 øst for kirkens sydlige kapeller, men gravede ned i en da ukendt kanal, og at jorden ind til billethuset slog revner, mens museumslederen bekymret kiggede på.

En overraskende iagttagelse ved udgravningen i 1970'erne var, at fratergården i Øm først blev færdigbygget eller lukket til alle sider i slutningen af 1400-tallet. Dette er blevet præsenteret tidligere, men

kommer her igen i forgrunden. Østhuset, som jeg troede var blevet tolket som hospital med en underløbende kanal, kan også have været en abbedbolig. Nytt for mig er også dateringerne af kanalerne, hvor den østre med hjælp af dendrokronologi kan identificeres som broder Martins kanal, omtalt i klosterkrøniken. Munkekanalen længere øst om klostret kan eventuelt have været for pramfart. Og Krongaard Kristensen påpeger muligheden for eksistensen af en kanal også på Emborg Odde i Mossø.

På pædagogisk vis redegøres for funktionen af de forskellige områder med begravelse: Munke blev begravet øst for kirken og østfløjen; abbeder døde i embedet blev begravet i kapitalsalen; velgørere blev begravet i kirken og korsgangen, måske også munke i korsgangen; lægfolk blev jordfæstet nord for kirken. Det kan noteres, at lægen Kristian Isagers forestilling, at klostret har haft en omfattende hospitalsvirksomhed, kan betvivles. Videre at Jakob Kieffer-Olsens (og Lars Redins) armstillingskronologi tilsyneladende ikke passer i Øm. Krongaard Kristensen minder om, at kun omkring halvdelen af klosterområdet er blevet undersøgt. Øm Klosters ladegård er således ikke lokaliseret, men kan tænkes at have ligget mod vest, hvor der har været få undersøgelser. Hvor omfattende klosterområdet i Øm kan have været, vises illustrativt ved at lægge de velkendte grænser for Sorø Klosters 7 hektar store areal hen over planen for Øm.

Cistercienserne opfattes normalt som billedfjendtlige, men i Øm er fundet bygningsfliser med motiver – en hjort, fugl, løve, borg, skib og ryttere – hvor Krongaard Kristensen ved sidstnævnte endog antyder, at den kan have forestillet tempelriddere. Blandt udvalgte genstande nævnes eventuelle lægeinstrumenter, og der opfordres til at "søges efter udenlandske paralleller og medicinsk litteratur";

her kunne Krongaard Kristensen have opsøgt en afhandling af den historiske arkæolog Johanna Bergqvist, *Läkare och läkande. Läkekunstens professionalisering i Sverige under medeltid och renässans* (2013), som netop undersøgte et lignende kilde-materiale. Afsluttende får vi at vide, at antallet af munke kan tænkes at have været færre end 10 i senmiddelalderen men med desto flere tjenestefolk.

Ekskurserne handler om vidt forskellige emner, som hver især er interessante, men som tilsyneladende ikke har kunnet passe ind i hoveddispositionen. Ekskurs 1 med et udblik til andre cistercienserklostre viser, hvordan Øm Kloster kan have set ud, noget vi ellers er henvist til at forestille os fra grove fundamenter og løse bygningssten. Ekskurs 2 om dagens gang lærer os bl.a., at munkenes tid gik med tidebønner, messer, kapitel og måltider, så der kun var 1½-2½ time til manuelt arbejde hver dag. Og i ekskurs 3 om ruinsens tilstand får vi Krongaard Kristensens kritiske kommentarer til udstillingen af grave, en malplaceret mindsten for biskop Gunner, skiftende restaureringer samt planter, som breder sig.

Som nævnt er bogen som helhed letlæst og særdeles velillustreret, men af og til kan den efter min opfattelse gå for dybt ind i arkæologiske detaljer, så den kommer til at ligne en udgravningsrapport. Det sker især ved præsentation af de nyere udgravninger (s. 84ff, 94ff). Og de indgående arkitektoniske beskrivelser i udblikket i ekskurs 1 kan præges af så mange fagtermer, at de bliver vanskelige at følge.

Bogen om middelalderklostret i Øm udspringer af en kulturhistorisk forskningstradition, der har resulteret i talrige solide præsentationer af enkelte eller grupper af pladser og monumenter, alt fra dysser til købstæder. Det er ikke her, man skal forvente dristige hypoteser, nye teoretiske perspektiver eller kontroversielle diskussioner. Derimod får man en sober

fremlæggelse af iagttagelser og tolkninger ledsaget af kildekritiske overvejelser, altså helt i ånden fra lærestolens tidlige år. Med det sagt så kommer *Øm Kloster* af Hans Krongaard Kristensen til at blive et standardværk for alle interesserede af ikke bare dette midtjyske kloster, men også af cistercienserordenen og dets klostre i Danmark mere alment. Det er bare at lykønske forfatterne, selskabet og forlaget og håbe, at værket bliver flittigt læst, skimmet, anvendt og refereret til fremover.

Jes Wienberg
Institutionen för Arkeologi
och Antikens historia
Lunds Universitet

Stine Vestergaard Laursen og Rasmus Birch Iversen med bidrag af Peter Mose Jensen og Mads Bakken Thastrup: *Hummelure. Landsby, langhus og Landbrug i Østjyllands yngre jernalder.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 114. Højbjerg 2020. 108 sider. ISBN 978-87-93423-53-4. Pris: 248 DKK.

Den store akilleshæl i forhold til den danske museumslov og dens rammer for de mange årlige nødudgravninger er de manglende midler til publicering af udgravningsresultaterne. At publicering ikke er en del af udgravningsbudgettet gør, at det kun er meget få af de mange udgravninger af jernalderens bebyggelser, der bliver gjort tilgængelige for et bredere publikum. Alene af den grund er publikationen af Hummelurelandsbyen en glædelig begivenhed. Lokaliteten er beliggende i det centrale Østjylland ved landsbyen Skjoldlev nordvest for Aarhus og blev udgravet mellem 2009 og 2012, men har dog være kendt siden midten af 1980'erne, hvor nedgravningen af naturgasledninger førte til mindre undersøgelser. Landsbyen har eksisteret i pe-

rioden fra den sene del af yngre romersk jernalder og indtil midten af 500-tallet i germansk jernalder.

I modsætning til hovedparten af bopladsudgravninger fra de seneste årtier er der ikke tale om en nødudgravning, men derimod en forskningsgravning finansieret af foreningen PlanDanmark. Det er nok også derfor, vi ser publiceringen af netop denne lokalitet, for bortset fra finansieringen er der som sådan ikke noget, der adskiller den fra mange andre sammenlignelige jernalderboplads, der er udgravet inden for rammerne af museumslovens kap. 8. Der er ingen usædvanlige fund, centralpladsindikatorer eller spor efter særlige håndværksmæssige aktiviteter. Der er derimod tale om en almindelig agrar bebyggelse. Det almindelige er dog også bogens styrke, for med en problemorienteret tilgang til materialet formår forfatterne at vise den almindelige bebyggelses udsagnsværdi i forhold til en række aktuelle problemstillinger vedrørende jernalderens samfundsudvikling.

Bogen er bygget op af fem kapitler, der i realiteten er fem selvstændige artikler med særskilte noter og litteraturlister. Formatet gør bogen overskuelig og let tilgængelig, hvis det kun er et enkelt aspekt, man er interesseret i. Der indledes med en kort introduktion til jernalderen i Østjylland med opridsning af aktuelle problemstillinger. Afsnittet lægger vægt på Romerrigets indflydelse på de germanske samfund mod nord og lykkes med at flette denne overordnede ramme ind i en beskrivelse af periodens regionale forhold og fundbillede i Østjylland. Der er fokus på våbenofringer, ændringer i gravskikken, forholdet mellem centrale pladser og den almindelige agrare bebyggelse samt landbrugets udvikling.

Med denne indledning er scenen sat for næste kapitel, der udgør selve fremlæggelsen af Hummelurelandsbyen. Det er en komprimeret fremlæggelse i den forstand,

at der gøres rede for forudsætningerne, men alle mellemregninger i form af den specifikke stratigrafi mellem de enkelte konstruktioner og anlæg springes over. Der er således heller ikke et katalog over de enkelte hustomter og gårdsenheder. I stedet fokuseres på bebyggelsens overordnede udvikling, hvor 13 gårdsenheder i op til seks faser udskilles og kobles sammen i seks landsbysfaser, der på sit højeste har seks samtidige gårdsenheder. Denne 'snuden i sporet' tilgang til fremlæggelsen af det primære materiale fungerer godt. Teksten bliver ikke unødigt tung med en slavisk fremlæggelse af de enkelte hustomter, hegnsforløb og anlæg. Med omtrent 20.000 anlæg på lokaliteten er det en fornuftig disponering at fokusere på de elementer, der er væsentlige i forhold til projektets problemstillinger. Det sætter naturligvis sine begrænsninger for den læser, der godt kunne tænke sig at komme dybere ned i materien. Det kunne være løst med en henvisning til en digitalt tilgængelig beretning. Kapitlet afsluttes med tre korte afsnit om "Landsbyens sociale dynamik", "Ritualer" og "Bonde og kriger i jernalderens Østjylland". Det sidstnævnte afsnit er et strejf af den oprindelige projekttitel, der skulle understrege sammenhængen mellem bebyggelsen og den militære organisation i samfundet. Det er en væsentlig pointe, at det konfliktniveau, der i det indledende afsnit blev beskrevet med udgangspunkt i periodens våbenofringer, ikke direkte afspejles i bebyggelsen på Hummelure. Her er det udelukkende bonden, der træder frem i det arkæologiske materiale.

Tredje kapitel er bogens længste og mest omfattende. Kapitlet er en bearbejdning af et tidligere publiceret arbejde om langhusets relative kronologi. Nybearbejdningen baserer sig på et større antal langhuse (121 mod 83) og er en korrespondensanalyse baseret på variable af arkitektoniske træk. I forhold til det

oprindelige arbejde suppleres der med en række C14-dateringer for en fiksering til absolutte årstal. I alt er 23 af analysens huse nu C14-dateret, hvoraf de 14 er fra Hummelure. Resultatet bliver en opdeling i fem langhusfaser, der beskriver en glidende udvikling af de arkitektoniske forandringer og dækker en periode på 3-400 år af yngre romersk og germansk jernalder.

Det er en stor styrke, at korrespondensanalysen kombineres med C14-dateringerne, og det har naturligt ledt til korrektioner i forhold til det oprindelige arbejde. Det er dog også i forbindelse med C14-dateringerne, at de største svagheder i analysen træder frem. Der er en grundig gennemgang af diverse forbehold og faldgruber ved at datere makrofossilt plantemateriale fundet i stolpehuller, og det understreges, at selvom der i de fleste tilfælde er foretaget tre dateringer pr. hus, så er de ikke i alle tilfælde samstemmende. En del af disse tilfælde skyldes givetvis oplejret materiale fra ældre eller yngre bebyggelsesfaser, men for en stor del må man også antage, at diskrepansen skyldes den indbyggede statistiske usikkerhed i selve C14-målingen samt kalibreringskurvens ikke lineære forløb. Der benyttes en metode, hvor man kigger på overlappet af den vægtede sandsynlighedsfordeling af flere kalibrerede dateringer. En sådan visuel intuitiv tilgang fører let til fejlslutninger, da den ikke tilstrækkeligt tager højde for C14-dateringernes probabilistiske karakter. En mere formaliseret tilgang i form af bayesiansk modellering af C14-dateringerne kunne have været interessant og øget gennemskueligheden for læseren. Det ville desuden have givet bedre muligheder for at håndtere de *outliers*, man må forvente på pladser med kontinuerlige bebyggelsesfaser. Bayesiansk modellering er på trods af en stigende interesse og et stort potentiale desværre endnu ikke blevet et standardredskab i dansk arkæologi.

Et andet forbehold i forhold til C14-dateringerne i denne publikation ligger i præsentationen. Alle dateringer er samlet i et appendiks, der kun inkluderer den grafiske præsentation af de kalibrerede dateringer. Den målte C14-alder samt standardafvigelsen, oplysninger omkring prøvemateriale m.m. fremgår ikke. Simplificeringen af præsentationen af grunddata, der i forbindelse med præsentationen af landsbyens anlæg og konstruktioner forekom som en fornuftig disposition, fører her til en betydelig reduktion af læserens muligheder for at vurdere og anvende det nye materiale i andre sammenhænge.

Disse forbehold til trods er kapitlet et meget relevant bidrag til etableringen af en regional østjysk huskronologi, hvis metodemæssige tilgang også kan finde anvendelse i andre egne af landet, selvom velbevarede hustomter med bl.a. væg- og gavlførøb er en forudsætning. Derudover peges der på en række interessante problemstillinger, bl.a. at det typiske yngre romertidshus ikke introduceres før midten af 3. århundrede. Det fører til en spændende diskussion om, hvilke elementer af den materielle kultur, der definerer eller bør definere starten af perioden, ligesom bebyggelsesudviklingen, som den tegnes af analysen, sættes ind i den brede kulturhistoriske ramme, som blev ridset op i det indledende kapitel.

Fjerde kapitel er en fremlæggelse af et mindre gravfelt med både brand- og jordfæstegrave fra yngre romersk jernalder og vikingetid. Gravfundene har ikke været en del af den oprindelige problemstilling for projektet, men fremlægges alligevel her. På den ene side virker afsnittet lidt malplaceret i den ellers stringente og problemorienterede fremlæggelse, men på den anden side er det godt, at materialet bliver tilgængeligt. Omtrent halvdel af det 18 sider lange kapitel er et katalog over gravene med gode illustrationer og fotografier af gravgaverne.

Det femte og afsluttende kapitel er en tilbagevenden til hovedtemaet og omhandler landbrugets udvikling i yngre jernalder med udgangspunkt i en række makrofossilanalyser fra østjyske lokaliteter. Som noget nyt bliver også det kursorisk gennemsete materiale fra bl.a. Hummelure inddraget i analysen. Ofte bliver det kursoriske gennemsyn udelukkende brugt til at vurdere potentialet for makrofossilanalyser og C14-dateringer. Denne udvidede brug præsenterer et interessant perspektiv.

Resultatet af analysen kobler udviklingen i landbrug og dyrkningsmønstre sammen med de forandringer i bebyggelsesstrukturen, som er fremlagt i de foregående kapitler. Igen er der et perspektiv på regionale forskelle, da resultaterne ses i sammenhæng med øvrige danske fund. Her bliver det klart, at der er store forskelle på hvor godt et kendskab, der er til agerbrugets udvikling i forskellige dele af landet. Det hænger nok i høj grad sammen med det danske museumslandskab, hvor der er store forskelle på strategien for jordprøvetagning og makrofossilanalyser de forskellige museer imellem. Ikke mindst er det tydeligt, at Sjælland foreløbigt er et noget underbelyst område.

Samlet set giver publikationen af Hummelurelandsbyen på en for det meste forbilledlig måde adgang til et nyt og relevant materiale. Bogens helt store styrke er dog ikke dens objekt, men dens overordnede problemorienterede tilgang til det. Det er denne, sammen med forfatterens evne til at sætte det hele ind i en større kontekstuel ramme, der i høj grad gør bogen så interessant at læse. Derudover opridses der i bogens fem kapitler en række nye problemstillinger, der med al tydelighed viser, at der fortsat er et kæmpe potentiale i udgravningen af den "almindelige" agrare jernalderbebyggelse. Man kan kun håbe, at disse problemstillinger vil blive taget op, og at vi i de kommende

år kommer til at se flere lignende publikationer fra andre egne af landet, således at ikke mindst bebyggelsens regionale forskelle og disses årsager og betydning kan komme til at stå stærkere i diskussionen.

Sune Villumsen
Museum Sydøstdanmark

Jette Linnaa (ed.): *Urban diaspora. The Rise and Fall of Diaspora Communities in Early Modern Denmark and Sweden. Archaeology – History – Science.* Jutland Archaeological Society. Moesgaard Museum. Højbjerg 2020. 540 sider. ISBN 978-87-93423-51-0. Pris: 500 DKK.

I Aalborgs Sankt Budolfi kirka finns ett fint epitafium över en viss Peter van Aachen. Texten på epitafiet berättar historien om en av stadens många migranter. Född i Rostock flyttade han till Aalborg och gifte sig med Anne, själv född i staden men dotter till en tyskfödd köpman. Efter makens död 1597 gifte Anne om sig med ytterligare en migrant från Rostock. Familjens epitafium blir en tydlig påminnelse om en av många migranter från Tyskland som lyckades etablera sig och skapa sig en ny framtid i staden.

Peter van Aachen är en av flera utgångspunkter för slutpublikationen från projektet *Urban diaspora*, ett mångårigt, tvärvetenskapligt projekt med syfte att undersöka förhållandet för migranter, migration och migrantsamhällen i de tre städerna Aalborg, Helsingör och Nya Lödöse i Sverige under perioden 1550-1650. Bakgrunden är de många arkitekter och konstnärer, handelsmän och skeppare, hantverkare och soldater som av olika skäl valde eller tvingades att flytta från sin födelseort och bosätta sig i Danmark och Sverige under det sena 1500-talet och 1600-talets första hälft. Till gruppen migranter räknar författarna även de som var

födda inom landet, men som flyttade in från landet till staden eller mellan städer. Frågan är hur alla dessa individer kom att tas emot, etablera sig och uppfattas i sin nya miljö?

Migranterna visar sig ha olika bakgrund. Vissa var flyktingar från krig och konflikter, religiös och politisk förföljelse. Det var ju en turbulent tid, med religiösa och politiska konflikter, nederländska frihetskriget och senare det 30-åriga kriget. Flera av dessa migranter kom att stanna en tid, men levde tämligen segregerade liv och vissa återvände sedan till hemlandet. Andra var på jakt efter arbete och karriär, alltså en typ av ekonomiska migranter, mestadels unga män, som såg en möjlighet att kunna gifta in sig i väl-etablerade familjer i majoritetssamhället. Ytterligare en stor grupp utgjordes av unga kvinnor som flyttade in till staden och tog tjänst i hushållen som pigor, inte sällan i migranthushåll. Deras ställning var mer osäker, de kom inte sällan att bli ogifta mödrar, medan deras möjligheter till giftermål ofta inskränkte sig till ytterligare en marginaliserad grupp migranter, nämligen mindre bemedlade soldater med osäkra framtidsutsikter.

Möjligheten av överleva i den nya staden berodde på flera faktorer, och här visar städerna på olika mönster. I Helsingör, där andelen migranter som mest nådde upp till runt 30% vid sekelskiftet 1600, bildade migranterna kolonier och grannskap i den under perioden nyuppförda stadsdelen Sanden, med närhet till den stora byggnadsverksamheten på Kronborgs slott. I Aalborg verkar migranterna snarare ha varit spridda över hela staden. Möjligheten till det goda livet stavades ofta pengar. Migranterna utgjorde i många fall en förmögen grupp med både ekonomiskt och socialt kapital att etablera sig och sin verksamhet, och kunde då bli kvar i flera generationer. Om man misslyckades eller saknade kapital fanns möjlighe-

ten att flytta hem eller till en annan stad. Rörligheten bland migranterna var ofta stor. En mycket viktig faktor för att lyckas i staden var att det fanns en struktur för mottagande. Ofta var det fråga om landsmän, dvs väletablerade migranter, som tog omhand de nyanlända. I Aalborg var det ofta svärföräldrarna som hjälpte de ingifta svärsönerna, en snabb väg till integration och assimilering (Örnberg kap. 3).

Den sociala topografin i städerna såg också olika ut, liksom migrantkoloniernas sammansättning. Här visar sig dels församlingslivet och kyrkan, dels grannskapet och kvarteret har varit avgörande för att bygga nätverk och knyta viktiga kontakter. I Helsingør bildades två olika församlingar, dels stadskyrkan, dels en tysk kyrka i det tidigare kartusiankonventet S:ta Maria, ett förhållande som ledde till både integrering inom församlingen, men också större skillnader mellan migranter och danska stadsbor. I Aalborg, där både migranter och infödda danskar samsades i en enda församlingskyrka, verkade denna snarare som en integrerande faktor. Skillnaderna avspeglas också i migranternas möjligheter till politiskt inflytande; relativt få migranter kom att bli del av stadens råd i Helsingør, medan detta i Aalborg tvärtom var tämligen vanligt.

Det är alltså främst genom konsumtion av olika slag som migrantsamhällets egenart har kunnat uttryckas och förhandlas. Undersökningarna i boken kretsar främst kring mat, måltider och materiell kultur. Krukskärvor, djurben och arkeobotaniskt material står i förgrunden, medan byggnadskulturen lämnas helt åt sidan. Men det framgår tydligt att det inte finns några generella ledartefakter för att hitta migranter i vårt källmaterial, i sig ovanliga eller exklusiva artefakter eller biofakter pekar inte ut migranter. Istället är det det avvikande men triviala och inte särskilt kostsamma som kan peka på annorlunda, etniskt kodade maträtter,

en strategi som utvecklas till en modell för arkeobotanik (Heimdahl kap. 14) och som också framgångsrikt appliceras för fiskbensmaterial (Maltin kap. 15). Även exotiska föremål kan fungera som ledartefakter, men då endast innan dessa kommersialiserats och gjorts tillgängliga för bredare grupper (Linaa kap. 8).

Projektet *Urban diaspora* är visserligen ett projekt med gemensamma ambitioner och frågeställningar, men sönderfaller likväl i flera olika specialundersökningar. Bokens bidrag bygger på skriftligt källmaterial, arkeologi, osteologi och arkeobotanik. I de flesta fall presenteras dessa i fristående artiklar, författade av specialister med sina respektive undersökningar var för sig. Vad det gäller det arkeologiska materialet finns stora skillnader, som sägs komma till uttryck genom uppdragsarkeologins ojämna förekomst och förutsättningar i Danmark och Sverige. Främst gäller detta möjligheterna att genomföra arkeobotaniska och osteologiska analyser, där de svenska bidragen bygger på de mycket omfattande undersökningarna i Nya Lödöse. Här framträder också skillnader i lagstiftning och ekonomiska ramar för det uppdragsarkeologiska systemet i Danmark och Sverige, vilket naturligtvis medför olika förutsättningar att jämföra material mellan våra båda länder.

Trots den gemensamma inramningen i den flotta boken är det tydligt att framställningen spretar. Det här är ett exempel på Den Stora Slutpublikationen. Mycket ska med! Det har fått till följd att boken är mycket omfattande, över 500 sidor i A4-format och med dubbla spalter. Bokens format och vikt utgör en utmaning, personligen har jag fått införskaffa en särskild bokkudde enkom för detta recensionsuppdrag. Men den är fint illustrerad och väl layoutad, även om jag stundom hade önskat ett mer genomarbetat kartmaterial; relationen mellan de historiska kartorna och grävningsresultaten är bitvis förvirrande.

Utrymmet här tillåter tyvärr inte en diskussion av samtliga 17 bidrag. Vissa är mer redovisande, åter andra är nyskapande och kommer att bilda standard. Samtliga är väl skrivna och väl underbyggda, men avvägningen mellan rapportredovisning och analyserande text haltar en smula. Helheten kompenseras dock av redaktörens vägledande inledning och fyliga, sammanfattande avslutning.

Därtill har Linaa tagit det stora samlade greppet om materialet från Helsingör, som därmed framstår som det mest centrala. Redaktörens olika bidrag omfattar såväl undersökningarna av husägare och boende (tillsammans med Appel, kap. 6), nätverk och giftermåls- och släktallianser (kap. 7), materialitet i form av lyxföremål i bouppteckningarna (kap. 8), samt arkeologiskt keramiskt material (kap. 12). Här framgår tydligt att vissa viktiga slutsatser först kommer fram genom en djupanalys och jämförelse mellan städerna Aalborg och Helsingör, liksom jämförelse mellan olika källmaterial. Detta blir också en viktig uppfordran inför framtiden. Historisk arkeologi måste vara tvärvetenskaplig för att bli relevant.

I framställningen uttrycks det flera gånger att de skriftliga respektive arkeologiska källmaterialen berättar olika historier och ger olika perspektiv, vilket sammantaget ger en fylligare bild av verkligheten. Exempelvis sägs det skriftliga källmaterialet spegla manlig agens medan det arkeologiska i större utsträckning speglar kvinnlig agens. Boken förespråkar således en komplementär modell för den historiska arkeologin, dvs de olika källmaterialen ges olika utsagovärde, berättar olika historier. Explicit förespråkar därmed publikationen att olika specialister bäst gör sina analyser var för sig, och att resultaten därefter sammanförs och analyseras.

Men intressant nog presenteras implicit en helt annan modell i redaktörens

egna artiklar, nämligen där skriftligt och arkeologiskt källmaterial integreras i en gemensam analys, och där resultaten är ömsesidigt beroende av det skriftliga och arkeologiska för att bli begripliga. Detta blir särskilt tydligt i avsnitten som behandlar Helsingör. I kap. 6 genomförs en rekonstruktion av tomtägare och boende i stadsdelen Sanden, som ett formidabelt detektivarbete, ett pusslande mellan olika kartor, skattelängder och bouppteckningar som täcker perioden från 1580-talet och framåt, i kombination med de arkeologiska resultaten som därmed får pregnans och tydlig historisk förankring. Detta bildar sedan underlag och förutsättning för den fortsatta analysen. Och det är i gränssnittet mellan den materiella kulturen i form av kakel (Atzbach kap. 11) och hushållskärlen (Linaa kap. 12) som hushållens funktion som hem och bostad blir möjlig att analysera.

I kap. 8 analyserar Linaa materiell kultur avspeglad i bouppteckningarna, med perspektiv på exotiska föremål och dessas olika betydelse i migrantfamiljerna resp. de danska hushållen. Det framgår här att migrantfamiljerna har betraktat dessa föremål som en länk till hemländernas kultur, ett sätt att vidmakthålla traditionella värden även i den nya miljön. Den sociala praktiken står i förgrunden, men placeringen av föremålen i migrantfamiljernas mer offentliga rum, medan de i de danska hushållen betraktats som bruksföremål och placerats i köken. Detta ger också viktiga ledtrådar till att förstå kvinnlig agens i hushållen, genom husfruns inköp och förvärv av föremålen, men också den sociala praktiken i hur dessa används och placeras i hemmet.

Det är således en mycket viktig bok vi här har att göra med, som anbefalles å det varmaste. Vi får många aspekter på migrantsamhällets inre liv och möjlighet att leva ett gott liv i det nya landet, med bäring för dagens brännande diskussion i

migrationsfrågan, frågor som författarna dock medvetet överlämnar till läsaren att begrunda. En annan viktig aspekt är vår eviga fråga om publiceringsstrategier; publicera allt i samma volym, både empiri och djärva slutsatser, eller koncentrera och fördela mellan forskningsrapporter och nättare syntesvolym. Det är viktigt att vi håller den diskussionen levande.

Göran Tagesson
Historiska institutionen
Uppsala Universitet

Bente Sven Majchczack: *Die Rolle der nordfriesischen Inseln im frühmittelalterlichen Kommunikationsnetzwerk. Studien zur Landschafts- und Siedlungsgeschichte im südlichen Nordseegebiet vol. 11.* Verlag Marie Leidorf GmbH. Rahden/Westf. 2020. 588 sider. ISBN: 978-3-86757-341-2. Pris: 482 DKK.

Fra det danske riges historiske grænseegne, Saxos *Uthland*, er udkommet dette fine værk, som er af interesse for alle, der arbejder med *Frühmittelalter*, den periode vi i Danmark kalder yngre germansk jernalder og vikingetid. Samtidig får læseren en grundig indføring i Vadehavets og de tilhørende øers fascinerende dannelses- og destruktionshistorie, der har været betinget af placeringen på kanten af Nordsøen i den frugtbare marsk og de heraf afledte arkæologiske udfordringer. Desuden er bogen et tankevækkende eksempel på den vidt forskellige tradition og udvikling i tysk og dansk arkæologi. Både den del som udfolder sig på universiteterne og ved de gravende institutioner.

De nordfrisiske øer har tidligere kun været undersøgt igennem målrettede forskningsprojekter bygget op omkring små gennemarbejdede og fint publicerede udgravninger af særdeles høj kvalitet.

I Danmark har vi i modsætning hertil igennem de seneste 20 år udført en bredspektret nødudgravningsarkæologi suppleret af omfattende metaldetektering, der dækker en langt større del af landskabet med mindre grundige metoder og mindre grundig afrapportering. Den foreliggende bog er en oplagt mulighed for at sammenligne de to forskellige tilganges evne til at danne viden.

Hovedparten af dette vægtige tobindsværk udgør forfatterens *Doktorarbeit*, som han forsvarede på universitetet i Rostock. Desuden indgår naturvidenskabelige bidrag fra Katrin Struckmeyer (analyse af Muschelgruskeramik), Frank Schlütz (arkæobotanik), Walter Dörfler (pollenanalyse) og Andreas Kronz (kemiske analyser af glasfund).

Afhandlingen er logisk og traditionelt opbygget. Første bind består af forholdsvis kortfattede kapitler med indledning, forskningshistorie, metode og naturtopografi efterfulgt af et omfattende kap. 5, der rummer grundige og fyldige fremlæggelser af en række arkæologisk undersøgte lokaliteter på Vadehavsoerne Sylt, Föhr og i mindre omfang Amrum. Hovedparten af disse undersøgelser er foretaget igennem de sidste 10 år inden for rammerne af det omfattende DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft) Hafenprojekt, og forfatteren, der selv er opvokset på Föhr, har deltaget i flere af dem. Herefter følger et kapitel om importvarer (*Fremdgüter*) på de nordfrisiske øer efterfulgt af afhandlingens syntese om bosættelsesdynamik og overregional kommunikation i Nordfriesland. Til sidst sammenfatning, litteraturliste og tavler efterfulgt af de ovennævnte naturvidenskabelige bidrag.

Bind 2 er en katalogdel i to afsnit. Det første omfatter tidligmiddelalderlige (500-1000 e.Kr.) lokaliteter i undersøgelsesområdet, det andet er en fund- og anlægsliste tilhørende de fem grundigt fremlagte lokaliteter fra hovedtekstens kap. 5.

De senere års fornyede arkæologiske interesse for de tyske Vadehavsoer blev for alvor skudt i gang af en serie luftfotos fra Föhr taget i 2006, hvor afgrødespor afslørede en hel række ellers ukendte bebyggelser. Efterfølgende geofysiske undersøgelser returnerede meget fine resultater hjulpet på vej af en særligt egnet undergrund på stedet. Nogle lokaliteter så ud til at rumme mange grubehuse, og en række mindre felter på flere lokaliteter med særligt tydelige spor blev udvalgt til små forskningsudgravninger. Ved således at grave på stederne med de kraftigste afgrødespor og tydelige geofysiske signaler kom resultaterne af de forskellige metoder, ikke overraskende, også til at understøtte hinanden.

De forbilledligt gennemførte forskningsgravninger står i modsætning til lokaliteten Tinum på Sylt, hvor udstykning af et industriområde førte til flere nødudgravninger gennemført under vanskelige betingelser, der mindede om forholdene i Danmark før museumsloven fra 2001. Fremlægningen af de forskellige udgravningers fund og anlæg er i sin natur empirisk og minder måske lidt meget om en udgravningsberetning. På den anden side er det igennem dette arbejde, at forfatteren demonstrerer sit arkæologiske håndværk og formår at uddrage viden af de arkæologiske iagttagelser. Vadehavsoernes særlige materielle blandingskultur i det frisisk-danske krydsfelt fremgår tydeligt, og som dansk arkæolog må man med misundelse konstatere, at den tyske arkæologiske tradition har produceret en omfattende og forholdsvis opdateret litteratur om både den pågældende periodes genstandsinventar og bebyggelseshistorie. Med andre ord den forskningsmæssige overbygning, der i så høj grad mangler ovenpå det arkæologiske bjerg af data, de to seneste årtier har skabt i Danmark. Analysen af udgravningerne munder ud i nyt billede af øernes bebyggelseshisto-

rie. Luftbillederne afslørede en udstrakt bebyggelse i yngre romersk og ældre germansk jernalder. Tiden frem til midten af 600-tallet, fremstår som et *Siedlungslücke*, som forfatteren, mærkeligt nok, ikke sætter i forbindelse med det omdiskuterede klimafænomen i år 636. I stedet peges forsigtigt mod migrationsmodeller som mulig forklaring.

Fra midten af 600-tallet dukker bebyggelsen igen op, sikkert dateret i kraft af dendrokronologi, men nu præget af store grubehuse, nogle med tørvevægge i selve gruben, nogle få med ildsteder, men altovervejende med spor efter tekstilproduktion. De fyldte grubehuse rummer desuden store fundmaterialer sikret ved vandsoldning, som afslører, at både hulglas og glasperler optræder før år 700. Herefter begynder også tesserae, glasterningerne fra romerske mosaikker og råmateriale for perlemagerne i Ribe, at dukke op i fundmaterialet sammen med spredte tegn på lokal glasperlefremstilling. Tilsvarende kendes fra lokaliteten Okholm ved Ribe.

Grubehuspladserne synes at ophøre sidst i 800-tallet, hvorefter bebyggelses-sporene er få frem til den lange vækstperiode, der indledes i 1000-tallet.

Analysen af fundmaterialet viser tydeligt, at de nordfrisisk øers beliggenhed på søvejen, der forbandt Sydsandinavien med Nordvesteuropa, giver et klart udslag i forekomsten af handelsvarer, som forfatteren kan på fingerspidserne understøttet af især de arkæometriske undersøgelser af glasset. Alene på øen Föhr, der er inddelt i blot tre kirkesogne, er der påvist tre tidsmæssigt overlappende grubehuspladser fra tidsrummet ca. 750-850, der hver især tolkes som specialiserede handelspladser. Det virker lige voldsomt nok, og måske anløbsplads ville være et mere dækkende udtryk? Med til billedet hører, at der på samme ø desuden ligger en hel række ikke undersøgte værfter på

Nordøens marskflader, der formentlig er fra samme periode, men hvis rolle i forhold til geestbebyggelsen og disse postulerede handelspladser ikke diskuteres nærmere.

Et andet interessant fænomen på de nordfrisiske øer er forekomsten af ringborge, hvoraf Tinnumburg på Sylt og Borgsumburg på Föhr fortsat er bevaret i dag. De er ca. 120 m i diameter, ligesom Trælbanke ved Højer, og går måske også tilbage til romersk jernalder. Men de to borge på øerne udvides markant i vikingetiden, og det foreslås, at de skal ses som en del af det danske riges grænseforsvar. De igangværende udgravninger på Borgsumburg kan formentlig hjælpe med til at afklare dette interessante spørgsmål.

For denne ikke-tyske læser fremstår både tekst og henvisningssystemet stort set fejlfrit. Man kan ikke klandre forfatteren, at han ikke har kendskab til det upublicerede danske materiale, og det eneste, jeg savner, er en lidt større brug af det historiske kortmateriale og skriftlige kilder, som måske kunne have tilføjet analysen værdifulde facetter. Den foreliggende bog demonstrerer, at man kan komme meget langt med tysk grundighed. Derimod er jeg lidt mere skeptisk i forhold til, om kombinationen af geofysik og meget små udgravninger på meget tydelige signaler leverer et dækkende billede. Her ville det være hensigtsmæssigt at kunne supplere med endeløse søgegrøfter, masser af udgravninger og dynger af detektorfund efter dansk model.

De enorme forskelle i de arkæologiske datasæt på hver side af den dansk-tyske grænse kommer særligt tydeligt til udtryk i de rumlige analyser i afhandlingens kap. 6, "Importvarer", og kap. 7, "Synthese", hvor man kunne drømme om, at et lignende arbejde udførtes nord for den vilkårligt trukne grænse. Man kan håbe, at en bog som denne inspirerer til danske regionale studier, der giver sig i kast med

at få skabt den forskningsmæssige overbygning, som savnes i den danske bygherrebetalte arkæologi.

Morten Søvsø
Sydvestjyske Museer

Bjarne Henning Nielsen, Tine Nord Raahauge, Peter Steen Henriksen & Jan Harrild: *Smedegård. A village mound from the Early Iron Age near Nors in Thy, north-west Denmark.* Med forord af Ulla Lund Hansen. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Nordiske Fortidsminder bind 30. København 2020. 572 sider. ISBN 978-87-408-3172-6. Pris: 260 DKK.

Smedegård er et monumentalt værk, der fremlægger de vigtige resultater fra de arkæologiske og naturvidenskabelige undersøgelser af en byhøj fra førromersk og ældre romersk jernalder med usædvanlig gode bevaringsforhold. Byhøjene i Thy repræsenterer med deres langvarige stedkontinuitet gennem store dele af ældre jernalder et særligt fænomen. De fremlagte resultater af undersøgelserne af *Smedegård*-byhøjen er særdeles relevante både for den overordnede forståelse af samfundets økonomiske grundlag i ældre jernalder i denne del af landet og som bidrag til at øge forståelsen af årsagerne til byhøjenes dannelse. Udgravningen af byhøjen blev foretaget i 1992-1993 af Museum Thy. Susanne Klingenberg varetog prøvegravningen i 1992, mens den daglige ledelse af den fem måneder lange udgravning i 1993, med et hovedfelt på næsten 6.000 m², blev foretaget af Bjarne Henning Nielsen, som også er forfatter til hovedparten af denne publikation.

Med op til 13 husfaser oven på hinanden er der tale om et særdeles kompliceret fundkompleks. Den udstrakte anvendelse af kridt til belægning af overfladen både

inde i husene og på forpladserne uden for husene har skabt usædvanligt gode bevaringsforhold for benredskaber og dyreknogler. Dyreknogler indgår således i fundmaterialet i store mængder om end hovedsageligt i fragmenteret tilstand. Materialet rummer et særdeles stort potentiale for at belyse udviklingen i det økonomiske grundlag for den type byhøj igennem knap 600 år. En periode der samtidig er præget af klimaforandringer, ændringer i landskabsforholdene omkring Limfjorden og ikke mindst i kontakterne med omverdenen, først den keltiske og siden den romerske verden. Hvis man som læser forventer at finde detaljerede oplysninger om husenes konstruktion og indretning, som byhøjene generelt byder på særlig gode muligheder for at belyse, bliver man nok skuffet. Dette er på ingen måde en kritik, for de givne vilkår for undersøgelsen, ikke mindst den enormt korte tidsramme der var til at undersøge de meget omfattende bebyggelsesspor, gjorde det nødvendigt at foretage en hård prioritering af den anvendte metode og målsætning for udgravningen. Denne prioritering blev foretaget i samråd mellem Museum Thy, Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat og repræsentanter fra Det Arkæologiske Nævn. Til gengæld lagde man vægt på at sikre de bedst mulige oplysninger om det righoldige fundmateriale, der kunne belyse byhøjens økonomi både mht. den kronologiske kontekst og relationen til de respektive hustomter. Denne prioritering er fuld forståelig og har vist sig at være særdeles frugtbar, idet den har dannet grundlag for den særdeles detaljerede dokumentation af det omfattende fundmateriale, som er resultat af en imponerende arbejdsindsats.

Bogen omfatter tre dele. Første del er med næsten 400 sider den mest omfangsrige og udgør det arkæologiske bidrag forfattet af Bjarne Henning Nielsen. De to øvrige dele udgør det naturvidenskabelige

bidrag, hhv. analyserne af dyreknoglerne af Tine Nord Raahauge, og om makrofos-silanalyserne af Peter Steen Henriksen og Jan Harrild.

Første del omfatter 17 kapitler uden nummer. Af noterne til det indledende kapitel "Introduction and methodology" fremgår det, at arbejdet med udarbejdelsen af manuskriptet til denne del af bogen hovedsageligt er foregået i 1998-99, hvilket formodentligt er en væsentlig del af årsagen til, at litteraturlisten til disse 17 kapitler ikke i højere grad omfatter relevant litteratur fra årene efter 1999 eller litteratur, der i højere grad også dækker den sydlige del af Jylland. Der er således adskillige andre lokaliteter og publikationer, som det ville være relevant at inddrage, både i forhold til byhøjsdannelse og udviklingen af gård- og landsbystruktur i løbet af førromersk og ældre romersk jernalder, for at sætte disse fænomener ind i et større perspektiv. Hvis man som læser søger et fuldt opdateret overblik over den aktuelle forskningssituation inden for ældre jernalders bebyggelsesarkæologi i det vestlige Danmark, vil man således også i den henseende blive skuffet. Det vil dog ikke være rimeligt at forvente, når den stramme tidsramme, der har været til at udarbejde publiceringen af et så omfattende og kompliceret arkæologisk kildemateriale, tages i betragtning. Alligevel er denne del af publikationen også et særdeles væsentligt bidrag til den aktuelle forskning. Den indeholder en detaljeret fremlæggelse af dette vigtige kildemateriale og en række interessante tolkninger og diskussioner af centrale problemstillinger i relation til Smedegård, herunder sammenligning med udvalgte lokaliteter, både ift. bronzealderbebyggelsen ved Bjerre og andre byhøje fra ældre jernalder i Nordjylland, først og fremmest Nørre Hede-gård, Nørre Tranders og Vestervig. Den arkæologiske del er understøttet af hele 164 plancher og talrige figurer, primært

i form af fotografier, der i hovedsagen er forsynet med informative figurtekster. Når man først er blevet fortrolig med bogens opbygning, opdager man, hvilken righoldig guldgrube af informationer, der her stilles til rådighed, både som dokumentation for de fremlagte resultater og som grundlag for fremtidig forskning. Det kræver dog en betydelig indsats for læseren at navigere i publikationen, og det bliver ikke lettere af, at vigtige fotos af både genstande, anlæg og udgravningssituationer af uforståelige grunde ofte er anbragt i andre kapitler, end hvor det forekommer mest nyttigt for læseren, at de var placeret.

I det indledende kapitel "Introduction and methodology" redegøres for udgravningens rammer og den anvendte metode, som tydeligt afspejler den valgte prioritering for undersøgelserne. Hele 230.000 liter jordprøver blev udtaget, primært fra brugshorisonter i gulvlag og på forpladser. Metaldektector blev særlig anvendt på de afrensede gulvlag.

I andet kapitel "Brief presentation of Smedegård 1-2" gives en oversigt over hovedtrækkene i byhøjens udvikling, som omfatter en ældre landsby (Smedegård 1) og en yngre landsby (Smedegård 2). De er i byhøjens stratigrafi adskilt af tykke brandlag, der dateres til tiden kort efter begyndelsen af yngre førromersk jernalder. Dette tolkes som en fase med midlertidig fraflytning af de fleste gårde. Her tager forfatteren dog klogt forbehold til den del af byhøjen, som ikke er udgravet. Den ældre landsby har omfattet mindst ni gårde, som hver har omfattet et langhus, der muligvis har været suppleret af et eller to småhuse. I den yngre landsby udvikles nye gårdstrukturer, der udgør større gårdskomplekser, som ud over det primære langhus med både beboelse og stald omfatter adskillige andre huse, evt. også endnu et langhus. I denne sammenhæng diskuterer forfatteren Smedegård i

forhold til gårdsstruktur og økonomi på andre byhøje i Thy, samt andre forskeres tolkning af 'standardgårde' og 'stormandsgårde' på jyske bopladslokaliteter fra ældre jernalder.

I kapitlet "Chronology" redegøres udførligt for dateringsgrundlaget for de mange faser i byhøjen. Keramikdateringer indgår med stor vægt i dateringen af de respektive lag i stratigrafien. Herudover inddrages metalgenstande og C-14-dateringer. Bjarne Henning Nielsen diskuterer C.J. Beckers overordnede tredeling af førromersk jernalder sammen med den reviderede kronologi med en overordnet todeling, som både Claus Kjeld Jensen og Jes Martens har fremsat i 1990'erne. Nielsen argumenterer i den forbindelse for en opretholdelse af Beckers periode II, idet han anfører, at de sidste tyve års udgravninger i Nordjylland har givet en del fund, der kan henføres til denne periode. Spørgsmålet er dog stadig, om denne periode ikke bør udelades, da den primært lader sig definere ud fra keramik i bopladsmaterialet, men vanskeligt kan jævnføres med en samtidig horisont af fund i gravmaterialet. Under alle omstændigheder daterer forfatteren etableringen af den ældre landsby til den senere del af ældre førromersk jernalder jf. den nyere todeling af perioden. Afslutningen på den ældre landsby inden den midlertidige afbrydelse i bebyggelsesaktiviteten dateres til den tidlige del af yngre førromersk jernalder, idet dette synes at ske kort efter introduktionen af X-formede hanke og bredt facetterede rande. I forhold til den aktuelle diskussion i jernalderforskningen om kontinuitet eller diskontinuitet ved overgangen mellem ældre og yngre førromersk jernalder er det særlig interessant, hvordan denne afbrydelse og efterfølgende omstrukturering i bebyggelsen skal dateres ift. denne kronologiske overgang. Her er det vigtigt at tage højde for, at der i publikationen både i forbindelse med

de C14-daterede dyrekno­gler og fore­komsten af uforkullede planterester af nyere dato fremlægges iagttagelser, der tyder på, at der forekommer forstyrrelser i byhøjens stratigrafi som følge af senere nedgravning af stolpehuller eller dyre­gange. Spørgsmålet er derfor, om den re­lativt sparsomme forekomst af X-formede hanke og bredt facetterede rande i de lag, der henføres til den ældre landsby, lige­ledes kan tilskrives sådanne sekundære forstyrrelser. I givet fald kunne der måske være en højere grad af sammenfald mel­lem afbrydelsen og omstruktureringen af byhøjens bebyggelse og den kronologiske overgang mellem ældre og yngre førro­mersk jernalder.

Forfatteren giver en uddybende re­degørelse for byhøjens bebyggelse og økonomi i de efterfølgende fire kapitler, som har overskrifterne: “Farms, houses, farm complexes and other features at Smedegård”, “Smedegård 1. The early vil­lage”, “Smedegård 2. The late village” og “Catalogue of all houses at Smedegård”, hvoraf det sidste – som titlen indikerer – fungerer som et katalog. Her redegøres bl.a. for en pionerfase med småhuse forud for anlæggelsen af den egentlige landsby. Redegørelsen skrider kronologisk frem og understøttes godt af plancherne, der om­fatter talrige profiltegninger, oversigtsplaner, samt tegninger og fotos af genstande, herunder talrige af de kronologisk vigtige randskår. Blot kan det i nogle af oversigts­planerne være vanskeligt at identificere de respektive hustomter ud fra signatur­forklaringernes brede vifte af farvekoder. Den detaljerede redegørelse for de talrige fundkontekster er yderst prisværdig og afspejler en overordentlig grundig doku­mentation under udgravningen.

Herefter følger syv kapitler, hvor Bjarne Henning Nielsen behandler en række ud­valgte fundkategorier særskilt. Kapitlerne ledsages alle af genstandskataloger og har følgende titler: “Bronze artefacts”, “Iron

artefacts”, “Worked bone and bone tools”, “Astragali from sheep and cattle – gaming pieces”, “Human bones from graves and other contexts”, “Worked whalebones from Smedegård” og “Spindle whorls”. Behandlingen af bronzegenstandene har primært kronologisk relevans. Det samme gælder for så vidt jerngenstandene, men bemærkelsesværdig med hensyn til tolkningen af byhøjens økonomi og so­ciale miljø er tilstedeværelsen af mulige brudstykker af kortleer eller løvkni­ve og muligvis også et spænde fra en ringbrynje i fundkontekster tilhørende den ældre landsby. Derudover er et muligt mun­dingsbeslag til en skede til et enægget sværd fundet i en fundkontekst tilhørende en tidlig del af den yngre landsby. Fund­materialet omfatter talrige velbevarede benredskaber. Redskaberne gennemgås med hensyn til artsbestemmelse, foretaget af Tine Nord Raahauge, værktøjsspor fra tildannelsen og deres funktion, og de sættes i relation til byhøjens kronologiske udvikling. I den forbindelse identificeres spydspidser af samme typer, som optræ­der i Hjortspring-fundet, men også en ny type spydspidser, som betegnes ‘type Smedegård’ eller ‘nordjysk type’. I kapitlet om de bearbejdede hvalknogler foreslår forfatteren, at spydspidser af ben også kan have været anvendt til jagt, enten til lands eller til havs, hvilket forekom­mer meget sandsynligt. Hovedparten af astragalknoglerne er fra får, og de er, i modsætning til de enkelte fund af astragalknogler fra okse, karakteriseret ved at være uden gennemboring men med karakteristiske slidspor på den ene bredside. På den baggrund argumenterer forfatteren for, at astragalknoglerne fra får har været anvendt som spillebrikker, og da de optræder allerede i den tidlige fase af den ældre landsby, synes de i givet fald at afspejle anvendelsen af spillebrikker i dansk kontekst væsentlig tidligere, end man hidtil har antaget. Tilstedeværelsen

af slidsporene taler for, at forfatteren har ret i sin tolkning af disse genstande som spillebrikker. I modsat fald kunne man have overvejet, om der snarere var tale om simple terninger, som har været kastet i forbindelse med et spil, særligt da terninger fra senere dele af jernalderen er aflange og ikke kubiske som moderne terninger. Menneskeknogler er bl.a. fundet i et par jordfæstegrave, som synes at være anlagt i byhøjen efter bebyggelsens ophør, dvs. at byhøjen i den sene del af ældre romersk jernalder har fået ny anvendelse som gravplads. Hvalknogler optræder både i relation til den ældre og den yngre landsby. Forfatteren påpeger med rette, at mens knoglerne fra mindre hvaler mest sandsynligt afspejler regulær fangst til havs, repræsenterer knoglerne fra store hvaler snarere strandede hvaler. En stor tildannet ryghvirvel fra en hval, som er fundet *in situ* vest for ildstedet i ét af langhusene, tolkes af forfatteren som en skammel. Udformningen af denne genstand taler dog ikke éntydigt for, at den har haft funktion som et sidde-møbel. En anden mulighed er, at der er tale om en huggeblok e.l., således som Tine Nord Raahauge er inde på i sit zooarkæologiske bidrag. I jyske langhuse fra ældre jernalder findes ofte mortarsten netop på dette sted, umiddelbart vest for ildstedet. I Smedegård-byhøjen er der også et eksempel på dette. I byhøjen er der ved udgravningen fundet relativt mange tenvægte i forhold til andre byhøje, bortset fra Vestervig. De fleste af tenvægtene foreligger dog kun i form af brudstykker, og de er næsten alle fremstillet ved sekundær tildannelse af lerkarskår. Det er tankevækkende, at hovedparten af tenvægtene er fundet ved vandsoldning. Det er derfor spørgsmålet, om tenvægte muligvis er underrepræsenteret på andre byhøje, hvis denne metode ikke har været anvendt. I givet fald vil det svække en del af argumentationen for at, fårehold og tekstilproduktion skulle have

spillet en særlig stor rolle i Smedegård-byhøjens økonomi. Fremlæggelsen af genstandsmaterialet afsluttes med kapitlet "Other find categories", der indeholder en kortfattet gennemgang af øvrige genstandsformer, heriblandt netsænkesten, som er fåtallige og relativt store, og knusesten, som især er fundet i stort antal i tilknytning til gårdskompleks B, hvilket ifølge forfatteren kan afspejle en industrialiseret produktion, hvor knusestenene kan have været anvendt til knusning/maling af knogler.

I kapitlet "Smedegård in the natural and cultural landscape" diskuterer Bjarne Henning Nielsen resultaterne af de naturvidenskabelige undersøgelser af Smedegård-byhøjen, som fremlægges af medforfatterne i de efterfølgende dele af bogen, og byhøjen sættes i relation til det omgivende landskab. Sammenkoblingen af de arkæologiske og naturvidenskabelige undersøgelser er særdeles frugtbar og betyder, at de overordnede resultater fremstår meget overbevisende og velunderbyggede. Gennem hele byhøjens levetid fra den senere del af ældre førromersk jernalder til den sene del af ældre romersk jernalder er landsbyens subsistensøkonomiske grundlag stort set uforandret, baseret på en bred udnyttelse af ressourcerne i et næsten træløst landskab. Ud over et betydeligt husdyrhold, med hovedvægt på får, har det også omfattet kornavl, indsamling af muslinger og vilde planter, fiskeri i både fjord og hav, jagt og fangst af mindre hvaler. Det næsten træløse landskab afspejles på mange måder i fundmaterialet fra byhøjen, bl.a. i det forhold at både lyngtørv og dyreknogler har været anvendt som brændsel. Forfatteren diskuterer også årsagerne til landsbydannelsen og argumenterer ud fra forekomsten af befæstede landsbyer fra førromersk jernalder for, at et forsvarsmæssigt behov skulle være en vigtig faktor i den forbindelse. De relativt få befæstede landsbyer må imidlertid be-

tragtes som ekstraordinære lokaliteter, der måske har haft en særlig politisk eller sakral betydning, og nogle af de indhegnede landsbyer fra yngre førromersk jernalder, f.eks. Hodde, er forsynet med så mange låger, at forsvarsmæssige hensyn efter undertegnedes opfattelse ikke kan have været afgørende.

Den arkæologiske del af publikationen afsluttes med kapitlet "Comparative sites". Her sammenlignes udviklingen af gård- og landsbystruktur på Smedegård med Nørre Hedegård, Nørre Fjand og Vestervig, og forfatteren argumenterer for, at Smedegård 1 i mange henseender kan sammenlignes med de ældre faser i Nørre Hedegård-byhøjen, hvorimod den videre udvikling af gårdskomplekser i yngre førromersk jernalder afviger fra det, der kan iagttages i Vendsyssel og det østlige Limfjordsområde, der også afviger ved forekomsten af huse med forsænkede gulve. Bebyggelsernes økonomiske grundlag sammenlignes også, og forfatteren advarer i den forbindelse mod en for simpel beregning af husdyrholdets omfang på grundlag af antal båse og mod at se langhusenes størrelse som direkte mål for social status. Andre forhold som fint brolagte indgangspartier eller besiddelse af eksotiske dyr kan have været alternative måder at vise særlig social status.

Herefter følger Tine Nord Raahauges zooarkæologiske bidrag med titlen "The animals at Smedegård". Dette er et uddrag af hendes ph.d.-afhandling fra 2002, hvilket også afspejles i litteraturlisten, som med enkelte undtagelser ikke omfatter litteratur efter år 2000. Uanset dette er der tale om en særdeles vigtig fremlæggelse og diskussion af det zooarkæologiske kildemateriale fra Smedegård, med en omfattende dokumentation af de mange kvantitative analyser i form af diagrammer og bokse, der forklarer de anvendte metoder. På grundlag af antallet af mellemfodsknogler beregnes forholdet

mellem betydningen af hhv. får og okse beregnet i kødvægt, og dette bekræfter fåreholdets store betydning i Smedegård-byhøjens økonomi. Forfatteren argumenterer overbevisende for, at et landbrug med hovedvægt på fårehold er den mest bæredygtige form for landbrug i et næsten træløst landskab som Thy. Særlig bemærkelsesværdigt er et næsten komplet skelet af en hane, særlig da der ikke i øvrigt er fund af knogler fra høns fra byhøjen. Hønen er C14-dateret til begyndelsen af 1. århundrede e.Kr., og forfatteren formoder, at den er blevet importeret fra romersk kontrollerede områder og muligvis anvendt til hanekamp. I den sammenhæng følger en redegørelse for introduktionen af fjerkræ i husdyrholdet, hvilket i Sydskandinavien synes at have fundet sted i den sene del af førromersk jernalder. Lige så bemærkelsesværdigt er fundene af et par knogler, som med stor sandsynlighed kan artsbestemmes som æsel. Disse eksotiske fund diskuteres i forhold til "den fønikiske pakke", som refererer til, at introduktionen af æsler, høns, gråspurve og den sydlige husmus i det vestlige Middelhavsområde menes at hænge sammen med fønikernes ekspansion til denne del af Middelhavsområdet.

Publikationen afsluttes med Peter Steen Henriksens og Jan Harrilds bidrag om makrofossilanalyserne, som har titlen "Early Iron Age agriculture and land use in Thy: Evidence from plant macro-remains at Smedegård". Her sættes resultaterne af de arkæobotaniske analyser først på overskuelig vis i relation til byhøjens faser, herefter følger en artvis fremlæggelse. Prøverne er målrettet udtaget fra veldefinerede kontekster fra hele udgravningen, men fuld analyse af de forkullede planterester er primært foretaget i relation til gård VII, suppleret med udvalgte andre gårde for at dække hele det kronologiske spekter i byhøjen. Der er kun udtaget én prøve pr. bygning, hvorfor

en mere detaljeret udredning af bygnin- gernes funktionsinddeling ikke er mulig. Særlig bemærkelsesværdigt er fund af ært. Interessant er også det forhold, at mens lerede græstørv er anvendt som bygge- materiale i den ældre landsby, anvendes i stedet sandede tørv i den yngre landsby. Sammenfattende konkluderer forfatterne, at agerbruget i relation til byhøjen Sme- degård – ligesom den øvrige del af sub- sistensøkonomien – udviser en udpræget stabilitet gennem hele byhøjens levetid.

Alt i alt repræsenterer denne publika- tion et særdeles vigtigt bidrag til jernal- derforskningen, og såvel udgravningen som den efterfølgende efterbehandling og publicering fortjener stor anerkendelse.

Per Ole Rindel

Afdelingen for arkæologi
Saxo-instituttet
Københavns Universitet

Torben Sarauw: *Bejsebakken. En nordjysk bebyggelse fra yngre jernalder og vikingetid.* Med bidrag af Renée Enevold, Jacob Kveiborg, Peter Mose Jensen og Peter Hambro Mikkelsen. Nordiske Fortidsminder, bind 29, Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab, Syddansk Universitetsforlag. København 2019. 417 sider. ISBN: 978-87-408-3240-2. Pris: 238 DKK.

Bejsebakken er en nordjysk fundplads med rige bopladsspor beliggende i bydelen Hasseri i den sydvestlige del af Ålborg. I 1999-2000 blev et 73.000 m² stort område undersøgt af Nordjyllands Historiske Mu- seum i forbindelse med byggemodning. Det var en storstilet udgravning, hvor der blev afdækket omfattende bebyggelsesspor fra neolitikum og yngre jernalder. Den neolitiske boplads blev fremlagt af muse- umsinspektør og ph.d. Torben Sarauw i en monografi i 2006 samt i en række artikler.

Monografien over jernalderbebyggelsen, som her skal anmeldes, udkom ved sam- me forfatter i 2019.

Bejsebakken er en gammelkendt loka- litet, som blev undersøgt i 1956 og igen i 1958-1959, da Nationalmuseet udgravede 39 grubehuse og anden bebyggelse fra germansk jernalder. På det tidspunkt vak- te særligt grubehusene og metalsagerne fra Bejsebakken opsigt, og fundene fik en fremtrædende plads i udforskningen af perioden, som f.eks. i Mogens Ørnses bog *Form og stil i Sydskanaviens yngre ger- manske jernalder* fra 1966. Siden da er der jævnligt fremkommet metalgenstande ved detektorafsøgninger i området, ligesom enkelte, mindre undersøgelser af høje og gravfund, primært fra sten- og bronzedal- der, er foretaget.

Der ligger en kæmpe arbejdsindsats bag Sarauws fremlæggelse af de mange anlæg og fund fra yngre jernalder, der er frem- kommet ved Bejsebakken. Alene at be- stemme og analysere de mange forskellige genstandstyper i grubehusene har været en meget stor opgave. Det er derfor også forståeligt, at forfatteren har valgt at fo- kusere på udvalgte anlægstyper og fund- grupper. De naturvidenskabelige analyser af dyreknogler, pollen, makrofossiler og trækul har fået en fremtrædende plads i publikationen. Målet har med Sarauws egne ord været, "at bidrage med væsentlig ny viden vedrørende de nordjyske 'cen- tralpladsers' rolle i et komplekst samfund med en differentieret bosættelsesstruktur" (s. 13). Efter denne anmelders mening er forventningerne til fremlæggelsen i høj grad blevet indfriet.

Værket er rigt illustreret med en god oversigtsplan (planche 1), og det indehol- der tegning og fortolkning af en stor del af langhusene, et nyttigt katalog i skema- form over grubehusenes fund og udvalgte data, samt plancher med fotos og oldsags- tegninger. Bogen rummer mange gode iagttagelser, f.eks. af konstruktionsdetaljer

ved de treskibede huse, samt diskussioner hvor materialet fra Bejsebakken sammenlignes med fund fra samtidige pladser i Ålborg-området og fra andre jyske lokaliteter. De mange opsummeringer og konkluderende afsnit gør det desuden nemt at finde rundt i bogen. Der er tale om en klassisk fremlæggelse af en bopladsudgravning. I de indledende kapitler skitseres Bejsebakkens og Limfjordslandskabets topografiske og geografiske forhold samt de forudsætninger og metoder, som karakteriserede undersøgelserne i hhv. 1959 og 1999-2000. Bebyggelsen er anlagt på toppen af et stort, hvælvet plateau, som er omkranset af vådområder ved Østerå og Hasseris Å mod hhv. øst og vest; ca. 3,5 km mod nord skråner terrænet ned mod en vigtig passage over Limfjorden, hvor Ålborgs centrum er i dag. Fra bebyggelsen har man kunnet skue ud over den østlige del af Limfjorden. Bejsebakken var ikke den eneste jernalderbebyggelse på bakkedraget i jernalderen, idet der også ses fundkoncentrationer mod sydvest ved Gl. Hasseris og mod sydøst ved Scheelsminde.

I kap. 5 følger en grundig gennemgang af bebyggelsens primære anlæg i form af 56 treskibede huse og 422 grubehuse. Der foretages en overordnet gennemgang med dyk ned i udvalgte anlæg, og undervejs diskuteres typologiske og kronologiske forhold ved de store og små treskibede huse. Det pointeres, at der kun er fremkommet ganske få hegns- og grøfteforløb, hvilket har vanskeliggjort muligheden for at udskille regulære gårdsanlæg og faser. Der kan udskilles to overordnede bebyggelseshorisonter, som dateres indenfor ca. 400-550 e.Kr. og ca. 600-850 e.Kr.

Kap. 6 rummer en kort præsentation af seks brandgrave og otte jordfæstegrave, som er undersøgt indenfor bopladsområdet. Gravene, hvoraf flere kan henføres til bronzealderen, er ikke samtidige med jernalderbebyggelsen. Dernæst følger

i kap. 7 en gennemgang af oldsager fra pladsen i form af keramik og andre genstande af ler, tekstilredskaber (primært vævevægte og tenvægte), fibler og spænder, genstande af smykkesten, redskaber af sten, ben og tak, glas, glasperler og rav. Blandt redskaberne af jern er knive med 97 eksemplarer en af de hyppigste redskabsformer. Knivene optræder i forskellige former, men bærer især præg af at være omformet og opskærpet til sidste centimeter. Fund af en jernklode, jernbarrer fra Skandinavien, forskellige halvfabrikata og slagger vidner om import af jern, smedning og anden metalforarbejdning. Også i genstandsgrupper som fibler og hvæssesten ses tegn på kontakter til Norge og Sverige.

Sammenlignet med andre fundpladser med mange grubehuse er mængderne af visse fundtyper begrænsede. Fylden i 400 grubehuse er soldet, og det er tankevækkende, at der kun er fremkommet 8,7 kg slagger, og at redskaber af ben og tak kun udgøres af en pren, en kam, en perle og tre mulige spillebrikker (s. 187). Sarauw går dog ikke dybere ind i denne diskussion. Med en gennemsnitlig dybde på 31 cm er det oftest kun grubehusenes bund, som er bevaret på Bejsebakken, hvilket måske kan forklare, hvorfor slaggerne mangler, idet affald fra smedningen i højere grad er endt udenfor husene, hvor aktiviteten foregik? Undertegnede ved fra egne analyser af grubehuse på Sjælland, at genstande af ben og tak generelt er yderst sparsomt forekommende i anlæg fra yngre germansk jernalder, så her skyldes den lille forekomst af denne type genstande på Bejsebakken antageligt kronologiske forhold.

I de følgende tre kapitler præsenteres resultaterne af de naturvidenskabelige analyser, som er foretaget på Bejsebakken. Jacob Kveiborg fremlægger i kap. 8 en zooarkæologisk analyse af ca. 7000 identificerede knoglefragmenter, og re-

sultaterne diskuteres i forhold til pladsens funktion som rum for fiskeri, agerbrug, tekstilproduktion og som muligt sæde for en stormand. Fødegrundlaget var domineret af får, kvæg og svin, som primært blev holdt for kødets skyld. Kystnært fiskeri på lavt vand var en væsentlig aktivitet i sommerhalvåret, mens jagt på vilde dyr og fugle kun foregik i begrænset omfang. Selvom det ifølge forfatteren har været vanskeligt at adskille knoglematerialet i sikkert daterbare grupper, så kan der spores en nedgang i fiskeriets betydning over tid. I yngre germansk jernalder ses desuden et fald i andelen af fåre- og gedeknogler til fordel for svin, kvæg og hest. Kveiborg foreslår, at kødproduktionsens øgede rolle skyldes et større behov for at understøtte tilknyttede håndværkere i denne periode. Knoglematerialet fra storgården i den ældre horisont har et markant indslag af ungdyr som f.eks. lam samt sjældne fisk, hvilket understøtter tolkningen af et højstatusmiljø.

I kap. 9 præsenterer Renee Enevold resultatet af pollenanalyser foretaget på sedimenter fra en brønd, hvor dendrokronologiske prøver angiver dateringer til hhv. 655 og 682 e.Kr. Mangel på træpollen og forekomst af urter indikerer, at landskabet ved Bejsbakken var åbent, blev dyrket og anvendt til græsning på dette tidspunkt. Pollen fra hedelyng og mosepors vidner om, at enge og moseområder har været at finde nær lokaliteten; et resultat som understøttes af en relativt stor mængde trækul fra lyng og pors. Bygpollen afspejler desuden, at denne kornsort blev dyrket tæt ved brønden, ligesom tilstedeværelsen af humle kan være tegn på ølbrygning.

At byg var en væsentlig afgrøde på markerne ved bebyggelsen på Bejsbakken, understøttes af Peter Mose Jensens og Peter Hambro Mikkelsens analyser af makrofossiler fra langhuse, grubehuse og gruber. Ud af de 89 prøver, som tidligere

er analyseret og fremlagt af Mikkelsen, har det siden været muligt at angive en nærmere datering af 76 prøver til en af de to overordnede tidshorisonter. Kap. 10 er således en revurdering af Mikkelsens tidligere arbejde, idet der her fokuseres på udvikling over tid samt funktion og kontekst ud fra totalafdækning af udvalgte anlæg. I ældre germansk jernalder dominerer avnklædt, seksradet byg, mens rug, havre og hør samt forskelligt markukruds ses som et mindre indslag. De 15 prøver er udtaget fra stolpehuller i fem langhuse og i stolpehuller fra storgården. Prøverne fra anlæg dateret til yngre germansk jernalder og tidlig vikingetid indeholder til gengæld nogenlunde lige store mængder byg og rug, mens hvede, havre og hør forekommer sporadisk. At rug er så markant til stede her kan være tegn på, at rug nu blev dyrket som vinterafgrøde. Planter indsamlet fra de omkringliggende eng-, hede- og moseområder har også været anvendt på pladsen i denne periode, hvor de kan være udnyttet som foder til dyrene, gødning eller anvendt som brændsel, gulvstrøelse i stalde og tagdækning.

Til sidst sammenfattes og perspektiveres resultaterne i kap. 11. Sarauw begynder kapitlet med at spørge, hvad Bejsbakken egentlig var? Og hvilken rolle spillede lokaliteten for Limfjordsområdet i forskellige perioder? Diskussionen tager afsæt i emner som bebyggelsens struktur og kronologi, pladsens karakter i forhold til landbrug, dyrehold og landskab samt pladsens funktion som rum for handel, håndværk og forsamling. Undervejs inddrages en række samtidige og senere lokaliteter i Limfjordsområdet, idet der søges efter ligheder og forskelle i pladsernes struktur og funktion. Det vil føre for vidt at gå dybere ind i de mange, spændende problemstillinger og perspektiver, der her åbnes for – det må læseren selv fornøje sig med.

Fra denne anmelders synspunkt er det særligt interessant at følge, hvordan

Sarauw karakteriserer bebyggelsen i 600- og 700-tallet, hvor pladsen omstruktureres markant og nu består af en overvældende mængde grubehuse og relativt få langhuse (ca. 20:1) omkring en åben plads. I sin søgen efter en god forklaring på de mange grubehuse kredser forfatteren omkring klassiske problemstillinger såsom husenes funktion, levetid, opholdets længde og behovet for tekstiler. Han lægger ud med at definere fire typer af bebyggelser, hvor grubehuse optræder og til dels tjener forskellige formål: landbebyggelser baseret på agrar produktion, tidlige bydannelser, 'centralpladser' i form af stormands- og kongsgårde med en funktion som samlingspladser samt handels- og anløbspladser, hvortil også hører pladser med specialiseret produktion. Sarauw konkluderer, at Bejsebakken, i lighed med mange andre grubehuslokaliteter med detektorfund i Limfjordsområdet, falder ind under type 4, pladser med specialiseret produktion, idet grubehusene her primært har været anvendt sæsonmæssigt til vævning og tekstilfremstilling (s. 241). De omgivende heder, strandenge og arealer af hævet havbund blev anvendt til et omfattende fårehold; man har måske også modtaget uld til forarbejdning af klæde til sejl fra oplandets pladser (s. 257). En anden væsentlig faktor var Bejsebakkens centrale placering i forhold til de lokale transportveje; dels gik en vej fra det sydlige opland tæt forbi pladsen i retning mod det bedste overfartssted til Vendsyssel, dels lå pladsen på et markant højdedrag, omkranset af Hasseris Å og Østerå, med udsigt over den østlige del af Limfjordsområdet. Pladserne ligger tæt på bakkedragene ned til fjorden i en 'decentral' struktur, idet Sarauw ikke kan spore et hierarki imellem dem. Bejsebakken var således ikke en centralplads, men har haft en vis regional betydning og har været frekventeret af mange mennesker i perioder (s. 267).

Bejsebakken ligger ikke ved kysten, men har en del træk til fælles med f.eks. de klassiske, sjællandske og skånske anløbspladser. Således indeholder 34% af grubehusene på Vester Egesborg tekstiltredskaber i bundlaget. Pladsens organisering med klynger af grubehuse og spredte langhuse minder også ved første øjekast om anløbspladserne på Sjælland og i Skåne. Omvendt har Bejsebakken træk, som kendetegner en agrar økonomi, herunder langhuse med staldender og båseskillerum. Det er også et faktum, at andre specialiserede håndværk som bronzestøbning, forarbejdning af glasperler og ben- og takgenstande og tegn på handel i form af mønter og vægtlodder tegner sig ret svagt i materialet. Det kan diskuteres, hvorvidt det giver mening at lede efter paralleller til Bejsebakken blandt lokaliteter, som overvejende er forankret i vikingetiden. Manglen på brugbare paralleller er et generelt problem, som forfatteren kæmper med både i gennemgangen af grubehusene og genstandsmaterialet i hhv. kap. 5 og 6 samt i diskussionen af omfanget af produktion og handel i kap. 11. Der henvises til Ribe, hvad angår 700-tallet, men også ofte til Aggersborg, Sebersund, Hedeby, Birka og Kaupang samt en række danske vikingetidslokaliteter, som kun i meget begrænset omfang er samtidige med bebyggelsen ved Bejsebakken. Denne anmelder savner måske, at Sarauw inddrager parallelmateriale fra velkendte østdanske lokaliteter af såkaldt type 4 (anløbs- og produktionspladser), som f.eks. Selsø Vestby og Vester Egesborg, som begge rækker ned i yngre germansk jernalder.

Et element, som respekteres og som strukturerer pladsen gennem hele dens levetid, er den åbne plads i midten. Selv da området plastres til med grubehuse, forbliver pladsen ubebygget – det er, om ikke unikt, så noget helt særligt ved Bejsebakkens organisering, men levnes kun begrænset opmærksomhed i bogen. Sarauw

foreslår, at pladsen har fungeret som en forte, et fælles areal hvor beboernes dyr kunne være om natten (s. 242). Efter min mening vidner den åbne plads om, at der har ligget en helt særlig konsensus bag pladsens formål, og at det gennem hele pladsens levetid har krævet en vis form for styring af aktiviteterne. I ældre germansk jernalder er den oplagte kandidat til en organisator ejeren af storgården (hus A304) og det mulige kulthus, mens det er mere uklart, hvem der organiserer aktiviteterne i 600- og 700-tallet, hvor tekstilproduktionen og dermed også behovet for ekstra hænder og fødegrundlag samt rum til arbejde og ophold øges markant. Måske skal vi lede efter en forvalter i det store hus A442?

I karakteristikken af den yngre bebyggelsehorisont savner jeg forfatterens bud på de økonomiske aspekter af den specialiserede tekstilproduktion: Hvem fik glæde af udbyttet? Og af den sociale sammensætning af befolkningen på Bejsebakken: Hvem var de? Grubehusene opfattes af forfatteren som værkstedshuse med en primær funktion som vævehytter, der er blevet anvendt til storstilet tekstilproduktion, antageligt af sejldug. Det foreslås, at de mange grubehuse kan være opført i perioder med en særlig høj efterspørgsel efter tekstil, og at man måske har forarbejdet uld her fra landsbyer i oplandet (s. 242). Forekomsten af perler og smykker i enkelte grubehuses bundlag tolker Sarauw som tegn på, at det overvejende var kvinder, som arbejdede i grubehusene (s. 90, s. 101). Men går vi med på den præmis, er der alt for mange grubehuse til, at der kan være tale om de to-tre gårdes egne kvinder – de må være kommet udefra. Set i det lys er det måske ikke urimeligt at opfatte Bejsebakken som en lokal samlingsplads for et opland? Med baggrund i diverse skriftlige kilder gør Sarauw sig nogle overvejelser, om hvorvidt grubehuse kunne være bolig og/eller arbejdsplads for trælle, men han ender

med at afvise denne tanke i forhold til Bejsebakken, som han nærmere ser befolket af frie kvinder end trælle (s. 242). Selv hvis produktionen har været afviklet i korte, intense perioder, har hver begivenhed krævet ekstra ressourcer i form af brændsel, mad og drikke samt tag over hovedet (var der mon plads til telte på fortjen?) til de mange hænder, som kæmmede, spandt og vævede. Men blev aktiviteterne iværksat ovenfra af en elite eller skabt og organiseret i fællesskab af omegnens frie bønder?

Det er yderst interessant, at hovedparten af de 422 grubehuse hører hjemme i 600- og 700-tallet. Det er desuden sjældent i en dansk kontekst, at så mange grubehuse fra samme lokalitet er udgravet metodisk stringent, soldede og veldokumenterede. På Bejsebakken er der således solidt belæg for en meget høj forekomst af vævevægte i grubehusenes bundlag, og Sarauw konkluderer, at husenes funktion primært var som vævehytter. Vævning af tekstiler i en specialiseret produktion og af et omfang, som går langt ud over almindelig, agrar selvforsyning, kan dermed dokumenteres allerede i 600- og 700-tallet. På Sjælland ses et lignende boom i opførelsen og anvendelse af grubehuse til specialiseret tekstilproduktion først for alvor i løbet af 700- og 800-tallet. At den koniske tenvægt af ler er næsten altdominerende i vikingetid i Jylland er et kendt fænomen. På Bejsebakken kan det konstateres, at denne standardisering allerede er til stede i 600-tallet, idet 144 tenvægte her er fremstillet af brændt ler og har konisk eller dobbeltkonisk form, mens blot to tenvægte er fremstillet af hhv. klæbersten og sandsten. Vejningen af Bejsebakkens ten- og vævevægte afslører ligeledes en standardisering og et niveau af kvalitet, som peger i retning af den produktion, som Eva Andersson Strand og undertegnede har dokumenteret for vikingetiden. For tekstilforskningen gemmer der sig her en guldgrube af viden, som bør inddrages i fremtidige studier.

Med publikationen af Bejsebakken øges vores muligheder for at udforske yngre jernalders bebyggelsesforhold samt udfordre kendte problemstillinger vedrørende produktion, specialisering, handel og kommunikation. Den gode fremlæggelse af fund og langhuse kan anvendes både i regionale og skandinaviske typologiske studier, f.eks. af yngre jernalders hus-typer og bopladshierarkier. Selvom der ikke med sikkerhed kan dokumenteres kontinuerlig bebyggelse på Bejsebakken mellem ældre og yngre germansk jernalder, så er der spændende muligheder for at belyse overgangen mellem de to perioder ved f.eks. at se nærmere på de små ligearmede fibler eller keramikinventaret fra pladsen. Bogen rummer desuden et fyldigt "katalog over grubehuse, fund og udvalgte data", et meget anvendeligt redskab til komparative analyser, når nu det ikke var muligt indenfor de givne rammer at beskrive hvert enkelt grubehus for sig. Bogen kan derfor varmt anbefales som en vigtig referenceramme for nye studier i germansk jernalder. En periode, som længe har tegnet sig svagt i det arkæologiske boplads materiale i Danmark.

Lone Gebauer Thomsen
Københavns Museum

Morten Søvsø: Ribe 700–1050.

From Emporium to Civitas in Southern Scandinavia. Ribe Studier 2. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 113. Højbjerg 2020. 284 sider. ISBN 978-87-9342-352-7. Pris: 350 DKK.

Morten Søvsøs monografi *Ribe 700-1050. From Emporium to Civitas in Southern Scandinavia* är volym två i publikationsserien *Ribe Studier*. Den erbjuder en omfattande presentation av forskningshistorien sedan slutet av 1800-talet och utvecklingen av metoden samt arbetshypoteserna (kap.

3), Ribes lokala förankring i sitt specifika omland (kap. 4) och huvudfaserna i stadsutvecklingen från de tidigaste rötterna omkring 700 e.Kr. till slutet av vikingatiden (kap. 5). Søvsøs observationer inramas av en introduktion till de teoretiska koncepterna om tidig urbanisering i norra Europa (kap. 2) och en avslutande kontextualisering av Ribes utveckling mot bakgrund av den tidiga stadsutvecklingen i södra Skandinavien (kap. 6). Boken utgör således ett viktigt, syntetiserande komplement till både publikationsserien *Ribe Excavations 1970-76* och till volym 1 av *Ribe Studier*, vars innehåll fokuserade på presentationen av utgrävningsresultaten och fynd från åren 1984-2000. Att ändra publiceringsspråket för volym 2 av *Ribe Studier* till engelska – med en översättning av originalmanuskriptet, förkortad på några få ställen, skrevs huvudsakligen mellan 2013-2017 – understryker vikten av att bidra till den vetenskapliga diskursen om jämföra samtida platser i hela norra Europa.

Inledningen i kap. 1 tar sin utgångspunkt i aktualiteten hos det återupplivade forskningsfältet om tidig urbanisering (t.ex. Kaupang, Hedeby) och i konstaterandet av bristen på forskningshistoria om Ribe. De viktigaste frågorna som författaren vill studera är: 1) varför och när Ribe uppstår, 2) hur den utvecklas topografiskt och ekonomiskt inom ramen för en kontinuerlig stadsutveckling från slutet av venedeltiden och genom vikingatiden, och 3) frågan om Ribe kan även vara en modell för andra sydskanadinaviska tidiga städer. Redan här introduceras den observerade, mycket viktiga skillnaden mellan två helt olika möjliga rötter till medeltidsstaden: Städer som utvecklas från knutpunkter i sjöhandeln ("emporium-modellen") eller städer som kan ha sina rötter i järnålderns centralplatser ("civitas-modellen").

Kap. 2 handlar om teoretiska koncept kring tidig urbanisering och inleds på ett

övertäckande och uppfriskande sätt med att författaren tydligt tar avstånd från både den processuella och den postprocessuella arkeologin och är en stark bekräftelse till empirien. Medan filosofiska koncept som t.ex. socialkonstruktivism i slutändan bara har bidragit till vårt postfaktuella samhälle så har den kulturhistoriska arkeologin sina alldeles egna verktyg för en epistemologisk process. Den är baserad på typologi, analogier och fyndfördelningar – i den medeltida arkeologin till och med med korrektivet av de skriftliga källorna. På grund av de många olika benämningarna på de tidiga städerna och de tillhörande teoretiska ansatserna diskuterar Søvsø centralplatser som elitesidens med viss stadskaraktär (som dock inte kan betraktas som stadsliknande), kungliga emporier som nya maritima handelsplatser i gränsområden (“emporium-modellen”) samt mindre landningsplatser utanför kunglig räckvidd. Nya städer som grundades runt år 1000 som “klassiska” medeltidsstäder kännetecknas av en sammansmältning av den kristna kungamaktens religiösa, administrativa och ekonomiska funktioner (“civitas-modellen”). Därefter diskuteras kort Pirenne och handeln som samhällelig drivkraft, Polanyi och handelsmodellen i förmoderna samhällen, Hodges typologisering av säsong- och permanenta emporier samt Randsborgs hypotes om kunglig statsbildning i Danmark. Forskningsprojekt som det danska “Middelalderbyn” (samt det svenska “Medeltidsstaden”) och projektet “Fra stamme til stat” nämns. Slutligen lyfts Andréns “Den urbana scenen” fram som ett av de få syntetiserande arbetena om urbaniseringen i Danmark – dock med ett tydligt foucaultsk perspektiv. Kapitlet avslutas med en kort egen händelsesteoretisk utgångspunkt av författaren själv, som – med hjälp av okonventionella dock mycket levande jämförelser – delvis föregriper studiens resultat: I slutet av den

lilla senantika istiden LALIA och med införandet av seglet, uppstod emporierna med Ribe som en utlöpare från det frisiska Dorestad. Handeln bestod bara i en begränsad utsträckning av lyxvaror – Ribe fungerade snarare som en “kungl. hovleverantör”; som en sådan så hamnade den snabbt, med ett motsvarande myntmonopol, under dansk kunglig kontroll. Hedeby uppkomst i samband med förstörelsen av Reric/Groß Strömkendorf 808 e.Kr. ledde dock snart till att Ribe endast fungerade som en “stormarknad”, medan Hedeby utvecklades till södra Skandinaviens “hypermarknad”.

Forskningshistorien i kap. 3 börjar med Ribes biskopskrönika från ca 1230 e.Kr. (som föredras framför Adam av Bremen i sin trovärdighet gällande Ribe), skrifter från den danska renässansen från 1500-talet och kyrkliga studier från Ribes nedgångsperiod på 1700-talet, samt utvecklingen inom kartografin. Den fortsätter med nationalromantiken, de första antikvariska undersökningarna i domkyrkan och Kinchs *Ribe Bys Historie og Beskrivelse* som en kronologisk-topografisk översikt över Ribes historia i skuggan av nederlaget 1864, vilket gjorde Ribe till en “återvändsgränd i ett amputerat Jylland”. Den genomgripande restaureringen av domkyrkan runt 1900, nygrundandet av absiden med förstörelsen av hundratals inte dokumenterade tidighistoriska gravar på 1930-talet samt de tidiga utgrävningarna av Nationalmuseet i S:t Clemens kyrka och Ribehus slott led med Matthissens arbete om *Middelalderlige Byer* fram den första av Ribes stora moderna forskarpersonligheter: Mogens Bencard. Hans mål var att identifiera Ansgars Ribe genom att etablera en stadsarkeologi. Utredningen i Grønnegade och andra undersökningar i området, t.ex. i sammanhanget med teorin om en sjösättningsramp i katedralkyrkans skugga och byggnadsundersökningarna i gamla stan, gav dock inte

de önskade bevisen för ett vikingatida Ribe på södra sidan av Ribe Å. De pekade istället på 1000-talet och framåt. Medan amatörarkeologiska indikationer på järnåldersplatser som Okholm och Dankirke i Ribes närområde förknippades med teorin om en möjlig flyttning av bosättningen, kom det stora genombrottet istället med undersökningarna vid Ribe konstmuseum i S:t Nicolaj Gade (bl.a. Dommerhaven, Kunstmuseets Have) på Ribe Ås norra strand på 1970-talet. Identifieringen av den tidiga handelsplatsen med dess rika fyndmaterial, som författaren med rätta kallar en riktig "game changer", återlämnade dock fortfarande problemet att denna vicus var betydligt äldre än Ansgars Ribe från mitten av 800-talet. Efterföljande borrhningar och små provgrävningar i hela staden ledde till teorin att det vikingatida kulturlagret norr om Ribe Å i stor omfattning schaktades bort på 1200-talet i samband med byggandet av kvarndammen. Det var också under denna period som kung Ongendus först identifierades som en möjlig skyddsherre av den tidiga handelsplatsen (samt byggare av Danevirket). Konflikten mellan Ribe amt museinämnd och Den antikvatiske Samling om Bencards efterträdare och Jensens utnämning beskrivs samtidigt som en dragkamp mellan förhistorisk och medeltida arkeologi. Under tidigt 80-tal koncentrerades projektet *Marsk, land og bebyggelse* följaktligen på undersökningar i Vilslev och Gammel Hviding i Ribes omedelbara omland. I samband med arkeologiska undersökningar av byns vägnät i förbindelse med avloppsarbetena kom man fram till att bebyggelsen runt domkyrkan uppstod på allvar omkring 1200 e.Kr. Jensens undersökningar under åren 1984-1993, bl.a. i S:t Nicolaj Gade 8 (marknadstomter), Rosen Allé (gravfält och diken), Ribelund I (boplats), Posthuset (marknadstomter, "utjämningslager" och förmodad kunglig planering), Ri-

belund II (gravfält, vall och diken), ledde till en oerhört fördjupad kunskap om emporiet mellan 700-850 e.Kr. Omnämmandet av riksantikvar Olsens koppling till Postens generaldirektör, som ledde till finansieringen av Posthusets utgrävning (p.g.a. av deras tidigare medlemskap i DKP), ger en glimt av författarens glädje i tematiken. Efter att Jensen mycket tragiskt tog livet av sig i 1998 tog hans elev Claus Feveile över den enorma uppgiften att publicera utgrävningsresultaten vilka utkom som *Ribe Studier* 1. Dessutom diskuteras det Byarkæologisk Møde, som grundades 1988 som en efterföljare till Middelalderbyn-projektet, och konkurrensen mellan tidskrifterna *Mark og Montre* och den nystartade *By, marsk og geest*. Stora utgrävningar i den medeltida västra delen av Ribe under åren 1987-2000 (Korsbrøndregård, Dagensgård, Bakelitten, Nygade) behandlas likaså i ett separat kapitel, den stora betydelsen av införandet av metalldektorn samt vattensållet för fyndtillväxten. Kapitlet avslutas med Lindegården-utgrävningen nära domkyrkan 2008-12, som, med upptäckten av en vikingatida kyrkogård från före 1050 e.Kr. på södra sidan av Ribe Å, innebär ett nytt genombrott i forskningshistorien. Sammanfattningsvis understrykar Søvsø att den intensiva forskningen i Ribe fram till dess aldrig har varit närmare kopplad till några större institutioner som Nationalmuseet eller universiten.

Med det andra centrala kapitlet, kap. 4, och genom att inkludera omgivningarna runt Ribe mellan Tønder och Limfjorden i diskussionen, följer Søvsø i fotspåren på bl.a. Jensen: Förutsättningar som utgrävningar, principen om att exploatören betalar samt bearbetningsstatus, metalldektorprospektering och flygarkeologi undersöks ur ett källkritiskt perspektiv med avseende på deras representativa informationsvärde. Dessutom diskuteras geologi, förändringar i havsnivån, uppkomsten

av vadehavet, den lilla senantika istiden LALIA, befolkningsminskning och dess möjliga koppling till Fimbulvintern, pollenogram och vegetationsutveckling, Farrisskogen som naturlig gräns mellan Slesvig och Nordjylland samt kyrkolistor som underlag för rekonstruktionen av välstånd och befolkningstäthet under första kvartalet av 1300-talet i Ribe Stift. Under rubriken "Landskap och människor" berörs det stora temat "Kommunikation, transport och handel", med skeppet som det centrala mediet för långväga kommunikation, liksom landtransporter och Ribe som en central knutpunkt i det jylländska vägnätet (t.ex. Ravvejen/Drivvejen). Ribes läge kombinerade således tillgång till både hav och landtransporter, vilket understryker även betydelsen av dess inland. Under förromerska järnåldern kan en koncentration av bosättningar upptäckas längs den bördiga västjylländska kustzonen. Dendrodata från hela Danmark visar när en lågpunkt med LALIA nås. Bybildningar med rötter i den romerska kejsartiden, som Vorbasse eller Tjæreborg, utskiljs tydligt från tidigmedeltida enskilda gårdar (torp). Det fanns en stor variation mellan bysamhällena och det verkar bara funnits ett svagt samband mellan arkitektur, gårdsstorlek och social struktur. Till och med elitresidens och centrala platser, som t.ex. Dankirke, verkar inte längre vara schablonartade, utan uppvisade en stor regional variation, som inte enbart kan tillskrivas den aktuella jordmånen. Medan för Tøndermarsken hänvisas till den ännu oidentifierade miljö vid Gallehushorne (400-talet e.Kr.), gör i stället platser som Dankirke (stormannagård romersk järnålder/folkvandringstiden), G:a Hviding (storgård Vikingatid/medeltid), Okholm (landningsplats yngre järnålder), samt Vester Vedsted (skattfynd sen Vikingatid) söder om Ribe det möjligt att fånga upp en omfattande och rik bosättning. Dankirke som religiöst centrum

fram till 600-talet ersattes möjligen av Okholm/Vester Vedsted. Även norr om Ribe längs Drivvejen vid Kongeån finns med Brokær (gravfält) och Gredstedbro (boplats) indikationer på en central plats från yngre romersk järnålder. Kontinuiteten i bosättningen är också tydlig i den närliggande mikroregionen Store Darum (förromersk järnålder – folkvandringstid). Längre norrut, i Skast härad vid Varde Å, finns ett antal aristokratiska gravar från romersk järnålder (t.ex. Veldbæk). I Horne härad, mellan Varde Å och Skjern Å, är Vikingatiden tydligt representerad med runstenen DR 34, Hornelundskatten och "gatubyn" Henne. Öster om Ringkøbingfjorden hittades de berömda förromerska Dejbjergvagnarna, sakralmiljön med en mindre hallbyggnad samt en tillhörande landningsplats vid S Haurvig. Nordost om Ringkøbingfjorden fanns vid Omgaard två aristokratiska storgårdar daterade från folkvandringstid till vikingatid. Sammanfattningsvis konstaterar Søvsø att det för undersökningsområdet fanns en kontinuitet från romersk järnålder och folkvandringstiden fram till den senantika lilla istiden år 536 e.Kr. Trots tydliga skillnader mellan östra och västra Danmark måste även Dankirke, Hornelund och Dejbjerg betraktas som stormannagårdar och kultplatser tillhörande den mer differentierade och någorlunda fattigare jylländska adeln. Bara efter klimatkatastrofen kunde en dansk centralmakt etablera sig, vilket tog sig uttryck i å ena sidan emporier och myntmonopol och å andra sidan i storskaliga konstruktioner som Kanhave-kanalen (726 e.Kr.) och Danevirke-utbyggnaden (737 e.Kr.). Ribes rötter har dock sin grund i kontinuiteten av de etablerade maktstrukturerna i stormannagårdar/centralorten Dankirke och Okholm.

Den andra halvan av monografen inleds med kap. 5 som är en skiss över Ribes tidiga utvecklingshistoria mellan 700 och

1050 e.Kr. aviserats i monografins titel. De stratigrafiska sekvenserna i Ribe är välbevarade på grund av den överliggande skyddande medeltida byggnadsföljden. Det innebär att man vid utgrävningarna samtidigt måste ta hänsyn till de befintliga byggnaderna. På norra sidan av ån finns det äldsta Ribe med en välbevarad stratigrafi från 700- och första hälften 800-talet och den tomtindelade marknadsplatsen längs S:t Nicolaj Gade. I nordväst verkar en del av området ha grävts bort i samband med byggandet av den yttre kvarnbäcken (se ovan). I sydost gick Drivvejen över ån. Här fanns även en flankerande 1100-talsborg. Kulturlagret i området kring den medeltida staden på åns södra sida börjar omkring 1050 e.Kr., men den största delen är från 1100- och 1200-talen. Ribe har naturligtvis att tacka sin existens för den speciella topografi vid Ribe ån och närheten till vadehavet. Även Drivvejens vadställe över ån, som går tillbaka till förromersk järnålder, verkar ha spelat en viktig roll för bosättningens etablering. Själva Ribe Å, vars lopp var föremål för kraftiga förändringar, förde tidvatten fram till början av 1900-talet. Det är uppenbart att Ribe måste ha haft en betydande hamn för havsgående fartyg. Inloppet genom vadehavet till Ribe Å låg då fortfarande mellan öarna Rømø och Mandø och längs kustavsnittet vid G:a Hviding och Vester Vedsted. Följande överväganden om det närmare läget för den ännu oidentifierade hamnen i Ribe är av väsentlig betydelse: Här kommer den redan på 1200-talet uppdämda Ribe Østerå in i diskussionen, som en gång i tiden kunde ha haft karaktären som en lång inlandssjö. Författaren anser att hamnen i det äldsta Ribe skulle ha legat i skärningspunkten mellan handelsplats och sjön. Rekonstruktionen av landskapet före bebyggelsen i Ribe försvåras allvarligt av den omfattande störningen av dessa lager. Søvsø lyckas dock på ett markant

sätt att revidera äldre förslag med hjälp av aktuella datamängder och ett nytt fastställande av gränsen mellan marskland och fastlandskärnor på bara 2 Möh. Enstaka spår av plöjning (t.ex. vid kv. Danielsens timmerhandel) tillskrivs inte längre en föregående "gårdsfas" från yngre järnålder. Det ses snarare som indikationer på Ribes ursprungligen marginella ställning i förhållande till kända gårdskomplex från förromersk järnålder till folkvandringstid. Stadsområdet i det äldsta Ribe bestod troligen av hedar och betesmarker när de första bosättarna anlände. Innan författaren gör en syntes av Ribes utveckling, återkommer han källkritiskt till de olika utgrävningsmetoderna – grävning med artificiella stick, stratigrafisk utgrävning, införande av digital registrering – och de olika lokala kronologiska systemen. Syntesen följer dock inte Posthusets höguppösta kronologiska fasindelning, utan sker i bredare syntetiserande former:

Ribe på 700-talet (kap. 5.8, fig. 126) – Från 700-talet finns det några initiala oregelbundna diken utan bebyggelse, som i orientering avviker från den senare, regelbundna parcellering och som tyder på säsongsbunden verksamhet. Den äldsta anläggningen är en brunn från Dommerhaven, som bl.a. byggdes av tunnstav från Mainzområdet runt eller efter 704 e.Kr. Ribes rötter ligger således troligen inte i ett storskaligt (stormanna-) initiativ, utan i en överenskommelse mellan fria agenter från Nordsjöemporier och "Dankirke-dynastin". Den regelbundna parcelleringen av området på båda sidor av S:t Nikolaj Gade från tiden före 721/22 e.Kr. – med utgångspunkt vid korsningen Drivvejen och ågatan? – skedde endast successivt. Kunskapen om eventuell bostadsbebyggelse på tomterna är begränsad och de flesta av de väldokumenterade hantverksaktiviteterna ägde rum utomhus. Den södra änden av den s.k. "strandparallella enkelgatan" (*uferparallele Einst-*

rassenanlage [Ellmers 1984]) registrerades sannolikt vid Ribelund I-utgrävningen. Här, utanför det symboliska marknadsdiket (från 800-talet, bygrøft A) och i omedelbar närhet av den förmodade hamnen, hittades stora stolpbyggnader som skulle ha använts som pack- eller lagerlokaler. Bakom marknadsplatsen, längs Drivevejen, fanns endast en spridd bebyggelse. På en låg kulle öster om Drivevejen som ledde ut ur Ribe fanns en omfattande och långsträckt hednisk gravplats med både kremeringar (45x) och jordfästningar (34x). Gravvar med hög status kunde dock inte identifieras. Endast ett fåtal fynd av hacksilver samt de 218 sceattas från marknadsområdet talar för att man inte betalade med vägt silver under 700-talet: Till en början fanns det fortfarande olika sceatta-typer i omlopp, men redan från 725 e.Kr. dominerar tydligt Wodan/monster-sceattas. Även om detta myntmonopol fortfarande är föremål för diskussion talar det för att Ribe senast vid denna tidpunkt kom under dansk kunglig kontroll. Övergången mellan de oregelbundna och de successivt utvecklade regelbundna tomterna var flytande och många argument – bl.a. utgrävningsresultaten från projektet “Northern Emporium” – talar för en permanent bosättning redan i början av 700-talet. Ribe karaktäriseras som ett skandinaviskt “mini-Dorestad” vars verksamhet inte var inriktad på samhällets topp, utan baserades på agrar överskottsproduktion. Myntet används för att argumentera för en lokal kunglig representant precis som i Dorestad, Hedeby och Birka. Redan före inrättandet av marknadsdiket, som markerade stadens fred, hävdas förekomsten av en tidig juridisk gräns i våtmarksområdet.

Ribe på 800-talet (kap. 5.9, fig. 154) – Under 800-talet genomgår Ribe stora förändringar som tidigare bara var kända i begränsad omfattning: Handelsplatsen på norra stranden av floden får inte bara sitt

första symboliska marknadsdike, en kyrka byggs också på södra stranden. Dessutom minskar verksamheten avsevärt i slutet av århundradet. På den gamla norra stranden är det bara i området kring S:t Nikolaj Gade som det finns lager från 800-talet, men allt tyder på att det centrala gatustråket fortsätter att existera. På vissa tomter finns husbebyggelse, på andra inte. När det gäller handeln är Hedebyns framväxt (samt Dorestads nedgång på 840-talet) påtaglig. Som monopolmynt ersätter KG5-6 som särskilda Ribe-mynt de tidigare Wodan/monster-sceattas. Det rättslig-präglade marknadsdike A runt handelsplatsen skapades under första hälften av 800-talet. Marknadsdiket A skär genom det hedniska gravfältet och definierar en ny gräns mellan handelsplatsen och begravningsplatsen. Gravarna från 800-talet ligger utanför byområdet. Bebyggelsen mellan den parcellerade handelsplatsen och marknadsdiket var dock ytterst sparsam med endast två vikingatida stolpbyggnader och 10 grophus. Efter en kort översikt över missionsperioden i Danmark, som börjar med Willibrord omkring 690 e.Kr. och Ansgars historiskt dokumenterade uppförande av den första kyrkan i Ribe omkring 855 e.Kr., diskuteras Lindegården-utgrävningar 2008/09 och 2011/12 vid Domkyrkoplatsen. Den har utförts av författaren själv och beskrivs i jämförelsevis detaljerad form: Den vikingatida kyrkogård som registrerats här, med totalt 83 begravingar och två diken som markerar området med vigd jord, byggdes inte över av medeltidsstaden förrän år 1050 e.Kr. Förutom kistbegravingar fanns det även två kammargravar, två stockbåtar samt ett vagnskorgsgrav; inga tendenser till könsuppdelning kunde identifieras. Hela kyrkogårdsområdet rekonstrueras till en total storlek av 9000 kvadratmeter med mellan 1800-3000 jordfästningar. Skyddshelgonet Vår Fru samt den nuvarande katedralens placering i centrum av

det vikingatida kyrkogårdsområdet tyder på en platskontinuitet som går tillbaka till en eller flera generationer av stavkyrkor från Ansgars tid. Trots dessa indikationer på en viss kontinuitet, tydligen även när det gäller handelsplatsen på norra sidan av Ribe Å, sker dock Ribes nedgång otvivelaktigt mellan åren 850-900 e.Kr. Kyrkan fick därmed snarare fungera som missions- och dopkyrka för hela norra Jylland.

Ribe på 900-talet (kap. 5.10, fig. 170) – Fram till 2008 var även Ribe på 900-talet i stort sett okänt. Undersökningar av vägbanan i själva S.t Nikolaj Gade 2010/11 gav dock för första gången bevis för en mycket begränsad men intakt stratigrafi fram till omkring år 1000, vilket tyder på att även tomstrukturen faktiskt måste ha funnits kvar fram till denna tid. I Ribelund II hittades 13 jordfästningar från 900-talet, som skiljer sig markant från såväl det hedniska gravfältet som gravarna vid domkyrkan. Det kan handla om trälarnas eller de fattigas gravar. På 900-talet ersattes t.o.m. det symboliska marknadsdiket av den lilla vallgraven k200 – troligen redan då med en tillhörande vall. Karaktären av befästning fick försvarsanläggningen dock först kring åren 960/70 e.Kr. i med den efterföljande vallgraven B samt en rejäl (halvkretsformad?) grästorsvall. Vid utgrävningarna vid Rosen Allé kunde t.o.m. en tangentialport till vallgrav B konstateras. Vallgraven fylldes dock tydligen igen redan i mitten av 1000-talet. Andra viktiga skattfynd från 900-talet kommer även från Ribes omedelbara omgivningar: Bland dessa finns den så kallade Ribe-bägare – en karolingisk pyxis med sex små drickkoppar – tre enstaka guldarmringar samt den nya myntskatten från Damhus (ej behandlad). Den befintliga kyrkan på den södra stranden och investeringen i Ribes försvar på norra stranden står dock fortfarande i stark kontrast till de få småfynden från 900-talet. Som förklaring till denna paradox diskuteras

att transaktioner i silver kan ha förlorat sin betydelse, att den ännu oidentifierade hamnen i själva verket utgjorde Ribes ekonomiska centrum, eller genom bortfallet av fjärrhandeln och en nedgång på lokalmarknadsnivå.

Ribe på 1000-talet (kap. 5.11, fig. 177) – Under 1000-talet revs vallarna på norra stranden och bostadsbebyggelsen kring domkyrkan på södra stranden påbörjades. Det är för närvarande oklart om omlokalisering var en enskild händelse eller en gradvis process (bl.a. tre sockenkyrkor på norra stranden). Förflyttningen av bosättningen åtföljs dock helt klart av en radikal förändring av bosättningskaraktär, från emporium till en medeltida civitas med domkyrkan i centrum. Det understyrkas av att det massiva försvaret på den norra stranden inte kan tolkas som att Ribe var en blomstrande handelsstad under deras existens mellan mitten av 900- och 1000-talet; endast fem myntfynd från 10:e och 11:e århundradet kommer härifrån. På södra stranden övergår en del av kyrkogården till att bli ett bostadsområde: De äldsta spåren av bebyggelse från Linddegården är från 1050±10, och det äldsta bostadshuset är från 1077 e.Kr. Den första vägbeläggningen i Ribe medeltidsstaden från omkring 1100 e.Kr., med huvudaxeln Sønderportsgade, bestod av ett massivt lager av ben och utrymmet mellan vägarna är uppdelat i tomter. Dataunderlaget för 1000-talet under den moderna staden är dock sporadiskt och endast summariskt bearbetat. Även om en biskopsresidens från 1000-talet (väster om domkyrkan?) ännu inte har belagts, vittnar en myntstamp om att det fanns en episkopal myntverkstad. Man måste även anta att det fanns ett kungasäte innan Ribehus uppfördes år 1268. I detta sammanhang diskuteras den flankerande borgen vid vadstället på norra stranden såsom – i analogin med Slesvig mest sannolikt – Svartbrödraklostret på södra stranden.

Den slutliga presentationen av tillgängliga dendrodata (fig. 180) visar tydligt att Ribes historia inte följde en evolutionär utveckling, utan var föremål för kraftiga handelsrelaterade fluktuationer och hade sina tydliga storhetstider under 700- och 1100-talen.

Slutligen, på de sista 30 sidorna i kap. 6, placeras resultaten från Ribe i ett större sammanhang i den övergripande processen för tidig urbanisering i södra Skandinavien. Det är framför allt detta synteskapitel som gör att verket sticker ut som särskilt framstående: Enligt Søvsø hör de internationella kungliga emporierna i den danska inflytelsesfären till den äldre gruppen av tidiga urbana platser. Religiösa, politiska eller administrativa funktioner sköts däremot vid centralplatserna. De nya städerna som uppstod omkring år 1000 e.Kr. följde civitasmodellen och tjänade den kristna kungamakten som religiösa och administrativa centra. Även äldre emporia kunde omorganiseras enligt civitasmodellen, samtidigt som de behöll sin tidigare kommersiella funktion. Förekomsten av Wodan/monster-sceattas tolkas att Ribe, Reric/Groß Strömendorf och Åhus – som alla låg vid gränsen till den danska inflytelsesfären med Lejre som centrum – redan under tidig 700-tal kom under kunglig kontroll. Ett jämförbart emporium vid Göta älv (som föregångare till Gamla Lödöse?), på gränsen mellan danska Halland och norska Viken samt "svenska" Västergötland är ännu inte identifierat. Denna kungliga kontroll uppfattas som ett argument för att ett enat Danmark existerade redan vid denna tidpunkt. Emporierna samt de underordnade landningsplatser var således ett maritimt "tillägg" till det redan existerande äldre centralplatssystemet. Under 800- och 900-talen skedde en differentiering som i allt högre grad koncentrerade handeln till Hedeby, som senast sedan 860-talet hade konkurrerat ut de andra danska emporier-

na Ribe, Åhus och Kaupang. För Hedeby konstateras att de tidiga boplatzlämningar pekar på en initial landningsplatsmiljö, som utan tvekan faktiskt är identisk med ingenting annat än Sliesthorp känd från de frankiska Riksannaler från 804 e.Kr. – och inte det närliggande Füsing. Det ställs även frågan varför det största och bäst skyddade emporiet i hela Norden omkring 1050 e.Kr. flyttades till den bara halvt så stora halvön Slesvig. Begravningsplatsen Flachgräberfeld i Hedeby anses ha ett antal kristna inslag som påminner om Ribe-Lindegården. Søvsø menar att det skulle kunna vara kyrkogården tillhörig Ansgars kyrka. Återigen mot bakgrund av utvecklingen i Ribe föreslås dock även att ett existerande kungasäte och/eller en kyrka i Slesvig även här var avgörande för denna process. När det gäller Aarhus betonas att den lilla mängden fynd inte talar för ett tidigt emporium som Ribe och Hedeby, utan endast för en ursprungligen mindre handelsplats. Det pekas ut att stadsvallen, som möjligen talar enbart för en sen kunglig kontroll från 934 e.Kr. och framåt, skar dessutom av förbindelsen till flodhamnen vid Aarhus Å. Kaupangs begränsade storhetstid sammanföll till stor del med Danmarks dominans i Vestfold. I motsats till de andra kungliga emporierna Ribe och Hedeby fanns det inte någon myntekonomi. Det understryks att inkomsterna från Hedeby, vars uppgång följde Dorestads nedgång och som snabbt utkonkurrerade Ribe, var även under emporiernas 800-tals och danska kungamaktens 900-tals kris en av de viktigaste inkomstkällorna för kungamakten. Medan de gamla emporierna fortsatte att delta i handeln uppstod från omkring år 1000 e.Kr., med starka kulturella impulser från England och nära de gamla centrala platserna, ett antal nya städer (civitates) som lokala centra för den kristna kungamakt. Viborgs ursprung kan således ha samband med att Sven

Tveskægg övergav Jelling som tingsplats. Odense uppförs i närheten av en förkristen kultplats (Odens vi) och ringborgen Nonnebakken. G:a Lejre som Sköldungaättens säte ersätts av det nya biskopssätet i Roskilde och Lund som den största danska medeltidsstaden ersatte den förkristna centralplatsen i Uppåkra. Medan de nya städerna som Odense, Roskilde och Lund kännetecknades av religiösa och kungliga verksamheter men – med undantag för Viborg som tingplats – knappast deltog i fjärrhandeln till sjöss, fortsatte den senare att koncentrera sig på de gamla emporierna som Hedeby, Ribe och kanske Aarhus. Men även Ribe och Hedeby ändrade sin placering eller åtminstone tyngdpunkt vid samma tidpunkt: Enligt Søvsø möjligen som ett icke-funktionellt platsbyte för att bokstavligen distansera sig från sina hedniska rötter. Avslutnings- och sammanfattningsvis betonas att emporierna under 800-talet var neutrala zoner utan religiös eller politisk funktion. Som "avknoppningar" har de sina ursprung i ett redan existerande maritimt nätverk i södra Nordsjön och – som strandparallella enkelgator – skapas direkt efter själva förebilden Dorestad. Den tidiga handeln, som byggde på ett system av underordnade landningsplatser, nådde då redan ut till bredare samhälle. De tre ursprungliga emporierna Ribe, Reric och Åhus ersattes på 800-talet av Hedeby, som tog över Dorestads roll för norra Europa. För den danska kungamakten hade det en obligatorisk ekonomisk betydelse. De tidiga kyrkobyggnaderna i Hedeby och Ribe var inte så mycket ett uttryck för kungliga ambitioner, utan snarare en anpassning till marknaden, dvs. de kristna köpmännen. På 800-talet expanderade emporierna till att bli omfattande bosättningar – uppkomsten av halvcirkelformade befästningar vittnar om politisk oro, inrättandet av biskopssätena 948 e.Kr. i Hedeby, Ribe och Aarhus som en förnyad missionsinsats

från Hamburg-Bremen. Som ett resultat av den nya Jelling-dynastins och Harald Blåtands realpolitiska acceptans av kristendomen uppstår så småningom de nya civitates runt en central kyrkobyggnad. Den nya civitasmodellen påverkade även de gamla emporierna, som ändrade sin placering eller sin inre struktur. Med Sven Estridsson fick de danska städerna för första gången stadsprivilegier, vilket symptomatiskt nog först gavs till Danmarks ekonomiska hjärta Slesvig och spred sig därifrån. Med den topografiska interna differentieringen av de medeltida städerna kring 1050 e.Kr. noterar Søvsø en sammansmältning av den två urbana koncepten, dvs. den gamla emporium-modellen med handel och hantverk och den nya civitas-modellen med religiösa och administrativa funktioner.

Morten Søvsøs arbete är det första som erbjuder en syntetiserande diakronisk översikt över Ribes tidiga historia inklusive det hittills frånvarande sena 800- och 900-talet samt ett mycket övertygande indiciebevis om Ansgars kyrka. Arbetets stora styrka är även att denna utveckling presenteras båda i sitt lokala sammanhang och mot bakgrund av dess bredare regionala miljö i kronologiskt djup. Medan forskningshistorien sätter det respektive kunskapstillskottet i ett källkritiskt perspektiv kan den avslutande delen återigen placera Ribe i centrum för den akademiska diskussionen om den tidiga fasen av den vikingatida urbaniseringen i södra Skandinavien. Författaren bör gratuleras till denna kunniga och heltäckande studie, som till sist inte ens saknar ett teoretiskt resultat – som bygger exklusivt på en exemplarisk presenterad empiri. Varmt rekommenderad läsning!

Sven Kalmring
Centre for Baltic and Scandinavian
Archaeology, Slesvig

Katja Winkler: *Ahrensburgien und Swiderien im mittleren Oderraum. Technologische und typologische Untersuchungen an Silixartefakten der Jüngerer Dryaszeit.* Untersuchungen und Materialien zur Steinzeit in Schleswig-Holstein und im Ostseeraum, Band 11. Wachholtz Kiel-Hamburg 2019. 496 sider. ISBN: 978-3529018626. Pris: 595 DKK

Siden Wolfgang Taute udgav sit hovedværk om de senpalæolitiske skafthungespids-kulturer i 1968, har meget ændret sig i forståelsen af disse kulturgrupper.

Men i Tautes afhandling er der særligt en problemstilling, der har overlevet til i dag. Og det er forholdet mellem det han kaldte for Ahrensburg-kredsen og Swidry-kredsen, der er udbredt samtidigt i hhv. den vestlige og den østlige del af det nordeuropæiske lavland. Arkæologisk er det eneste, der tilsyneladende adskiller de to, en mindre detalje i forhold til hvordan pilespidserne er tildannet. Så bliver det ikke mere stenaldernørdet!

Kildematerialets vækst siden Taute har ikke udvisket forskellen mellem de to, men snarere understøttet den yderligere.

Ahrensburg-kulturen, der dateres til slutningen af sidste istid, hovedsageligt i den afsluttende kolde periode Yngre Dryas, er karakteriseret ved mange mindre bopladser hovedsageligt i den vestlige del af lavlandsområdet. De ganske få lokaliteter, der har bevaret fauna siger samstemmende, at de var rensdyrjægere, dog med et indslag af andre både større og mindre arter. Mellem Elben og Warta (Oder) er der en zone, hvor Ahrensburg-lokaliteterne kan have et element af såkaldte Swidry- og Chwalibogowice-spids. Disse spids kan især adskilles fra Ahrensburgspidsene ved, at de er retoucheret ind over bagsiden (ventralsiden) af spidsens skafthungeeende, som en slags fladeretouche. Disse spids bliver domi-

nerende længere mod øst, hvor der findes Swidry-pladser langt ind i Ukraine og helt op til Litauen. Forskellen på Ahrensburg og Swidry er dog ikke kun indenfor udformningen af pilespidser. Den største forskel ligger indenfor forskningshistorien. Grænsen mellem de to ligger lige omkring grænsen mellem Tyskland og Polen, og denne grænse er både sproglig og akademisk. Den tyske og den østeuropæiske forskning har kørt mere eller mindre parallelt løb siden starten af 1900-tallet. Dog fandt de første undersøgelser af Swidry-pladser sted noget tidligere end undersøgelserne af de første Ahrensburg-pladser.

Der er en tendens til, at forskningstraditionen i øst indenfor ældre stenalder har defineret en række betegnelser og kulturer, der har fået lov til at sameksistere i mere og mere komplekse kronologiske maer, efterhånden som kildematerialet voksede. Dette står i kontrast til den mere simple tilgang, vi bryster os af i den vestlige tradition. Så derfor vil det altid være relevant at spørge, om Swidry reelt findes, eller om det er en forskningshistorisk spidsfindighed. Og det er her Katja Winklers afhandling fra 2019 *comes in handy*.

Bogen er udgivet af Schloss Gottorf og Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie i Slesvig, i en serie, der særligt siden 2012, har begavet os med flere vigtige værker om ældre stenalder. Det er publikationen af en Ph.d.-afhandling fra Kiel. Den er på 237 siders tekst og referencer. Katalog, tavler og kort fortsætter til side 495.

Den bedste måde at gribe så store tyske bøger an på er at starte med at finde et *summary*, og så bevæge sig baglæns gennem teksten. Men her leder man forgæves. Der er ingen *zusammenfassung* på engelsk. Heldigvis er bogen velstruktureret, og det er let at få et overblik over de forskellige dele, således at man kan springe imellem dem.

Bogen er en værdig opdatering af problemstillingen, der besvarer et meget væsentligt spørgsmål for udforskningen af senpalæolitikum i Nordeuropa: Er forskellene mellem Ahrensburg og Swidry så store, at vi skal tale om to forskellige samtidige befolkningsgrupper – forskellige arkæologiske kulturer. Eller er der så få forskelle, at der snarere er tale om f.eks. forskellige klaner eller familier tilhørende samme 'kultur', hvor der udveksles masser af information på tværs samtidigt med, at en regional identitet opretholdes?

Spørgsmålet søges besvaret med flere forskellige metoder med hovedvægt på teknologi, attributanalyse og flintsammensætning. Hovedfokus er lagt på området mellem Elben og Oder, hvor der er mange pladser både med Ahrensburg og Swidry spidser.

Forfatterens empiri er hovedsageligt tre lokaliteter: Ahrensburgpladsen Burow, og de to lokaliteter Heinersbrück 45 og Cichmiana 2, hvor både Swidry og Ahrensburg optræder. Især Cichmiana er vigtig, da den består af flere koncentrationer, hvor man bl.a. kan adskille de to grupper ved, at Swidry i høj grad bruger polsk chokoladeflint. Disse lokaliteter behandles metodisk med henblik på at undersøge de flintteknologiske traditioner, der ligger til grund for dem. Konklusionen er interessant. Der er ingen større forskelle i flintteknologi, der kan dokumentere en grundlæggende forskel i lokaliteter fra hhv. Ahrensburg og Swidry. Lokaliteternes *chaîne opératoire* – den tilgang de har til flinthugning fra de første afslag afspaltes, og til de står med flækkerne, der skal tilføres til redskaber – er stort set identisk.

Næste skridt er at undersøge selve spidserne. Fra samme område er undersøgt omkring 800 spidser fra 264 lokaliteter. Swidry-spidsernes slanke form og Chwalibogowice-spidserne med tydeligere afsat skaftunge har det tilfældes, at de er retoucheret ind over skaftungens

bagside. Tidligere har man troet, at dette skyldes at man i Swidry ville fjerne resten af slagbullen. I Ahrensburg-kulturen derimod har man fjernet slagbullen med mikrostikkelteknik, såkaldt *zwilingskerbtechnik*. Men studierne her viser, at mikrostikkelteknikken også blev brugt på Swidry-spidser således, at endnu en barriere mellem Ahrensburg og Swidry er brudt ned.

Winkler sammenligner også andre redskabsgrupper i flintinventaret og bemærker, at tværstikler er mere almindelige i Ahrensburg end i Swidry, men skriver også at dette ikke har nogen reel betydning. Men det kunne det måske betale sig at dykke ned i i fremtiden. Netop de mange tværstikler i Ahrensburg-kulturen har været beskrevet som en af mange attributter, der adskiller Brommekulturen og Ahrensburg-kulturen.

Gennem hele bogen undgår Winkler belejligt at bruge betegnelserne Ahrensburg-kultur og Swidry-kultur. Det er der en god grund til, da hendes konklusion er, at Ahrensburg og Swidry er så ens på så mange forskellige parametre, at der ikke er belæg for at behandle dem som selvstændige kulturer. I stedet skyldes forskellen, der kun kan ses på den måde, skaftungen er tildannet på, højst sandsynligt en lille forskel i den måde, spidserne har været skæftet på. Men hvad denne forskel skyldes, kan vi ikke finde ud af. Det vil kræve, at vi havde bevarede pileskafter. Sådan er det ofte med senpalæolitikum. Svaret blæser ikke i vinden. Det er gået til sammen med de øvrige organiske materialer under dårlige bevaringsforhold.

Uden direkte at nævne det skriver forfatteren sig også ind i en igangværende kritik af det arkæologiske kulturbegreb. Hvis variation indenfor en 'kultur' kan være så stor og formentlig skyldes individuelle valg foretaget af forskellige grupper eller klaner af jæger-samlere, hvordan så med variationen mellem forskellige kultu-

rer? Her maner hun på baggrund af sine studier til forsigtighed, når man definerer kulturer udelukkende ud fra forskelle i pilespidser og understreger, at man skal se på hele teknologien og inddrage den geografiske udbredelse.

Ahrensburgien und Swiderien im mittleren Oderraum skriver sig flot ind i en forskningstradition, og er fremover et *must read*, hvis man beskæftiger sig med senpaleolitikum i det nordeuropæiske lavlandsområde. Illustrationerne er generelt af god kvalitet, men af og til er der tegninger af flint i bilagene, der kunne være bedre. Og flere af genstandstegningerne er reproduktioner fra flere andre publikationer, hvilket giver et broget indtryk. Katalogets 511 lokaliteter vil være det første udgangspunkt for mange nye studier. Og så kan man sagtens tilgive, at der ikke er et *summary*, og at en af de danske lokaliteter er stavet forkert.

Kristoffer Buch Pedersen
Museum Sydøstdanmark

Jørgen Witte: *Aabenraa i Højmiddelalderen – ca 1230-1375*. Skrifter udgivet Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 117. Aabenraa 2019. 119 sider. ISBN 978-87-7406-140-3. Pris: 188 DKK.

Jørgen Wittes bog om Aabenraa i middelalderen præsenterer forfatterens syn på en ca. 150 år lang del af byens historie. Når forfatteren vælger at koncentrere sig om denne del af byens historie, skyldes det hans arbejde med byens *skrå*, et begreb man for nogle byers vedkommende møder i stedet for det mere udbredte *stadsret*. De yngste dele af byens skrå er fra o. 1335, men i en tidligere analyse fra 2014 mener forfatteren at kunne dele skråen op i to dele, hvoraf den ældste dateres til perioden 1234-1241. Med udgangspunkt i skråen forsøger Jørgen Witte at skildre

livet i byen i den angivne periode ved hele tiden at tage afsæt i skråens bestemmelser for byen. Det lykkes overordnet set godt for forfatteren at give læseren en fornemmelse af livet i en by i højmiddelalderen, og undervejs gøres læseren også mere bredt bekendt med middelalderen, alt sammen selvfølgelig i bogens afgrænsede tidsperiode. Visse steder i bogen går Jørgen Witte i rette med gængse opfattelser, som fx hans påstand allerede på side 9-10, hvor han argumenterer for, at havniveaet i højmiddelalderen må have været 2,5 m højere end i dag - en argumentation, der er meget svær at følge, bl.a. ved en uforståelig henvisning til en udgravning foretaget i Slotsgade. Med udgangspunkt i byens skrå gennemgår Jørgen Witte Aabenraas oprindelse, købstaden og dens styrelse, menneskene og livet i byen, handelens og dens betingelser, bebyggelse og topografi, kirker og religiøst liv, sygdomme og Sct. Jørgensgården og afslutter med et kort kapital, der rækker lidt ind i senmiddelalderen. Alt sammen i nummererede kapitler med undernummerering. Trods tidsperioden i titlen angives til "*ca 1230-1375*", så beskæftiger bogen sig i langt overvejende grad med 1200-tallet.

Manglen på en almindelig struktur og opbygning gør desværre litteraturlisten til en lettere rodet oplevelse for den læser, der gerne vil forfølge forfatterens kilder. Den er også præget af en del af de samme fejl, som ovenfor nævnt, og der en stedvis inkonsekvens i hvordan, der henvises. For nogle værker henvises til forfatter, andre med titel. Tidsskrifter og antologier placeres i skarp parentes. Her kunne forfatteren ganske enkelt have fulgt Historisk Samfund for Sønderjyllands forfattervejledning, som er tilgængelig på hjemmesiden, hvilket havde ført til en langt mere overskuelig litteraturliste. Den samme mangel på konsekvens gør det nogle gange svært at følge noterne. Et eksempel er note 56 og 57, side 21. De henviser begge

til Jørgensen 1947, men Jørgensen 1947 findes ikke på litteraturlisten. Her skal man lede længe, før man finder Grethe Jacobsens "Dansk Købstadslovgivning i middelalderen", og herunder finder Jørgensen 1947. Her er formentlig tale om et manglende linjeskift, men det gør ikke henvisningen lettere at finde. Man savner ganske enkelt en grundigere korrekturlæsning, som man måske fornemmer ville have gavnet bogen meget.

Som ikke-lokal læser lades man lidt i stikken, idet der naturligvis er mange henvisninger til gade- og stednavne, men kun et enkelt bykort (s. 23) har fundet vej til bogen. På kortet s. 23 er borg, kirker, skel m.m. indtegnet med tusch, men en signaturforklaring gives ikke. Kortet viser også gadenavnene, men der henvises ikke i resten af bogen tilbage til kortet. Ingen af bogens illustrationer og figurer har figurnumre. På kortet s. 54 er dansk-tyske forbindelser markeret med en rød tuschstreg, og Danmarks kystlinje er (delvist) tegnet op med blå tusch. Begge kort ser ud til at være fremstillet ved at tegne ovenpå kopier. Et kotekort anvendt i beskrivelsen af Aabenraas opland (s. 21) er

heller ikke af imponerende kvalitet. Stednavne er placeret rodet og med forskellig orientering. Et sted overlapper to stednavne, og et andet er halvt beskåret væk i opsætningen. Kort af denne ringe kvalitet hører ikke hjemme på tryk i 2020.

Gennem det meste af bogen irriteres læseren af talrige ekstra mellemrum, fx efter komma, punktum, manglende mellemrum, dobbelte tegn m.m. Det er forstyrrende for læsningen og ærgerligt for bogen.

Jørgen Wittes bog giver læseren et brugbart indblik i livet og rammerne for en købstad i højmiddelalderen med udgangspunkt i byens *skerå*, og gennem læsningen får man også, ved hyppige henvisninger, en forståelse for, hvorledes landskabslovene (i dette tilfælde Jyske Lov) fik indflydelse på stadsretterne, men det er undervejs i læsningen vigtigt at holde sig for øje, at landskabslovene som udgangspunkt er noget andet end stadsretterne, som ofte var strengere på en række områder.

Lars Chr. Bentsen

Vardemuseerne/Arkæologi Vestjylland